

« آریا از مودا » جو پو کاسو

و چنر و اقفا

وچتر واقعا
(انروکا آرمودا جر پيرو پاڻگو)

ليکڪ:

رام پروتاپراء پنڃواڻي

پروفيسر سنڌي

جڳم هند ڪاليج

f

هٿسنگھ انسٽيٽيوٽ آف سائنس بمبئي

دفعو ۳

قيمت ۳-۵۰

۱۹۶۱

حقيقي انساني کان عجيب آهي.

جمال

رام پنڃواڻي ساهتيه مالها.

(پارٽ جيون ساهتيه منڊل)

۱۶۳ درلکري ساهتيه مالها.

دفعو: ۱۶۳-۱۹۶۱ ستن

رام پنڊجواڻي ساهتيه مالها
 ”پارٽ جيون“ ساهتيه مڊل ۱۶۳ - ڊونگري اسٽريٽ
 ۰۹ - ۱۰

پروفيسر رام پنڊجواڻي سنڌي ۽ ڄامئي جي شيوا
 ڪئي آهي سا وسرڻ جي نه آهي، هن نه وڏو ساهتيه
 تعليم ۽ سماجڪ ڪيترن شيوا ڪئي آهي پر سنگيت دوران
 شهر شهر ۽ ڳوٺ ڳوٺ ۾ وڃي سنڌي جي خوشبوءِ
 ڦهلائي رهيو آهي. هن ديس جي شيوا لاءِ به ڪارنامو
 شروع ڪيو آهي. اسان اهڙي ڀاءُ جي قدرشناسي ۾ ”رام
 پنڊجواڻي ۽ ساهتيه مالها“ شروع ڪئي آهي جنهن ۾ سندس
 لکيل ٽي ڪتاب ڏنا ويندا. سال ۶ ۾ ڪتاب ۱۲-۵۰
 ويهن جا ڏنا. ساليانو ڇندو هندوستان لاءِ ڏهه روپيا
 ۽ وائس لاءِ هندوستان واپس وڃڻ واري آهي. ساهتيه پرائم
 پاڻ به ڇندو پڙهندا ۽ ٻين کان به پڙائي موڪليندا.

≡ هيٺيان ڪتاب نڪتا آهن ≡

- ۱- چونڪي جا گيت ۱-۵۰ ۲- قيدي ناول ۲۰۰
- ۳- اڻوڪا آزمودا ۲-۵۰
- ۴- وچتر واقعا (اڻوڪا آزمودا) جو ٻيو ڀاڱو ۲-۵۰
- ۽ اڃا به ڪتاب ملندا.

پروفيسر رام پنڊجواڻي جا موجود ڪتاب

- ۱- ٻڌما [ٻيو ڇاپو] ۲-۵۰ ۲- قيدي [ٽيون ڇاپو] ۲۰۰
- شرميلا ۲-۵۰ ۴- آهي نه آهي ٽيون ڇاپو ۲۰۰
- لڏڪي يا موص ۱-۵۰ ۶- ڏيڏو نه چمن ۳۰۰
- ڪي ۽ جا گيت ۱-۵۰ ۸- اڻوڪا آزمودو ۲-۵۰
- واقعا ۲-۵۰

سمهادڪ جي قلم مان

پروفيسر رام پنڊواڻي ۽ جن سچين گهاٽين جو ڪتاب ”الوڪا آزمودا“ ساهتي اڻڪيدڻي ۽ بهترين ۱۹۶۴ جو سنڌي ڪتاب فهرالي ۵۰۰۰ هزارن العام ڏارو. الوڪا آزمود جي ايتري ڇڪ ٿي جو ۳ ڇاپو ڇپايو ويو آهي ۽ اڃا ڇڪ آهي.

هيءَ وچتر واقع ”الوڪا آزمودا“ جو ائين نٿي ڇڏي. ٻيو ڀاڱو آهي. هن ۾ به سچيون گهاٽيون ڏنل آهن. ڪيترن جي زندگيءَ ۾ جي الوڪا ۽ وچتر واقعا ٿيا آهن. ٽڪي ڏلا ڦيرائي گهاٽي ۽ جي صورت ۾ ڏنو ويو آهي. وشواس هڪ اهو هٿيار آهي جنهن سان ايشور کي هٿ ڪري سگهجي ٿو. سچيار ماڻهو ٿڌو ٿڌو ٻارو، ڊڪ، ڏسندو ٻارو، ٻو ٻڌندو ڪوٺو. هو ڊڪ ۽ اڪليف کان ايشور جي هٿ سان لڙي ٻار ٻوڏو. ايشور جيڪي ڪري ٿو ان ۾ ڇڱائي آهي.

پروفيسر پنڊواڻي جي لکڻيءَ ۽ ٻوليءَ ۾ ميناج آهي. هنجي شخصيت ۾ اندوڪي ڇڪ آهي. جتي به وڃي ٿو پنهنجي راڳ، ۽ ليڪچر سان ماڻهن کي موهيت ڪيو ڇڏي. پوءِ اها مجلس سنڌين جي هجي ٿوڙي ٻين جي. هن سنڌين جو سڀهو ڳرڻ ڳرڻ، شهر شهر ۾ ۽ هندستان کان ٻاهر به پهچايو آهي.

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱
 ۴۷۲
 ۴۷۳
 ۴۷۴
 ۴۷۵
 ۴۷۶
 ۴۷۷
 ۴۷۸
 ۴۷۹
 ۴۸۰
 ۴۸۱
 ۴۸۲
 ۴۸۳
 ۴۸۴
 ۴۸۵
 ۴۸۶
 ۴۸۷
 ۴۸۸
 ۴۸۹
 ۴۹۰
 ۴۹۱
 ۴۹۲
 ۴۹۳
 ۴۹۴
 ۴۹۵
 ۴۹۶
 ۴۹۷
 ۴۹۸
 ۴۹۹
 ۵۰۰
 ۵۰۱
 ۵۰۲
 ۵۰۳
 ۵۰۴
 ۵۰۵
 ۵۰۶
 ۵۰۷
 ۵۰۸
 ۵۰۹
 ۵۱۰
 ۵۱۱
 ۵۱۲
 ۵۱۳
 ۵۱۴
 ۵۱۵
 ۵۱۶
 ۵۱۷
 ۵۱۸
 ۵۱۹
 ۵۲۰
 ۵۲۱
 ۵۲۲
 ۵۲۳
 ۵۲۴
 ۵۲۵
 ۵۲۶
 ۵۲۷
 ۵۲۸
 ۵۲۹
 ۵۳۰
 ۵۳۱
 ۵۳۲
 ۵۳۳
 ۵۳۴
 ۵۳۵
 ۵۳۶
 ۵۳۷
 ۵۳۸
 ۵۳۹
 ۵۴۰
 ۵۴۱
 ۵۴۲
 ۵۴۳
 ۵۴۴
 ۵۴۵
 ۵۴۶
 ۵۴۷
 ۵۴۸
 ۵۴۹
 ۵۵۰
 ۵۵۱
 ۵۵۲
 ۵۵۳
 ۵۵۴
 ۵۵۵
 ۵۵۶
 ۵۵۷
 ۵۵۸
 ۵۵۹
 ۵۶۰
 ۵۶۱
 ۵۶۲
 ۵۶۳
 ۵۶۴
 ۵۶۵
 ۵۶۶
 ۵۶۷
 ۵۶۸
 ۵۶۹
 ۵۷۰
 ۵۷۱
 ۵۷۲
 ۵۷۳
 ۵۷۴
 ۵۷۵
 ۵۷۶
 ۵۷۷
 ۵۷۸
 ۵۷۹
 ۵۸۰
 ۵۸۱
 ۵۸۲
 ۵۸۳
 ۵۸۴
 ۵۸۵
 ۵۸۶
 ۵۸۷
 ۵۸۸
 ۵۸۹
 ۵۹۰
 ۵۹۱
 ۵۹۲
 ۵۹۳
 ۵۹۴
 ۵۹۵
 ۵۹۶
 ۵۹۷
 ۵۹۸
 ۵۹۹
 ۶۰۰
 ۶۰۱
 ۶۰۲
 ۶۰۳
 ۶۰۴
 ۶۰۵
 ۶۰۶
 ۶۰۷
 ۶۰۸
 ۶۰۹
 ۶۱۰
 ۶۱۱
 ۶۱۲
 ۶۱۳
 ۶۱۴
 ۶۱۵
 ۶۱۶
 ۶۱۷
 ۶۱۸
 ۶۱۹
 ۶۲۰
 ۶۲۱
 ۶۲۲
 ۶۲۳
 ۶۲۴
 ۶۲۵
 ۶۲۶
 ۶۲۷
 ۶۲۸
 ۶۲۹
 ۶۳۰
 ۶۳۱
 ۶۳۲
 ۶۳۳
 ۶۳۴
 ۶۳۵
 ۶۳۶
 ۶۳۷
 ۶۳۸
 ۶۳۹
 ۶۴۰
 ۶۴۱
 ۶۴۲
 ۶۴۳
 ۶۴۴
 ۶۴۵
 ۶۴۶
 ۶۴۷
 ۶۴۸
 ۶۴۹
 ۶۵۰
 ۶۵۱
 ۶۵۲
 ۶۵۳
 ۶۵۴
 ۶۵۵
 ۶۵۶
 ۶۵۷
 ۶۵۸
 ۶۵۹
 ۶۶۰
 ۶۶۱
 ۶۶۲
 ۶۶۳
 ۶۶۴
 ۶۶۵
 ۶۶۶
 ۶۶۷
 ۶۶۸
 ۶۶۹
 ۶۷۰
 ۶۷۱
 ۶۷۲
 ۶۷۳
 ۶۷۴
 ۶۷۵
 ۶۷۶
 ۶۷۷
 ۶۷۸
 ۶۷۹
 ۶۸۰
 ۶۸۱
 ۶۸۲
 ۶۸۳
 ۶۸۴
 ۶۸۵
 ۶۸۶
 ۶۸۷
 ۶۸۸
 ۶۸۹
 ۶۹۰
 ۶۹۱
 ۶۹۲
 ۶۹۳
 ۶۹۴
 ۶۹۵
 ۶۹۶
 ۶۹۷
 ۶۹۸
 ۶۹۹
 ۷۰۰
 ۷۰۱
 ۷۰۲
 ۷۰۳
 ۷۰۴
 ۷۰۵
 ۷۰۶
 ۷۰۷
 ۷۰۸
 ۷۰۹
 ۷۱۰
 ۷۱۱
 ۷۱۲
 ۷۱۳
 ۷۱۴
 ۷۱۵
 ۷۱۶
 ۷۱۷
 ۷۱۸
 ۷۱۹
 ۷۲۰
 ۷۲۱
 ۷۲۲
 ۷۲۳
 ۷۲۴
 ۷۲۵
 ۷۲۶
 ۷۲۷
 ۷۲۸
 ۷۲۹
 ۷۳۰
 ۷۳۱
 ۷۳۲
 ۷۳۳
 ۷۳۴
 ۷۳۵
 ۷۳۶
 ۷۳۷
 ۷۳۸
 ۷۳۹
 ۷۴۰
 ۷۴۱
 ۷۴۲
 ۷۴۳
 ۷۴۴
 ۷۴۵
 ۷۴۶
 ۷۴۷
 ۷۴۸
 ۷۴۹
 ۷۵۰
 ۷۵۱
 ۷۵۲
 ۷۵۳
 ۷۵۴
 ۷۵۵
 ۷۵۶
 ۷۵۷
 ۷۵۸
 ۷۵۹
 ۷۶۰
 ۷۶۱
 ۷۶۲
 ۷۶۳
 ۷۶۴
 ۷۶۵
 ۷۶۶
 ۷۶۷
 ۷۶۸
 ۷۶۹
 ۷۷۰
 ۷۷۱
 ۷۷۲
 ۷۷۳
 ۷۷۴
 ۷۷۵
 ۷۷۶
 ۷۷۷
 ۷۷۸
 ۷۷۹
 ۷۸۰
 ۷۸۱
 ۷۸۲
 ۷۸۳
 ۷۸۴
 ۷۸۵
 ۷۸۶
 ۷۸۷
 ۷۸۸
 ۷۸۹
 ۷۹۰
 ۷۹۱
 ۷۹۲
 ۷۹۳
 ۷۹۴
 ۷۹۵
 ۷۹۶
 ۷۹۷
 ۷۹۸
 ۷۹۹
 ۸۰۰
 ۸۰۱
 ۸۰۲
 ۸۰۳
 ۸۰۴
 ۸۰۵
 ۸۰۶
 ۸۰۷
 ۸۰۸
 ۸۰۹
 ۸۱۰
 ۸۱۱
 ۸۱۲
 ۸۱۳
 ۸۱۴
 ۸۱۵
 ۸۱۶
 ۸۱۷
 ۸۱۸
 ۸۱۹
 ۸۲۰
 ۸۲۱
 ۸۲۲
 ۸۲۳
 ۸۲۴
 ۸۲۵
 ۸۲۶
 ۸۲۷
 ۸۲۸
 ۸۲۹
 ۸۳۰
 ۸۳۱
 ۸۳۲
 ۸۳۳
 ۸۳۴
 ۸۳۵
 ۸۳۶
 ۸۳۷
 ۸۳۸
 ۸۳۹
 ۸۴۰
 ۸۴۱
 ۸۴۲
 ۸۴۳
 ۸۴۴
 ۸۴۵
 ۸۴۶
 ۸۴۷
 ۸۴۸
 ۸۴۹
 ۸۵۰
 ۸۵۱
 ۸۵۲
 ۸۵۳
 ۸۵۴
 ۸۵۵
 ۸۵۶
 ۸۵۷
 ۸۵۸
 ۸۵۹
 ۸۶۰
 ۸۶۱
 ۸۶۲
 ۸۶۳
 ۸۶۴
 ۸۶۵
 ۸۶۶
 ۸۶۷
 ۸۶۸
 ۸۶۹
 ۸۷۰
 ۸۷۱
 ۸۷۲
 ۸۷۳
 ۸۷۴
 ۸۷۵
 ۸۷۶
 ۸۷۷
 ۸۷۸
 ۸۷۹
 ۸۸۰
 ۸۸۱
 ۸۸۲
 ۸۸۳
 ۸۸۴
 ۸۸۵
 ۸۸۶
 ۸۸۷
 ۸۸۸
 ۸۸۹
 ۸۹۰
 ۸۹۱
 ۸۹۲
 ۸۹۳
 ۸۹۴
 ۸۹۵
 ۸۹۶
 ۸۹۷
 ۸۹۸
 ۸۹۹
 ۹۰۰
 ۹۰۱
 ۹۰۲
 ۹۰۳
 ۹۰۴
 ۹۰۵
 ۹۰۶
 ۹۰۷
 ۹۰۸
 ۹۰۹
 ۹۱۰
 ۹۱۱
 ۹۱۲
 ۹۱۳
 ۹۱۴
 ۹۱۵
 ۹۱۶
 ۹۱۷
 ۹۱۸
 ۹۱۹
 ۹۲۰
 ۹۲۱
 ۹۲۲
 ۹۲۳
 ۹۲۴
 ۹۲۵
 ۹۲۶
 ۹۲۷
 ۹۲۸
 ۹۲۹
 ۹۳۰
 ۹۳۱
 ۹۳۲
 ۹۳۳
 ۹۳۴
 ۹۳۵
 ۹۳۶
 ۹۳۷
 ۹۳۸
 ۹۳۹
 ۹۴۰
 ۹۴۱
 ۹۴۲
 ۹۴۳
 ۹۴۴
 ۹۴۵
 ۹۴۶
 ۹۴۷
 ۹۴۸
 ۹۴۹
 ۹۵۰
 ۹۵۱
 ۹۵۲
 ۹۵۳
 ۹۵۴
 ۹۵۵
 ۹۵۶
 ۹۵۷
 ۹۵۸
 ۹۵۹
 ۹۶۰
 ۹۶۱
 ۹۶۲
 ۹۶۳
 ۹۶۴
 ۹۶۵
 ۹۶۶
 ۹۶۷
 ۹۶۸
 ۹۶۹
 ۹۷۰
 ۹۷۱
 ۹۷۲
 ۹۷۳
 ۹۷۴
 ۹۷۵
 ۹۷۶
 ۹۷۷
 ۹۷۸
 ۹۷۹
 ۹۸۰
 ۹۸۱
 ۹۸۲
 ۹۸۳
 ۹۸۴
 ۹۸۵
 ۹۸۶
 ۹۸۷
 ۹۸۸
 ۹۸۹
 ۹۹۰
 ۹۹۱
 ۹۹۲
 ۹۹۳
 ۹۹۴
 ۹۹۵
 ۹۹۶
 ۹۹۷
 ۹۹۸
 ۹۹۹
 ۱۰۰۰

Printed by Shri Jethabhai B. Kulkarni at the
 "Subhash Market" Subhash Market, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 51

سنڌي ۾ هڪ ئي ٻارن جو ماهوار رسالو

گل — ق — گل

ڪتاب سائيز ۾ هر مهيني ۵۰ پيڇا اچي ٿي سان
ٽراڪي ڪور، ٽراڪي مورتن، بلاڪن مورتن سان، ٻوٽن
گھاڙيون شعر وغيره سان. (قیمت ۵۰ پيڙا)
۸-۰. الياڻو چندو هندستان لاءِ ۶-۰ روپيا. ولانٽ لاءِ ۸-۰
روپيا. چندي پريڊز کي هڪ روپي وارو ڪتاب مورتن
سان ”سهرڻن ڏوٽي“ ۽ ”مفت“.

* اڄ ئي مٺي آرڊر ڪريو *

هريش ڪمار لعلواڻي.

۴ مارچ، ۱۹۳۳ ڊونگري اسٽريٽ، بمبئي ۹.

سنڌي ۾ هڪ سماجڪ ۽ فلمي ماهوار مئگزين

== راجڳههستان ==

سهيادڪا: شريعتي سسٽم جي لعلواڻي.

هر مهيني، ٽراڪي ڪور، بلاڪن، شعر، گھاڙيون،
سوال-جواب، مورتن سان پيرل ۽ سونهي جي سماجڪي
ليکڪن ۽ ڪور سان ۶۰ پيڇا، رازڪي ڪاپي لاءِ ۶۰ پيڙا
۷-۰ روپيا.
۱۰-۰ روپيا. ولانٽ لاءِ ۱۰-۰ روپيا.

راجڳههستان - ۱۹۳۳، ڊونگري اسٽريٽ ۹.

سڌيءَ ۾ بهر يون دفعو عوڻي لهيءَ ۾ شاندار نموني ۾
سمائن هندو ڏورم جو گرامت لکري ويو.

شري

"شو پراڻ"

(سهڻي پلئسٽڪ ڪور سان)

جنهن ڏٺو آهي انهن ساراهاڻو آهي
وڏو جهڙو سو ٻيڇو ٻل ڪرائون وڏي سائيز ۾ ۸ ٽونگين
۾ ڏنل ۴۰۰ بلاڪن سان سهڻي ٻار ڀر ۾ ڪي سڌاري
نوٽڪ:- شري مولچند شرما شاستري
سمهادڪ ۽ پر ڪاشڪ:

چيئمانند ڀاونڊاس لعلواڻي

شري شو شڪر جي ٻوڇاڙين لاءِ خوشخبري
هن ۾ مهاتما اڏيائين ۽ شو ليلائن سان ٻوڇو
ستن سنگهڻائين ۾، مدٽن ۽ ٻوڇا جي آستتي سان ٻوڇو
پيٽا ساڍا ٻارهن روپيا ٽپال خرچ ۳ روپيا.
مفت و هائيدڙ يا ڪمهدجي ياد ۾ وهائيدڙن لاءِ ڪتاب
اڇ ٽي پيسا موڪليو، جو ٿورو ڪاٺيون ڇوڀايل آهن.
نوٽ:- شري "شو پراڻ" جي آرڊر مهل ياد رکجو ته اهو
"پرف جيون ساهت، مڊل" جو ڇهه هجي جنهن
ٺوهانڪي سڌيءَ ۾ "شري گرامت صاحب" ڏنو.
ڀاوت جيون ۱۶۳ ڊولنگري اسٽريٽ ٻا.جي-۹

فون ۳۳۲۹۹۱

SINCE 1948

Phone: 329445

GULABRAI B. BHOJWANI

Whole Sale Retail Manufacrure Jewellers
1st, Floor, 26-28 Dhanji Street, Bombay 3.

پراڻن زيورن مان نوان زيور

سڄي چوڪ ۽ ٿورڻ ۾ اڪل ٺهين ڊزائن جا
سٺا ملندا.

وڏي ۽ ٿي ٺهين گهوار لاءِ سٺن هيون جي (ٺڪ)
۽ هٿن ۾ پائڻ جا دستاڻا (Gloves) مسواڙ ٿي ملندا.
فقط زالن جي سهوليت لاءِ.

GULABRAI B. BHOJWANI

8-D "Shiv Sagar"

Shivaji Park Road 5,

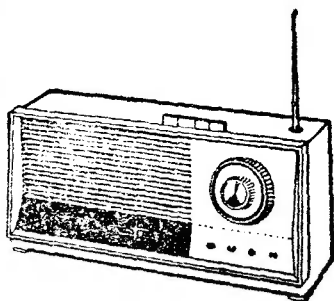
Evening Time 4 to 8

When listening is a pleasure it's

BUSH TRANSISTOR

ETR. 106. This superbly smart eight transistor portable is styled to stand out anywhere in appearance and performance! Beautiful quality of tone coupled with long running batteries makes the ETR. 106 an ideal choice.

Price Rs. 445-25 inclusive of Excise duty & Sales Tax.

ETR. 91 makes listening a luxury. A cordless transistor table radio, it combines the power of a high quality mains receiver with all the advantages of a portable transistor. Price Rs. 445.25 inclusive of Excise duty & Sales Tax.

ETR. 92 is designed to bring perfection into sound with its technically perfect transistor circuits and 5" circular speaker.

Price Rs. 528.00 inclusive of Excise duty & Sales Tax

Sole Distributors for Maharashtra & Gujarat

Modern Trading
COMPANY (BOMBAY)

Lamington Road, Near Opera House, BOMBAY-4

تو جئن ڪري نه ڪو

ڊيچن سان ڊيلائيون

ٿاگور ۾ سٺ ڪو روڊ جي وڏي هٿي، رات جا
ٺيڪي ويا هئا، مان چؤنڪي پوري ڪري اڃا سٽيج
تائين ٿي ويندو هوس ته هڪ ٻڌڙو سروي اچي اڳيان بيٺو.
جاري واري آواز ۾ چيائين، ”ٻيڙا! مون مسڪين جي ماڙ
مسڪين؟ هائو، برابر مسڪين ٿي لڳندا ڪهڙا
مٽي جهڙا؟ رڙ جي جتي ۾ چاليهه ڇهه ڏاڍو
ٺي لڳن، ڇهري مان، سروي مان خواهه پرڻاڪ مان
پڪس ٿي لڳن. اهڙن وقتن تي ڪيترا سوالي
سوال ڪندا آهن؟ روپي ٻن ٽي راضي ٿي دعائون
ڪندا ويندا آهن. مان کيس روپو ڏيان تنهن کان اڳ
ڪنهن چيو، ”ٻڌا! صبح جو اچ ته مڙهڻي پلي ٿي
ٿيندي.“ هن ڏانهن ڏيان ته ڏيندي چيائين ”روپي اڌ
ٻه روپي ڪا، ٽهلائي آلم، سوا سؤ روپيا ڪهت ۾ ڪهت
ڪنهن.“ چرچو ڪري ڪنهن چيو، ”ٻت ٿو پوئائين ڇا
ٻه مڙس؟“ ٻئي مڙس عاجزيءَ سان چيو، ”ٻت نه ٻاٻلا!
ٻئيءَ جو ڪارج آهي. ٻت لاءِ ڪيئن هڪ ٽهلائي؟
ٻت پوئيل هٿ ٻوڙيل جي ڇاڏي ۾ مري وڃي، منهنجي
ٿي ساهه ۾ هلي ويندي. ٻئي ٻائي آلم، مڱائي آلم،

ٺو جڏهن ڪري نه ڪو، ٻچن سان پلائيون ۽ شريعت پاڻيءَ لاءِ
 سڙا سڙا رويا اڃا ڪن. شاديءَ روڪي ٻيئي آهي. قرب
 ڪر ڦرندڙ، لالو الھي سڀ ڪندڙ ڄو. ”مھدي
 دل رڃي ويئي. الدر مان آواز آيو، ”هن جي سھانغا
 ڪرڻ اٿر دان آهي.“ مون چيو، ”ٻڌڻ، ٺوسان وڃن
 آهي نه. رويا سڙا سڙا ٺوڪي ٺيڻس ٺو ڪڇ ٺو ڪڇ
 نه. ان ٺيڻن ڪان ٻوڙ آهيءَ وقت ڇو اچي سوال ڪندو
 الھي جڏهن وقت مٽي ۾ مليل سڀ ٻيڙا ٺوسا لا وارن
 جي حوالي ڪري ڇڏيا اٿس؟“ ٻڌڻي ٺو ساھ ڪٽي
 چيو، ”ھم نه، ٺي ٺي ٺو اڃ ھم ٻڌي اچي آڏو
 اٿس. سٺي ڪٽڻ جو آھيان. مڱڻ کان مڱڻ ٺو ٺو
 آخر جڏهن ٺي نه سائينءَ کان سوا ٻيو ڪو نه وسيلو
 ڪونھي ٺي اچي ٺوھان ڪي حال سٽائين. وواھ ٺو اڃا
 مھدي جي مھل آھي. اڃ نه نه ٻئي ٺيڻن سھن. مان
 ڪلياڻ ٺو رھندو آھيان. آکيا ٺو نه اچي اٿس.“ ملاو.
 سڀس روش وٺي. مون چيو، ”اچي ملج. سڙا سڙا رويا
 وٺي ٺيا.“ آسپس ٺيڻو ٻڌو هليو ويو. الھيءَ کان
 ٻوڙ نه ٺي ٺيڻن نه الھيءَ ٻڌڻي جي شڪل وڌو
 ڪري اچي ٺي اکين آڏو اٿس. مھن مڙھائيل، وار
 ٻڌڻ، اکين ٺي چالديءَ جي ڦير جو چشمو ۽ چشمو
 ڇوڻ ٻئي ڪالون ٺاڳي سان ٻڌيل. ٻيو، ٻيڪسيءَ
 جي صورت!

مڻي ۾ اڻ-وڃل جي وريءَ جي موٽي ئي آه-و ساڳيو ڪاڳو اچي حاضر آيو. هڪ ٻڌي چيائين، ”ڏهن ڏينهن ۾ شادي گهري آڻائون. ڪجهه گري ڏيو ته مهرباني نه نه جيئن قسم.“ مڻهو مٿي رام موٽائي ڀر ۾ ايندو هو. مون هن ڏانهن لهاري چيو، ”دادا، هيءَ ويچارو ڪليف ۾ آهي، هن جي مدد ڪرڻ کپي.“ فيصلو ڪيوسين ته گهرال رقم جو اڌ ڏينداسين. پاڻيءَ نماڻائيءَ سان چيو، ”سائين، بچاءَ روپيا وڌيڪ ڏيو ته توهانجي وڏي مهرباني.“ ٻي اتي ئي هڪي چيائين، ”سائين، سوا سؤ اس آهي. توهان جا لک ٿورا. مونکي وڌيڪ پيسا گهرڻ نه ڪهندا هئا.“ پاڻي وٺڻ لعل پاڻي ڀولارام جي سالڪي ايندي ڪٽنگو ٻڌي، سو چيائين، ”سڀاڻي مان وڃي سندس حال ڏسندس ۽ توهان ڏانهن چئي لکندس ته سچ بچ گهرج ڪيتري آهي.“ ٻڌي آسپس ڪندي چيو، ”ايشور مهر ڪندو. هاڻي مان وڃان ٿو ۽ ڏينهن ان ۾ چئي وٺي ايندس. بابا، شاهاڻس آڻو، ڪو لهڻو لکيو ته ڪونهي.“

ان ڏينهن کان پوءِ ڇڏڻ جي ڏينهن سوڀر صبح جو ڪاڳو پاڻي وٺڻ جي چئي ڪٽي آيو. چئيءَ سوا سؤ روپين جي سفارش ٿيل هئي. دل ۾ خيال آيو ته پاءَ رام موٽائيءَ کان پوءِ ڪنهن لاءِ سهائتا گهرندس، حال هن کي لڙائي چڙهاڙي ئي چئي ڪڍي ٿو ڏيان. چئي

ڏيئمانس. انهيءَ ڏينهن دل ۾ ڏاڍي خوشي مڪسوس
 ڪيم. سڄي خوشي آهي نه شيوا ۾. شيوا غريبن، اٺالن،
 وڏوائن ۽ لاچارن جي. سوچڻ لڳس، ”ڪهتو آهن جي
 ڏيئون جي شادين تي هزارين روپيا ٿا خرچين! ڪه
 رسههشن تي ئي ڏه ڏه هزار ٿا سڍيا پائون، بلن ۽
 شاميان تي ڦٽڪي ڇڏين ۽ هڪ ٻڙو ڪاڪر مهين
 کان سوا سؤ روپين لاءِ پٽڪمدو رهيو آهي!“ هن جي
 غريبيءَ تي ارمان نهو پر انهيءَ خوشي جي نه وري نه
 ڪنهن غريب جي ڪم اچي سگهيو هوس.

سومر ڏينهن وٽن لعل کڏيو. پاڻ ڳالهه ڪڍي ئي
 ڪڍي تنهن کان اڳ مون چيو، ”پائي، ڪاڪي جو ڪم
 ئي وڻو، شاهاڻس آئو جو ٻوري خبر ڏنو.“ وٽن لعل
 حيرانيءَ مان چيو، ”ڪهڙو ڪاڪو؟“ مون چيو، ”جڏهن
 ڪي نئون ڏينهن چئي لکي ڏنو.“ هن چيو، ”پر مون
 نه ڪڏهنڪي چئي ڏني ئي ڪانه. هو تنهن ڏينهن وارو
 پائي، جو گمان گهر ۾ کڏيو هو، سو نه مون وٽ آيو ئي
 ڪونه پر مون وڃي اڃا ڪئي نه معلوم ٿيو.“ ڪه رولو
 ۽ ٺڳ آهي. شادي ٻاڏي آئس ئي ڪانه. ٽوهان پيسا
 ڏيس ڇا؟“ مان سن ۾ پئجي ويس. وٽن لعل مڏهجي
 دل وٺندي چيو، ”دادا! رهي ڪم ٻيا ٿين. ٽوهان نه
 نهڪ لپتي ڏيکاري نه، هن جو پاپ هن سان!“ مون
 ڪجهه ڪونه پر اندر سڙائجي ويس.

راف جو هر هر اهو باط کان اچان، ”ايتري لکي؟
 ايڏو ڏوڪرا گهڙو نه لمارو ئي لکيو ۽ گهڙو نه سڄو!
 ڀولڪي هو؟“ اُٻ نه اهڙا به ئي واقعا ٿيا هئا جن ۾
 لکجي وڌو هوس پر هن واقعي منهنجو ارادو ڪو گوي
 ڇڏيو نه. آئينده گهن ئي نه اعتبار نه ڪندس. هن
 حراف جي هر فتبازي ۽ منهنجي وشواس کي ٽوڙي ڇڏيو.
 راف سڄي ٽنڊ نه آئي. به چار ڏينهن اندر ۾ دڪ،
 جهراڻي ۽ گاڙو هڻي. به ئي چٽا آيا پر رهڙ ڏيئي ڪڍي
 ڇڏيو مان. هر ڪو سوالي مولڪي لک ڀاسڻ لکيو. هر ڪو
 گهر جاڻو غراب، ڏوڪي باز! مهينو گذري ويو پر اندر جو
 ڪهاڙ نه هڙيو. وقت پئي سور گهٽيو پر ڏک جي بادگيري
 نه وسري، انهيءَ عرصي ۾ ڪو به اڻ واقف آيو نهن
 کي لاس واس ورايو.

هڪ صبح جو اڃا چانهه پي ويٺو هوس ته در تي
 گهٽتي وڳي. گهن در کوليو ته ڪن ئي آواز بهو،
 ”پروفيسر صاحب آهي؟“ مون منجهه نه ڪو لئون
 ڏوڪيو باز آيو آهي. هڪ سهڻو، لاهوڪو، رشت پست
 جوان اندر آيو. مون اڻي سندس ڪهڪر ڪئي. نه به،
 چيائين، ”سائين سچالو؟“ روشن لڳا پئي پر چئي نه
 سگهيس نه ڪير آهي. جوان چيو، ”سائين، مان ٽرھانجو
 جهولو شاگرد آهيان. ٻي-جي-سند ڪاليج ۾ ايف-
 ايس-سي-۽ انٽر سائنس جا ٻه سال مولڪي سنڌي

پڙهائي هئو. "مون چيو، "دوست! مهاندا نه ياد آهن
 پر نالا ياد نورا نه رهن. "جوان شاملراء ليددي چيو،
 "نوهان وٽ هزارين شاگرد پڙهي ويا هرندا سو سڀني جا
 نالا ڪيئن ياد رهندو؟ مهاندا نه وسري ويا هوندو پر
 اسين نه پنهنجي استاد کي لکن ۽ سڃاڻي وٺون. مان
 هميشه آهيان، ديوان رواجيد وٺيداري واري جو پٽ."
 مون ان ڪا ڪا سان چيو "هائو اوارا" هميشه چيو "سائين!
 ايشور جي دٻا سان مان اڃا وڏي عهدي تي آهيان ۽
 انهيءَ لاءِ نوهانجو آسمان مڃڻ آيو آهيان. اٺن سالن کان
 پوءِ بمبئيءَ ۾ آيو آهيان. هن وقت سيٽرول پي - ٻوليءَ
 ٻي - ۾ سهراڻي پڙهائڻ لڳو آهيان. ڪيترو وقت شلازنگ
 ۾ هوس ۽ پتي رستا جوڙائڻ ۾ هاڻي دهليءَ ۾ آهيان.
 سالن کان سڪ هٿي، سا اڄ پوري ٿي آهي. نوهان
 سا ملي ٿاڍي خوشي ٿي اٿم. ڪنڌ نوان چيائون،
 "آسپس ڪريو. "مون چيو، "بھارا! آسپس پوءِ کان
 ڪهر، مان گهڙي وٽ آهيان؟" هميشه صدق سان چيو
 "گري مٿان پر ڪنهن جي هٿان. اڄ مان هن پٺويءَ
 تي هجان ٿي نه ها ڇو ڪڏهن مهلا ٿي مدد نه ملي ها.
 ياد آڻو ته فرسٽ ايئر ۽ لائبر سائنس ۾ پونسيهال بڻائيءَ
 کي ڇڏي پنهنجي في معاف ڪرائي هئو؟" مون کي
 ياد نه هو. لائبراري لڙڻ ٿي چيائين. "پلا رهو نه ياد
 آڻو ته چيوائس لائبراري وارن کان پنجاهه روپيا در ماهيانو

ڪالوشپ وٺي ڏني هئو؟ ”مان چرڪ پري آئس.
 مون چيو، ”هاڻو، توکي مان سڃاڻان. جيرا مداس ٺاهڻ مل
 ڇو نالو ڳڏه نه ياد اچي وڃي. اڃا، جوهر کان سهائتا
 وٺي ڏني هئي مان. ڪنڌ ڏوٽي چيائين، ”هاڻو سائين
 چورمل! مون سان وڙ ڪري ڇڏيائين. اڄ پنجاهه روهين
 جو ملهه ڪونهي پر انهن ڏينهن ۾ گنج هئا، جيڪڏهن
 ان هزارن جي هٿي نه ملي ها ته اڄ وستن جوڙائڻ جي
 بدران وستا پيو ڪڇيان ها.“ مون کان ٽهڪ لڪري وڃي.
 ڪلمدي چيو، ”وستا جوڙا پر پلي پر اهڙا جوڙا جو جوڙا-ن
 مهينن اندر مٽي نه ٿي وڃن. وستن تي ڪم نه ڪهڻو ٿي
 پيو هلي پر ٽن ئي ڏوڙ ۾. پلا لانچيو ۽ ليڪيڊار ٿيا
 بت نه ڪم الهی ٻلهي جو نه ٿيندو ٿي. ايمانداري آڻ
 پ وستو ٿي پيئي آهي.“ زمينس چيو، ”ايشور شاهد
 آهي ته مون سڄي وقت ۾ ڪا به اي ايماني ڪانه ڪئي
 آهي. عيبن کان آڇو الله آهي پر ڏينهن رات اها ئي
 آڙا آهي ته حق حلال جي ڪمائي ٿي. هن مهل
 لائين مهر ڪئي آئس، اڳتي به لنگ آهي لنگيءَ تي.“
 نيرن ڪيائين ۽ پورو پورو احوال به ڏنائين. هن جي
 زندگي بهن لانچيدون کان لڙائي هئي.

ليڪ چيائين، ”سائين، هڪ ويهڻي آهي.“ مون
 چيو، ”ڇو سڃاڻا؟“ زمينس جهيٽي آواز ۾ چيو، ”مان
 فرض مونائڻ ٿو چاهيان پر گڏيل وياڄ سان. مان ان هزارن

۾ لانجهري پاس ڪري سگهيس. ٻار اڄ ڪلهه ٽن سالن ۾ چار هزار گهٽ ۾ گهٽ لڳي ويندا. مان هڪ ڇوڪرو لانجهريءَ لاءِ پاڙهڻ ٿو چاهيان. توهان ڪنهن به نوجوان کي مدد ڏيڻ چاهيو ته مان حاضر آهيان. ڪو به گهرجائو هوشيار وڌياري وڌيا کان وڌيڪ نه رهڻ گهرجي.

خوشيءَ مان مون سندس منهن ۾ ٺهاريو. منهن جي لهار ٽپي چيائين. ”رائين ڇو ٿا لهاريو؟“ مون چيو ”توهان مون کي منهنجي وڃايل شيءِ ڳولهي ڏئي آهي.“ عجب مان پڇيائين، ”ڪٿن؟“ مون چيو، ”وشواس وڃائي ويندو هوس، ڇڳائيءَ ۾ اعتبار آهي. ايڏي واري سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائيمالس. ڳالهه ٻوري ڪري چيم.“ ”ويچار ڪيو هئم ته ڪنهن به اڻ واقف حواليءَ جي سهائتا ڪانه ڪندس پر منهنجي آڇ منهنجون اکيون کولي ڇڏيو آهي. ياد به ڪونه هو ته ڪنهن وقت منهنجي مدد ڪئي هئم. خواب خيال به ڪونه هو ته هيترو ورهين کان پوءِ تون ايندين. مدد کي فرض سمجهي فرض آڏو ڪوڙ جو خيال ٺيڪا ويندين.“ ”ميش شڪر گذاريءَ جي آواز ۾ چيو.“ ”هڪ شاگرد ته توهان جي مدد جي مرست ۾ پاڙهندس ٻار آهيس ڪريو ته منهنجي ڪمائيءَ مان به ڪجهه ڇوڙ ڪريو جي مدد ڪري سگهان.“ ”منهنجون جيون سڦل ڪري سگهان.“ هن جي اکين ۾ آنسو هئا. پاڻ جا آنسو، انسان ذات لاءِ همدردي ڳوڙها. منهنجي

دل پرجي آئي . گا واور نه چپ وهيس ار ليٺ چيمر،
”چا تير جي هڪ بندڙو لنگي واپس هن دنيا ۾ تو جهڙا
جهڙا نه ٿيا آهن نه؟ تنهنجي ادا چئائيءَ! احساس مدديءَ
مولاڪي نهن سو سجاڻڪ گوي ڇڏيو. جنهن تو کائاهار نهن
منهنجو من مولاڪي چونڊ لکيو نه هيءُ سچ يا هو سچ؟
سو-ؤ رويني وارو - بندڙو لنگي ويو، نه ان جي مدد
ڪرڻ ڇڏي ڏنو. ه هاڻي هيءُ جوان جو ورل رقم ايٽمي
ڪري مولائي ڏيڻ آيو آئيني؟“

۽ ۾ ڇڏي ڏنا ڇا؟ اڳ ۾ پاڻي پيئڻ سان پاڻي وٺڻ
 کان وڃي وڃي نه پاڻي پيئڻ ڇڏي ڏنو ڇا؟ درياهه پار
 ڪندي ڪا اهڙي ٻڏي وڃي ته اهڙيءَ ۾ ڇڙهڻ ڇڏي
 ڏنو ڇا؟ هڪ ڏوڪي کان ٻيو سڀني سان ايڪي
 ڪرڻ ڇڏي ٽپڻ ڪهي ڇا؟ ايڪي ۾ ٻالڻ ڄاڻي، اڏي

به ڀاڱ ڄاڻي. اسين سائينءَ کان عدل گهولدا آهيون ۽
 فضل؟ مالڪ گهڻن سان پيد رکندو آهي؟ سچ فقط ليڪ
 انسان جي گهر تي ڇهه ڪندو آهي يا بدگار جي گهر
 تي؟ ارساڪ وسندي آهي نه صرف نديءَ ۾ ڪولدي
 آهي يا ڪنهي ڪسيءَ ۾؟ هن جي سفا سيني لاءِ
 ساڳي آهي. هن وٽ ڪو به پيد ڪونهي. پيد انسان
 بڻايو آهي. اڀائي سوارڪ جي ڪري ٻڌا ئي آهي.
 سائين سوارڪ کان مٿي آهي، اڀائيءَ کان دور آهي.
 هن وٽ سڀ هڪ سمان آهن. هو چڱن سان به چڱو نه
 ٻن سان به ڀلو. ”باد آلم اڃا تائين شاهه
 جون ٻه سٽون، جي ٺوهان ڪي سال اڳ سمجهايون
 هيون.“ مون مٿي لهاريو ته هن چئي آواز ۾ شاهه صاحب
 جو ايت ٻڙهيو:

چڱن سان چڱائيون ائين هرڪو هوءَ
 ٺو جڻن ڪري نه ڪوهه ٻچن سان ڀلائيون.

”دهم دس ڏيڪاريان،

آڻپيءَ پوک-اڪين سان“

مدراس ميل جي فرسٽ گلاس گاڏي ۾ هڪ اربڪ
لي سمهيو پيو هو. و شري سڄمدمير ۽ ابيءَ لي سندس
استري لڪشمي. مائيءَ سان هڪ ننڍڙو ٻار سمهيل هو.
مڙين بدڪن مان هڪ لي سمهيل هو سڄمدمير جو پٽ ۽
ابيءَ لي هڪ مسافر چندوشيكو. سڄمدمير ۽ چندوشيكو
بتي مدراسي هئا ۽ هڪجهڙي جا واقف، چارئي جاڳيا ٿي.
مائي کائي، لوتيا پيا هئا. سڄمدمير ڪتاب لي پڙهيو ۽
چندوشيكو مڱڙن. گاڏي تيز رفتار سان هلندي بتي هلي،
راف جا ساڍا ڏهه لڳا هئا. پڙهندي پڙهندي سڄمدمير
آلي ويلو. لڪشمي ان ننڍي ۾ هڻي پري سڏ ٻڌي آئي
ويئي. سڄمدمير چيو، ”ڏاڍو سٺو واقعو آهي. ٻڌين ته
ٻڌايان.“ لڪشميءَ کي اندر ۾ ڳالھ ڪانه وڻي پر مڙس
جي مرضي رکندي چيائين، ”پلي ٻڌايو.“ مڙين مسافر
جو خيال رکندي سڄمدمير چيو، ”تون هيڏانهن اچي ويهه
جڏهن مسٽر چندوشيكو جي آرام ۾ رهندو، پوي.“ چندوشيكو
ٿهڪ ٿي پيو، ”آرام ۾ رهندو پوي ها ته پهرين سڏ
لي پوي ها. سڏ لائين ڪي ۽ جڳ ته سوئي جي ڪاٺ لڏي

هيءَ، ٻلي ٻاڻ ۽ ڳالهائون، هونڪي ٺنڊ ڪانه ٿي اچي.“
 لکشمي سري اچي سهرمهيم جي پاسي ۽ وليمي. سهرمهيم
 چيو، ”ارارو ڪاڻ لڏي آلم. هونءَ نه ڪاڻ جي سون کان
 آما جي سون کي مان وڌيڪ ملهائون سمجهندو آهيان.“
 چندرشېڪر ڪمدڪ سان چيو، ”تون ڳالهه ٻڌاء، ڏسان
 ڪهڙي وقت هڪ آلي آليئي.“ لڏو ساه ٻري چيائون،
 ”پڳدان پڳدان ڪري اچي ٻار آهيون. ايشور جي نالي
 سان بهو اجايو سڃايو ٻاڻڪي آلم ڏهن. ٻار جن ٿي ڇڏون
 سوار هونڊو آهي تن سان اڪهه ڪهڙو؟“ سهرمهيم ڪمپيوڻا
 سان چيو، ”چڪرو ڪونه آليئي نه سواد جي ڪهڙي خبر
 ٻوليئي؟ عقل جي زور ٿي بهو وڪهان واري وواد ڪران،
 ڪڏهن دل مان آواز ٻوليئي نه گل ٻوليئي. گيان واري
 جو ڪلهو بهو هلي. پڳتيءَ واري جو واس ٿي بند. جي
 اندر جو اندر هر رس وٺن سي ڪچي ڪين سگهن.“
 چندرشېڪر چيو، ”هاڻي نه ٿو ويا ڪيائون شروع ڪيو آهي.
 ڇڏو عظميٰ، ٻڙهه پنهنجي ڪتاب جو ٽڪر.“ سهرمهيم
 چيو، ”ڇا آهي ايل ٻارائنا جو، ڪيڏي نه مهر آهي
 مالڪ جي؟“ چندرشېڪر چيو، ”ٻارائنا ڪنهنڪي، مهر
 ڪنهنڪي! ٻرمي آهيون ٻرمي! اير-اي-فيلسوفيءَ ۾
 پاس ڪي نه به وهه ڪونه وڃائين.“ سهرمهيم چيو،
 ”فيلسوفي ٻڙهي آلم ڏهن نه چڱي سگهان ٿو نه ڪ
 مها ڪتي آهي، جنهنڪي زور ٿي هيءَ سرشتي هلي

لږي. چندوشپکر وډ ډيندي چو، ”چگي“ طرح
 ايماس کړين ها نه اټکن ۾ اټکيو له بهر هجين ها.
 چډ بخت کي، تون پڌاء چيکي پڌاڼو اټي. ”سرمه
 چو، ”هن کتاب ۾ گيترا مثال ډال آهن، جن
 ډيکاريل آهي له پراولنا جو وډو اثر آهي ۽ ايشور پراولنا
 پڌي لو. ”وډي شوق ۽ شردا سان هر پڌهڻ لږو:-
 ”مهدجو لالو آهي باب وچرډ. اوچي لوي ۾ مان دلپا
 جو چمومين آهيان. جڏهن جڏهن مان کهن به چتا پٽي
 ۾ گامياب ٿيندو آهيان ۽ مهدجو لي رگارډ پڌو
 آهيان تڏهن اخبارون مهدجي ساره سان کالم کارا
 کري جڏيندوون آهن. سچ پڌر نه، مهدجي ساره پڌهي
 مان لڄي ٿي ويندو آهيان. گارډ رهر آهي نه مان
 چاڻان لو نه، مهدجي گامياي ۽ ۾ وډو هٿ ايشور جو
 آهي. لوي ډيکار کان اٽک مان شردا سان سائينءَ کي ياد
 ڪندو آهيان ۽ هن جي سھائتا مڱندو آهيان. مون ۾
 پراو شڪتي آهي پر پراولنا سان رها شڪتي پٽي ٿي
 پوڻدي آهي. گيترا دنيا نه، کمال ٿي چڪو آهي.
 مالڪ جي مهر سان اٽ ٿيڻي ڳالهه ٿي پٽي آهي.“

”هڪ دفعي جڏهن فليلند ۾ چتا پٽي لڄي هئي
 تڏهن ان چتا پٽيءَ کان به ڏينهن اٽک، مهدجو ڳو سڄي
 پير، ڏاکڻون ٻڪرم پيسلين جون سيون هيرون، کاڌو
 گھٽ کاڌم سو پاڻيڪي ضعيف سمجهڻ لڳس. راند جي

ڏينهن صبح جو هين مان اٿڻ تي دل ڪانه ٿي ٿي.
 ارادو ڪيو ته هن دفعي پاڻ ڪو نه وٺندس ۽ اعڙو اطلاع
 اختيار ڪري واري ڪي ڏاڻو. هڪ ڪارپرداز مهدي گهر
 آيو ۽ مولڪي والدین واري ميدان تي اچي ماڻهن کي مڏهن
 ڏيکاري، کين مهدي مهوري ڪان آگاه ڪرڻ لاءِ
 ويٺي ڪئي، جا مون قبول ڪئي. ۽ وه مون خيال
 ڪيو ته ميدان تي ويٺس ۽ ٿو ڏيکاري ڪوشش ۽
 ڪندس. هار ۽ جيت جو والدین کي اولو ڪرڻ نه ڪري.
 مون دل جو دل ۽ ارادو ڪئي. ڪرڻ لاءِ نه ٻار ٿوري
 ئي لياقت ڏيکارڻ لاءِ.

”مان ميدان تي آيس ته هر طرف کان ٿڙيون وڃي
 ويئون. مون هڪ دفعو وري ۽ سائين کي ڏٺائون. ٻهون
 ننڍا ٿيا ڏاڻو ۽ ويس آهستي آهستي وڌندو. مان پاڻ
 عجب ۾ پئجي ويس ته مون ۽ اهڙي شڪتي ڪٿان
 آئي! مولڪان مهدي ڪهڙو وري وسري وئي. ويس ٽپ
 ڏيندو ٿان جو ٻڌايون ٿو ۽ پندرهن نوڪ اوچو هو. مٿي
 اها ٻار! اچي اٿو مٿي ڪڏهن ۽ ڪو نه ٿو هوس. ڪنڌ
 نواڻي ٻليءَ کان بل ڪهڙو. هڪ ۾ لڏي لڪ هئي.
 الهیءَ لڪ جي آڌار سان ئي ٿو ڏيکاري. پاڻ اڙغچي
 طاقت محسوس ڪيو. لڪ ڪٿي ۽ ٻان ٻوڙندو آيس ۽
 وڃو اچي اڃانگ ڏاڻو ته اٽڪ ٿي ڪانه ٿي. ٻن
 ڏهن ٻن ڏهن هڪ واري ۽ اچي ڪريس ۽ ڇوڌاري

ٿاڙين جو ٽهڪو بڻجي ويو. مون واريءَ ويني تي
ايشور جا آڪسان مڇيا.

”اهڙا واقعا منهنجي زندگيءَ ۾ گهڻائي ٿيا آهن جن
موانڪي ٻڪو ايشور ڏٺو آهي ته پراڻا انسان کي وڏو ٻل
ٿي ٿي. پراڻا سان مون گرامت جهڙا ڪم ڪيا آهن.“
لڪشمي مڙس سان شاملراءِ ٿيندي چيو: ”پراڻو آهي،
پراڻا سان وڏي شڪتي ٿي ملي.“

چندر شيڪر چيو: ”اڃا شڪتي ۽ ايشوري شڪتيءَ
۾ ڪو فرق آهي؟“

سپرمنڊر چيو: ”ايشوري شڪتيءَ سان اڃا شڪتي
وڏي ٿي. ايشوري شڪتيءَ جو ٻيو نالو آهي آتم شڪتي.
باب رچرڊس جو به نه اهو چوڻ آهي ته؟ هيڏيون سوڀون
ٻائي اهڙو ماڻهو جيڪو هٿ ۾ پرجي وڃي ٻو هو ڄاڻي
تو نه سندس سوڀ سندس مرضيءَ موجب نه پر پراڻا
جي اڃا اڻوسار آهي. ڪو نه مليڻي. شڪتي اڃا ڪو
آتم ٿيندي آهي. پر منهنجي ڪو به ٻڌل نه هجڻ نون
ڪر نه! ايشور جي ڪروڙا آهار آهي پر آتما جي گل
کي نه نون ڏهاڙ نه!“

چندر شيڪر چيو: ”جڙائيءَ ۾ ٿي ٻيو ٿي وڃي! باب
رچرڊس پراڻا ڪٿي ۽ هر پراڻا جي زور تي ڪاهي
ٿيو پر انهن جن هزار دؤعا پراڻا ڪندي به رچرڊس کان

ډ. کډيو ټن لاء چا چولو آئيني؟ اشور وچر دس کي مدد
کښي چل ډ. هر ټن جو گميشن ايجنٽ هر.

سچر منڊر چيو، ”ايجنٽ ډ. ٻار حمايتي، ساڀي. جو
سچي ډل سان صاحب کي ياد او کري انهنجو ڀؤ
سان ڏکي او.“

چندر شېکو چيو، ”اهڙو مرقعو منهنجي جيون ۾ گدا
آيو آهي.“

سچر منڊر چيو، ”ڪنهن ڏينهن ايندو.“
چندر شېکو اتي وسائيندي چيو، ”ايندو ډ. اشور
جي طرف کان ډ. سمجهندس.“

راف جا ڀاءُ بهر گذري چڪا هئا. گاڏي هلندي
رهي، مسافر اوت ٽنڊ ۾ ٻيا هئا. سچر منڊر ۽ ٻيا ساڀي
ٻه پنهنجي گاڏي ۾ آرامي هئا. اوچتر ٽي اوچتر لکشمي
جي اک کلي هئي.

ٽارچ جي روشنيءَ تي اڀي هئي. چرڪ ٻاري اڀي
جو گاڏيءَ جو ڊر کليل ڏٺائين. هره اڀي ٻو سندس
منهن مان آواز ڪونه لکتر. ٻڪڙو هڪسوس ڪيائين ډ.
گو اجنبي گاڏي ۾ گهڙو آهي. هو ٻه ٽن هلندڙ گاڏيءَ
مان چورين ڪرڻ وارو هڪ ٻاڪو گاڏي ۾ گهڙي آيو هو.
لکشميءَ کي ائندو ڏسي هن ٻڪڙو ٽنڊي ٻار کي
پنهنجي هٿن ۾ کڻي، ٻڌي ۾ چيو، ”خبردار! ٻڌو
باقيدت ډ. ٻار کي ٻاهر اچي بندس. لکشمي سن ۾

اچي ويئي. هڪ ٻالهن ۾ ٻار ۽ ٻئي هٿ سان بٽڪ
 ڪٽي، چور ڏوڇي وڃي آيو. لڪشميءَ کان چيٽ
 لڪري ويئي. چيٽ ئي سڄو منهن ۽ چنڊر شيڪو آيا.
 چنڊر شيڪو ٺٻ ٺٻي اڪدم هٿ لٿو. چور مونجهاري ۾
 اچي ويو. اڇلائي بٽڪ هٿس ٻو اڇلائي ڇڏيائين ٻاڻو
 ڪي. چنڊر شيڪو چور سان ڳنڍجي ٻو ٻو ڇوڙن سڄو منهن
 ۾ اچي پيو ٿي ٻنهن کان اڳ ڪيس ٿيلو ٺٻ ٺٻ ڊاڪو
 هلندڙ ٿيڻ مان لهي ويو. احوال معلوم ڪرڻ ئي سڄو منهن
 ڇا حوصلو ٿي خطا ٿي ويا. چنڊر شيڪو زنجير ڇڪي ۽
 گاڏي ٻهجي ويئي.

خير ٿلهجي ويئي. هرڪو مسافر منهن ڪڍي ٻاهر
 نهارڻ لڳو ۽ انيسوس کان لڳو. ڪارڊ گاڏي پٺتي گهي.
 ٿوري پنڌ تي اهو ڊاڪو رٿرست ٿيو مٿس ٻو هو. سڄو
 سوچڻ لڳو ته ڇڏهن ڊاڪو جو روز هلندڙ گاڏي مان
 ڇوڙون ڪري ٻو لهندو ڇڙهندو هوندو سو ڏيڍون ڏيڍون
 ٿي وار نه ٻار جو حال ڇا ٿيو هوندو؟ ٻو ڇا نه ٿيو هجي
 ته نه ٻار نه هٿ ڪرڻو هو! گاڏي پٺتي هلي. ٻار ٺٻو.
 مٿل! ڇڙيل؟ خون! ٻٽل! نه ڇڙيل ڇا ٿيندو، خوش
 خور! هڪ ٻوڙي ۾ اٿڪو ٻو هو ٻو انهن سمجهو ٻو
 هو ڇو قدرست هن جي لاءِ هڪ ننڍڙو جهولڻو تيار ڪري
 رکيو هو. ٻاڪ ڪي ڪٽي سڄو منهن ۽ چنڊر شيڪو پٺهجي
 گاڏي ۾ آيا. هنن ٻن دوستن سان ٻيا گهڻا مسافر گاڏي

کهاچي آيا. بيشمار ماڻهو گاڏي ۾ هيٺ بيٺا هئا. هرڪو حيران هئا ٻار اچي ماءُ جي هنج ۾ وڌائون. لکشمي اوچنگارون ڏيئي رونج لڳي. سڄو منير چيو، ”ڪرگڌاري ڪر. رونج ڇڏ جا مطلب؟“

لکشمي ۽ ڇا ڳوڙا ها ڪرگڌاريءَ جا هئا. هن کي اعتبار ئي نه ٿي آيو ته هڪ چيٽامڙو گاڏيءَ مان ڪرڻ کان پوءِ به اچي ويو. گاڏي هلي. سڄو منير ٻار کي کڻي ڇڏڻ لڳو جي هنج ۾ ڏاڍو ڀڙڪي ۽ چيائين، ”جيئرو آهي. ٻار هلاڪ والنگر ٻار پوءِ منهنجي هٿن ۾ جهڻي ورتس.“

ڇڏڻ لڳو جي اکين ۾ آنسو هئا. ڪا مهل ڪجهه ائين ڪونه ٻار آخر به لفظ سندس وٽ مان نڪتا، ”عجب آهي!“

سڄو منير شڙڏا سان چيو، ”ڦڙو آهي. ٻار آهي!“
اهو واقعو اخبارن ۾ آيو. انهن ئي گهڙو اتر ٿيو سا مولاڪي خبر نه آهي پر منهنجو ڪم ٿي ويو ۽ اڌ مان آواز آيو:

”آءُ ته پياريان ۽ ڀري پيالو ڀريو جو

سامي هن اوسر، تن من سڀ ڌاريان

ده دس ډيکاريان ۽ انپي ۽ پورگ اکين سان.“

سائين ٿاڍو آهي،

مٿان ڪا سڀني ساهي

ديوان ڪندڙاس جو ۸۷ ڄمڻ دن هو. ٽيهن سالن کان
سڃاڻائين. ٽيهن سالن ۾ هتي ٿوڙي سنڌ ۾ شايد ڪو
سال ڪڍو هجي جو مون کيس ڄمڻ دن جون واڌائون وٺايو
نه ٿاڍون هجن. هن دفعي به وڏي پير ۽ شوق سان
وٺس ويس. البت هن دفعي ڪر شغل ڪونه ٿيڻو هو
جو سندس صالح ٻٽ سندس مان سڌار جي ويو هو.
ساماڻل ٻٽ جو ڏک، اڏي ۽ اوستا ۾ ڪهڙو نه ٿوري
آهي! پر هيءُ سٺ پيشو آهي ڏک به سهاري وٺي سائين
جو ٻل يا ٻوڏ اوستا جو وسارو؟ جواني ۽ کان وٺي اڄ
ٽيهن ٽائين هڪ ٽيهن به پراڻا کان سواءِ ڪونه گذريو
الس. ٻٽ يا ٽيڙي ۽ وڏي ٻٽ ۾ رهواس ڇڏي ٻوڏ
سمهندو. اونداس ٻٽ ٽيڙ سان ڪندو آهي ۽ وڏي ويڙ
ويڙو ٽيڙي ۽ ڪي ٽيڙا ٿيندو آهي. درويش دل انسان آهي
۽ اسين سڀ سندس سٽوش، سٽوش شين ۽ پراڻي
ساراه ڪندا آهيون. جن کي ٻٽي ۽ جو ٻل آهي ٽيڙو
ڇٽ سڏائين ٽوڙ ٿو رهي. هيڏي عمر ٿي ويئي آس
نه به هر حال ۾ راضي. مون کيس ڪڍهندو، ڪر ڪندو
يا ڪر ٿيندو ڪونه ٿو آهي. بخار جا ٻٽ يا پراڻس نه

۽ آرام ڪرسيءَ ۾ ليٽيو ۽ ٻوڙ هڻندو. ڪٿي ڪو ٻڌندس ته
 ”ڪئن آهيو؟“ نه ٺه. ٺه. چوندو، ”هولڪي ڇا آهي ٿا
 ٿورو ٻڌ آهي، سڀاڻي ٽائين اٽڪائي ويندس.“ نه اٿس
 بدن واري واڙهه ٻوڙهه ۽ نه اٿس سرور جي رڻجهه گدجهه.
 ڳالهائڻ جو مدر، سهارو جو ساڃهارو، پنهنجي پرائي سان
 پرام جي وران ڪرڻ وارو فقير ٿن جهڙا ٻيريءَ جي ڪري
 ٻڏي گھٽ وڌ ٿو، نپٽن جي چوٽ ۽ ذرا جهڪي ٿي
 اٿس، ڏند ڪوڙا اٿس، گھٽ گھٽ ۾ ڏرو نه ۽ روز
 ڏاڪڻيون گھر جون لهي ۽ چڙهي، ان ميل ٻڏ ڪري
 پوري سروي ماني کائي، سڄي مڪلي جو سير ڪري
 سڀني مان رامس ڪري اچي. سڄي ڏينهن ۾ منجهند
 جي مانيءَ کان پوءِ ان مدر ڪلاڪ آرام ڪري نه ته صبح
 جو جهين اچي کان رات جو ڏينهن لڳي ٽائين ڪٽ ٿي
 نه لپتي. اچڪلهه جي جوانن کي به ڪو وجهه ملي نه
 ڏينهن جو ئي چار ڪلاڪ سمهي پون پر هيءُ ٻارو مڙس
 بستري کان به. آرام ڪرسيءَ ۾ آهيو ۽ ٻوڙ هڻندو ۽ ٻيڻ
 ڪو نه ڪو ڌرمي بستڪ پڙهندو. سرور ۾ جي اها چستي
 ڪانه اٿس نه هيڏي ۽ وڏي عمر ۾ ٻڌاي جي سستي نه
 ڪانه اٿس. حافظو هالڻي مڙس ٿي هٿيو اٿس جو ٻوڙ
 ڳالهون ٻڌڻ سان وسري ٿو ۽ وڃندس هاڻي عجب آهي
 نه ڇڙائيءَ وارين ڳالهون اڃا پڻ اٿس. مان جڏهن ڪيس
 گڏجان ٿڌن جهڪي ڪيس ٻارڻام ڪري کائيس آهيس

ولان. ۸۷ جيم دن تي چيو ٿو ڪيڪ ڪٽڻ جي رسم
ڪرڻ لڳي هئي ته به ساڌارڻ وڌاين ڏيڻ لاءِ وٺس وڃڻ
ڌرم ۽ فرض سمجهيم.

پٺيان آرام ڪري به ويٺو هو. ڌرم اندر گهڙيس
ته پٺيان چيائين، ”گڊ مارنگ.“ گڊ مارنگ اهڙي نه
ڪڙڪي واري آواز ۾ چيائين جو مولڪي سندس سنڌ وارا
ڏيهن ياد اچي ويا. ڇا ته هن مانجهي مڙس جو رعب
هوندو هو! سنڌ جي برڪ وڪيلن مان هڪ هوندو هو.
اُهو سنڌ ۾ اهڙو ڪيس مشڪل هوندو هو جنهن ۾ هيءُ
ڏير پيو، دائع ڏيران هڪ طرف ڇو وڪيل نه هجي!
سرڪاري وڪيل هوندو هو. پبلڪ پراسيڪيوٽر پڻ هو.
گهڻا ڏنل ۽ ٻڌل به هن ڏير وان کي وٺڻ وارو ڪرڻ هو.
هر شيءَ ۽ ايماندار! وڏن وڏن ڪيسن ۾ به جي زباندان
۽ وڪيلن لکن جون رشوتون آڇيون هونديون هيءُ
هوتو ۽ سڄو مذهبي به مذهبي مارڪ ٿان ڪڏهن به نه ٽرڪيو.
گورنٽ ۾ پيهندو هو ته ڪجهه به پراڻو نه ڪندو هو.
آواز جو ڪيل، دل جو ٻڪرو، سڙو جو سهڻو، ڇڏڻ
پهتي نه هڻو ۽ ڪندو هو انهن ڇڄ داد ڏيندا هئس.
سرڪاري وڪيل جو مدو پورو ڪري پنهجي وڪالت
شروع ڪيائين ته به سڄو ڪيس عزت سان ٻڌندو هو ۽
سندس آڏي پڇا يا دليلن جو داد ڪندو هو. دل جو به
پيارو هوندو هو. سڀ سنڌ ڇڏي آيا، هيءُ اي ٺاهو وڪيل

سند ۾ ئي رهي آيو. پنج ڇهه سال نه ورهاڱي کان اڳ
 به اتي رهيو ٿو هر ٻي لپٽ ڏهن سندس گهر تي ڪن
 غول ٻڌن ڪاه ڪئي ڏهن ڏيڻ کي وٺي هندوستان ۾
 هليو آيو. سندس استري به گذاري وئي ۽ ابيءَ طرح
 به چش ڪانه رهي نهنڪري ملڪ سان الوداع ڪري
 اچي پارس ۾ پنهنجو آستانو بڻايائين. انهيءَ کي به
 پارهين سال گذري ويا. سندس کليل ڪپڪر ٻڌي منهنجي
 واپس مان اڪري ويا. ”اڃا جوان آهيو بابا! سڄو ورهه
 نه ضرور پورا ڪندا.“ مهرباني ڇوڳ جي اجاءَ چيائين.
 ”اڃا چيئان؟ ڪهڙو ئي ڏنم!“ ٿڌو ساه ٻري چيائين،
 ”جيڪو ويو سو مڪمل ٿيو. قيد ۾ آند ڪهڙو؟“
 مون چيو، ”بابا! سنڌ ۾ ڇهه ڏهن قيد آهي ته سولھرو
 قيد آهي. هن ڪالو ڪهڙي دليا هوندي، ڪير ڇاڻي؟
 مان نه ڪڏهن ڪڏهن سوچيندو آهيان ته انسان جي عمر
 ايتري ننڍي ڇو مقرر ٿي! پنجاهه سئو ستر سالن ۾ آخر
 انسان ڪري ڇا نه سگهي؟ بهريان پنجاهه سال وڃن
 سامان ٿي، پڙهڻ يا پاڻڪي ڏاڏي ڌاريءَ لاءِ تيار ڪرڻ ۾،
 ٻيا پنجاهه سال پاڻڪي پنهنجي پٽن تي بهارڻ ۽
 ڪو به شرم کي سڌارڻ جي ڪشمڪش ۾، باقي ٿورا
 ٻه سال وڃن رنجهه ڪجهه ۽ پاڻڪي نندرسٽ وڪڻ
 جي پٽن ۾.“ چيائين، ”شاهوڪار وري به ڄڻ جو ٿڌن
 پيسي جي آسري تي پيا لڳن پر پٽ، اندرڀون آرام

ٻڌي سان اٿس، ڪرڻ ڪري ٿو سگھجي. پر ٻڌو يا
 پدارتھ، عهدو يا اقبال، سونھن، جواڻي يا لاهوس به نه
 بي ٻڌا ڇڏيو آھن. ڇڏو يا پلي پورا ماسي جي ڏينھن
 آسمان ڏريءَ کي ٻڌجي ڇوڪ سان ڇوڪائي ڇڏي
 پر ڇڏو جي سھائيءَ تي ٻڌو ڪھڙو؟ اڄ پورا ما نه
 سھائي آھي!

”وڃو،“ ٻاٻا! ٿرھن جيڪر اڃا جيئڻ نه ڇاھيو؟
 سچ ٻڌايو! مان نه جيڪر ڇاھيان ته هن جيون جو سفر
 لڄو ٿئي ته مالڪ جي عطا ڪيل ميه جي مت مان
 جام جي مٿان جام پي ٻڌجي ٻاس کي ٻڌو ڪوٺان.
 بادشاهه ظفر جو پٽ پاد اڀندو آلم نه هڪ قسم جي
 خوشي اندر مڪسوس ڪندو آھيان سمجھندو آھيان
 جڳ مڏھجي وڃي جي ٽرجمائي ڪري ويو آھي.
 لشتر - عشق ڪا ڪر ظرف ڏيئا لا مڃھڪر
 عمر ڪا لنگ نه پٽمانا ٻڌا هون!

مان لائين ڇاھندو آھيان ته عمر ايتري وڏي هجي
 ها جيئن مالهه ميه موجود ڪري ڏئي.
 ٻاٻا ڪڏهن لا سان ڇڏو، ”بادشاهه ظفر سندو شاعر هو پر
 هڪ آلم نه ڇڏھن ڪم ڪرڻ ڪري، اڇڙن کان وڃڻي،
 اڏو ڪري، گھر ۽ وطن کان دور مالداري جي جيل
 ٻاڏي ڪري وڪرو ويو هوندو ٿڌھن اهڙي قسم جو شعر
 ڪو، ڇو هوندائين.“

مون حيرانيءَ مان پڇيو. ”هاها! اڃا مغلان جو رهواس
نه ياد آهي؟“

هن چيو، ”ڇو ڪين؟ ٻارائون وارن تائون ذهن نه لکيون
آهن. عمر جي ڪري هلندڙ واقعا وسري ٿا وڃن. ماضي
ياد، حال ۾ حيران، آئينده کان نا واقف! اڄ ڪلهه جيڪي
ٻڙهان سو وسري وڃي ٿو. ”گراما“ اڄ به ياد آهي.
فردوسيءَ جي شاعريءَ جا وڏا وڏا ٺڪر ٻه ڏاڏا آهن
رام، شاه ظفر جوانيءَ جي وقت ۾ اوتار عمر دراز مڱي
هولندي. ٻه ٻولين ڏينهن ۾ جيئن ڪان ايتار هولندو. سندس
هو شعر ياد آهي جيئن ڪان اسان وٽ رڪارڊ هولندو هو؟
سوچي ڇانهين. ”لکيا نهن هه دل...؟“

مون چيو، ”ڪجهه نه ياد آهي.“ ڇانهين، ”ٻڙهه.“
مون ٻڙهيو:

لکيا نهن هه دل ميرا آڇڙي ديار ۾
ڪس کي ٻي هه عالم - لاهاندار ۾
ان حسرون سي گهڻو گهڻن اور جا سمن
ٻي ڇڪهه گهان هه دل - داغدار ۾؟
رويا هه بد نصيب ظفر دن جي لاهي
دو کز زمين ٻي نه ملي ڪوئي ديار ۾!

ديوان جي اکين ۾ ڳوڙها مڙي آيا. ٻريل اواز ۾ ڇانهين
”ساڳيو بادشاهه آهي نه جنهن ڪنهن وقت وڏي عمر
جي خواهش ٺڪاري هئي؟“ لندو ساه ٻري ڇانهين.

هونديون. اهو ڏينهن ڪولہ هوندو هو جو ٻارئي ا. هوندي
 هئي. مون لاءِ رنڌڙو آڏڳ هيٺ هوندو هو، جتي طعام
 پيا تيار ٿيندا هئا. سو غلام حسين کان وٺي مسٽر ٻارمانند
 بٽرسٽر تائين سڀ مون وقت اچي ٺهندا هئا. ڇا ا. شغل
 لڳندا هئا ۽ ڇا نه خرچ ٿيندو هو! لاڄ جو ميمبر هوندو
 هوس، آهستي آهستي سڀ عهدا ماڻيم. ڇهر نه سولا ٻلا
 ۽ لغما اڄ به منهنجي ڪپٽ ۾ رکيا آهن. جهولي ۽ جهولو
 ميمبر مان آهن. گهر جي ڇيڙن به ڏاڍي سڪي هئي.
 اڄڪلهه نه شرم ٿو اچي پر اسانجي ڏينهن ۾ گھڻن ٻارن
 وارن کي لڄ ڪانه ايندي هئي. ۱۳ ٻار ا. مولڪي به
 هئا! ۷ ٻٽ، ۶ ڏيهر. مان شان ڪيندو هو! جواني ۽ ۾
 پهنجي ڪم، ٽيز فهم، فضيلت ۽ نصيب سان وڏن وڏن
 جڳن تي رعب وجهي ڇڏيم. انهن ڏينهن جا انگريز-
 عملدار هوندا به درياهه دل هئا. ڪنهن سان دل ٻجهين
 نه ڇاڙهي ڇڏيس. ڪيترن آدمين جي مونسان دل ٿي
 ويئي. انهن جي انساهه ڏيکارڻ سان مان به ڇڙهندو رهيس.
 پهرين اسسٽنٽ نه ٻارهه ٻلاڪ، ٻاراسيڪيوٽر ٿيس. ڪوڙ ٺاڻي
 جا ڪهاڻي ۽ گڏ ڪيم. ماڳي مٺي چڱي ٻار جي پٺيان
 ماڳي جي مک جو ڏنگ نه هجي! جڏهن سمجهيم ٿي
 ته دلڙا سرڳ ٻوري آهي، عيش عشق جو مڪان آهي،
 سک جي لکري آهي تڏهن مولڪي هڪ ڏڏو آيو.
 جوان، مڱيل ٻٽ گذاري ويو. ڏاڍو صدمو رسيو. اڃا

اھو سور جھڪو ٿي نه ٿيو هو نه اهو پٽ گذاري ويو،
 انهن پنج پٽ هليا ويا! پنج پٽ! پهرين پٽ جي سر ٻواس
 ٿيڻ کان پوءِ سائين ياد آيو ۽ موصف جو آڻڻ ٿيو. اٺ ٽيهر
 پات شروع ڪيم. پوڄا پات ۾، چڱا ٻار ڪرم ڪيو نه
 پوڳي؟ ٻولتي ڏک پٺيان ڏک آيو ٻو مون مالڪ کي
 ڪين ڇڏيو. ڪئن ڇڏيانس ڇڏهن اڳين ڪرهن جو نتيجو
 پئي اڳين سان ڏٺو؟ جي هن جنم ۾ نه ڇڏي ڏيانس نه
 ابدڙ جنم ۾ هو منهنجو ساٿ ڪئن ڏيندو! ڏک وساري
 ڇڏيو ٻو هن کي نه وساريو. ڪماڻي ڇئن جو ٿيڻ رهي.
 خرب ڪمايو. لائيدڪا ٿياسين. ٻار صالح هئا، ڇڏيا
 ڪا، هئي. سڪ جي پئي گذري. ٻو خبر ايتري نه نه
 ڪئن وڏو پٽ پٽ پٽ وڇوڙي جو داغ ڏيئي هليو-
 وڃي؟ ”ڳوڙها ڳيهمدي ڇيائين، ”روز سندس مورف اچي
 اڳين آڏو ٻيهمدي آهي. مان ڳالهون ڪندو آهيان.
 روز سندس تصور ٿي ڦرلن جي مالها چاڙهيمنو آهيان.
 ڪالھ، رات ۱۱ اچي چرگ پوي آيس جو خيال آيو نه،
 اڄ هار ڪو، چاڙهيو آ-م. خاطري ڪري وري وڃي
 سمهيس. آڏي جي ڇو ڏاڍي اچڙي آهي. سمجهان ٿو
 نه اولاد آمانس آهي ۽ جي ايشو و آمانس ٿو وٺي نه انهيءَ
 ئي هاندوس ڪرڻ لاش ڪڍاري ۽ خيانت آهي ٻو دنيا
 جو موه نه نه پوڄل آهي! ڏاڍي مرضي آهي نه باقي ٻارن
 مان موه نڪري ٻو رت جي ڇڪ نه ڇڏي نه! ڇوڪريون

پريٽون ڪولا. هڪ ڏي ۽ پريٽي پر ڪرھستي جيون ۽
 ڪهڙو ڪھاري نه سگھي. هن جي پڙاري ڏي-پڻ
 چوڪوان نه نه پرڻھڻ جو پرن ڪري ڇڏيو. مون ڇھو،
 ”بابا! هي سڀ ڳالھون مان ڇڻان ٿو، توهان پاڻ کي
 پریشان نه ڪريو.“ ڪنڊ لوڙي ڇڏائين، ”اها ئي نه،
 موان سان ڳالھ آهي نه جو ساڳي ڳالھ ورو ڪري ٿو-
 ڪريان! اها آهي پيري! پيري آهي زندگي ۽ جي شام.
 شام آئي نه سج لهندو، منهنجي زندگي ۽ جي نه شام
 اچي ويئي آهي. اچا رات آئي. رات جو سمجهو آهي
 نه ٿڪ لهي. رات نه رات آهي جنهن ۾ زندگي ۽ جو
 ڪا ٻرو ٿو ٿئي. صبح جو ٿاڙو ٿو ٿي انسان اُٿندو
 آهي. ٿين ڇهون آهي ٿون صبح. رات جو ٻپ ڪولهي.
 جهڙي عمارت ضرور ٻه ڏي ۽ انهيءَ جاءِ تي ٿين
 عمارت جهڙي. منهنجو سر نه هڪ جهڙي عمارت
 آهي. ٻه نه ڇا آهي؟ هيءُ پراڻو پورو ٻه نه ٻڪي
 ڪت ٿئي.“

مون پڇو، ”بابا! مرڻ جو ٻپ ڪولا اُٿو؟“ جواب
 ڏنائين، ”اصل نه. موت ٻه ڀاڙيندڙ نه آهي. هو نه پاڻ
 پيري، مرض ۽ دکن جي ٻڌائي ٿو آئي. پر جهڪڻ
 انسان کي موت جو ٻپ آهي نه پاڻ ڇڏو. موت جي
 ٻپ ۾ انسان پيروا نه ٿو رهي سگھي. جڏهن ٻپ اُٿس
 نه هڪ ڏينهن هائوس ٿڌن سستي ڇڏي پندھجي جهڙن

سڀل ڪرڻ جو ٻتن ٿو ڪري. مڊش چاهي ٿو، هن ٿوري
جيون به، اهڙا ڪم ڪري ٿو سگهي جو امر ٿي وڃي.
دلڻا، هيڏا سارا ڪارناما ڪنهن ڪيا آهن؟ وڳيان رستي
لدورف ٿي غالب ڪير به، و آهي؟ انقلاب ڪنهن آندا
آهن؟ سڌارا ڪنهن ڪيا آهن؟ ٿوري عمر به، ڪارائتي
ڇڻي؟ وڏي عمر، لاچارِيءَ؟ اهڙيءَ جي، ڪهڙي
ڪم ڇڻي؟ مان اڃا به چيئن؟ وڃان وڌيڪ ڪهڙو
اهمدر! ٻار دوستار، استري، ڀائر، ٻار هڪ هڪ ٿي
هلندا رهيا. مان انهن کي ياد ڪري به، و جهڳان!
ڪهڙيائين؟ جيستائين مڊهڻو ڪو، نه، رهي؟ مان
اڪيلو ٿي اڪيلو رهجي وڃان؟ ڪروڙن، ٻارن کي ڌارو
ٻيو سمجهان! ڪو، سڄڻ مڊهڻي سان ٿيڻ وارو نه،
رهي؟ ضعف جي وس ٿي ڪٿي ٿي ٻيو هجان، نه زندگي
ڪهڙي ڪم ڇڻي؟ ٻاڻي وهندڙ ٻارو، ٻيو ٿيڻو ٻارو.
ڪڏهن ڪڏهن سوچيندو آهيان نه، جهڪڻ موند نه،
هجي ها؟ هر ڪنهن جيءَ جي گهر، سو سو ڏاڏا،
اوتريون ٿي ڏاڏيون هجن ها نه، هن دلڻا جو ڇا حال
ٿي ها! اڄڪلهه، ماڻهو هڪ ڏاڏي مان ڪڪ، ڪڪ
ٻئي مان بهزار، نه هڏي ساري ڪڪ سان سندس حال
ڇا هجي ها؟ ڪٿي چيائين، ”برهما ٻيو آهتي ڪري
ها، وشو ٻيو ڪاڏي بهڄائڻ جا ٻتن ڪري ها؟ مهيش
نيسن وٺي وڃي هميشه لاءِ ڪيلاش ٿي سڙهيءَ به وڃي

ها. ٻت، وڏي عمر لاءِ دعا ٿي. منگ، ڪارائتي جهڙو
 لاءِ پوار ٿيا ڪر. ”ٿڌو ساه پوري ڇيائون، ”صبح، منجهندي
 شام ۽ رات! ڄمڻ، جواني، پيري ۽ موت! تفاوت ڪونهي.
 آميس ڪو نه باقي جهڙو ڏک بنا گذري. ”مون ڪڏهن
 نه هن اڙوڪ سان هن قسم جو بحث ڪو، ڪيو هو. هن
 ۸۷ ڄمڻ تي سندس ڪيان جي ڪفن سان ڪوئاري
 ٿي ويس. مالڪ هر ڳالهه راز رکيو آهي. ڪير سندس
 ڳجهه، هٿ وجهي؟ انسان ٻلي ٻيو ٿيون ٺهڻ اڃا ڏون
 ڪري. روز بروز قدرت جون پورون سٺي. پر جهڙو
 ۽ موت جو سوال ٿي آهي جتي هو بهوس نه و پوي ۽
 مون وري نه پوڻ ڪندي اندر ۾ ڇڏو، ”باهوان سڀيل
 لڳندو آهي پر اندر ۾ هن شخص کي ٻي طرفان آهي.“
 هاڻو زندگي وار جو لاهه ڇاڙهه آهي. سڪ ۽ ڏک ڳنڍيا
 ٻيا آهن. سڄي ڳالهه آهي نه جي موت نه هجي ها نه
 انسان کي ڪير جهلي سگهي ها؟ دنيا جو ڇا حال ٿئي
 ها جهڪڻ ڪس، رات، هر ٺاڳش، چڱيز خان،
 لادشاهه، اورنگزيب، نيولين، زار، هٿار، مسرلي،
 ستان ۽ ماڻو ڇاڻو جهڙا ماڻهو مون تي نه ها يا هزارين
 سال جهڙا هجن ها؟

ايشور انسان کي وڏي شڪتي بخشي آهي پر هڪ
 ڳجهه، ڪانس لڪائي رکيو اٿس. جهڙو ۽ مرڻ جو ڳجهه،
 ڪانس لڪائي رکيو اٿس. جهڙو ۽ مرڻ جو ڳجهه،

پندگي ۽ موص جو راز، هسڻي ۽ لهسڻي ۽ جو ٻيو. انسان
 ٻو ڪٿان؟ ويٺو ڪيڏانهن؟ اٻڌو ڪڏهن؟ ويٺو
 ڪڏهن؟ اها ٻجھارڻ ڪير سڀي | اٿي ويٺو جا آهي
 ڪوريءَ جي مٿن ۾. ٺاهي ٻيو ٻاهي، ڪنڀار والڳو.
 لاهيءَ ڪري نه درواش چٽي وٺو آهي نه الڳ ڏاڍو آه،
 حقيقت آهي نه:

سائين ڏاڍو آه مٿان ڪا سينو ساهي
 ڪري ويٺو ڪار ڪنڀار جي
 هڪڙا پڇي پيا ٿو ٺاهي.

قسمت قيد قوي نه ٿي

ڪير اچي هن ڪوٽ ۾؟

شيعن جهڙو هٿس هـ رـ بدن رگ جو ٺهيل هوس .
آناڙي ۾ لٿو نه جڻ آڏيڪا جو ڪارو چيتو ڪاهي آيو .
داؤ ٻيڇ هر ڪنهن رانديگر کي ايندا آهن پر هن جون
حرفتون انوکڙن هيون . ڪري گشتيوار هن جي آڏو
ٺڪاءُ کائي نه سگهندو هو . سڄي بدبابت ۾ ٿور مڃائي
چڏيائين . لاڪارون ڪهڙي مائيس پر لاڪار ڪوٽ وارو
بل ۾ پنهنجي پٺي زمين سان لڳل ٿي ، آڻ مڃيندو
هو . وڏو دلڪل ٿيو . ٽائيلس ۾ هيءُ بانڪر بهادر چڙهين
قبول ڪيو وارو .

پنهنجي پـ رـ انـ ۾ بهارن امير بهلوان ، ٻين پـ رـ انـ
جي ڪمٽيوارن سان ، مقابلي ڪرڻ لاءِ ٺهڻ لڳو . اهو
وقت آيو جڏهن هندستان جي ملهن جو مقابلو ٿيو .
چٽا پٽي جهڙي هئي پر آخر ۾ سڀ جو سڀ هن سرداري
جي سر تي آيو . عجب اهو نه جن به جيون هن جوڙي
سان سڀو ساڄو سي ڏرن ٿي سڀڪنڊ ۾ سهڻي
وبا ۽ هار قبول ٿيون . طاقت نه ٻين رانديگرن ۾ هئي ،
انڪرن هو به سکيا هئا . سان جا سال آپاس هنن به
ڪيو هو پر هن ڪمٽيوار ۾ گهڙي عهدي خوبي هئي

جو پل تي پنهنجي وروڙن کي ستي سگهيو؟ نالو
پنهنجي ويس ”هڪ ڪٺا.“ ساري هندوستان هن کي ڇڏيو
موليو. ڪنهن پلا هن ڏيڍ جو نالو نه ٻڌو آهي؟ نالو
هوس ڪاما! ڪاما پهلوڻ.

ڪاما پهلوڻ جي هڪ هنڌن ماڳن پکڙجي وئي.
سندس سارا ولايت کي واسيو. دنيا جو مشهور ڪيڏاري
ڏينسڪو گهڻي ڀارت ۾ آيو. مقابلي جا وڏا سالجاها ٿيا.
ڪاما تيار هو. ڪاما ڏينسڪو! هن ٻيڙي شيرن جو مقابلو
هو. ڪير ڪندو؟ شرطون لڳي ويون. لکن جون شرطون!
هڪ روپي کان وٺي ڏهن هزارن تائين. دلگج جون
ٽڪيٽون بلڪ مارڪيٽ ۾ وڪامڻ لڳيون. هرڪو منظر
هو هنڌن ٻن ٻوڙن جي ٻڌ ڏسڻ لاءِ ٻار ٽڪيٽون ڪٿي؟
جڏهن ڪاما ڏينسڪو آڏاڻي آيا تڏهن ٽڙن جو ٿهڪو
پنهنجي وڏو پنهنجي جي ٻهڪ عالميان هئي. ڪاما ڪارو
ڏينسڪو ڏورو! ڪاري ڪر ڪيا نه ڪوري ڪرڻ اولهجي
ڪئي. ڪاما جو هڪ ڏينسڪو جي ڪرڻ نه ڏينسڪو
جو هڪ ڪاما جي ڪڇي ۾. ريفري ٿيو نظر سان تيار ٿيو
هو. کٽي ڪير نه پوڙها هڪ هئي ته مقابلو جبرو ٿيندو
۽ حاضرين کي ٽڪيٽ جو اُچرو پورو ملندو. سڀئي
وڳي ۽ ڏينسڪو سڏا ٿي ويندا. ڪڍڻ جو ڪجھُ به وقت
ولندو آهي. هڪ نه اهو وقت به نه لڳو. داغ ٿي هڪ!
اڪ ڇڏي ڏينسڪو اچي زمين تي سڪو ڪير ۽ ڏهن

سپڪندن ۾ شڪست ٽٻول ڪئي. اعتبار جي ٻالهه ڪانه هئي پر ٻالهه سڃي هئي. ٺهندڙ بهران نه سمجهي ڪونه سگهيا پر جڏهن رافريءَ سمڻي وڃائي، بهلوان کي پري ڪري، ڪاما جو هٿ مٿي ڪيو تڏهن ٺاڙون وڃي ويٺون ۽ زعرا لڳا. حقيقت آهي نه جيڪي اڪيٽون وٺي آيا هئا سي سڄو معاملو مٽين ۾ ختم ٿيل ٺسي اواس ٿيا پر جڏهن مڪسرس ڪيائون ته ڪاما جي سوپ ۾ هندوستان جو مان مٿي ٿيو تڏهن فخر وڃان ٺلهواد جون ٺلهون لڳائڻ لڳا. ڇا نه جشن ٿي ويا! ڪن جي ورڪا ٿي ويئي. ماڻهن چالديءَ جون مندرن پري مٿائين گهوريون. ڪاما جو ٻول بالا ٿي ويو. اڳيان بندن، پوءِ ڪاما جي گاڏي ۾ اڀيان چاهڪن جا هيڙا زبڻسڪو ڪن کڻي آيو هو يا ڇڪروڙي راجا بڻجي آيو هو! ڪاما هونءَ نه شڪل جو مڇارو هو پر هن سوپ جي گهڙيءَ ٺاڍو سهڻو ٿي لڳو. اڳين ٺلهن ۾ جڏهن ڪو سورمو ڪيمپ کڻي ايندو هو تڏهن ئي کيس اڀي آڃيان ملندي هئي.

پٽيالا جي مهاوراجا هن کي پنهنجي درٻار جو رٽن مٿو ڪيو. قدر دان قدر ڪيو. ڪاما پاورٽ رٽن جو مرٽر ٻائي، پٽيالا ۾ بهلوان مڊل شروع ڪيو. جتان ڪٿان جا بهلوان اچي انهيءَ سڪيا گهر ۾ شامل ٿيا. پنجن ورهين ۾ ڪشعياڙن جو ڪنگ ٺيار ٿي ويو. هڪ هڪ جڙو پنهنجو مٿ ٻاڙ هو. انهيءَ ڪاهه ڪاما کي وري وڙهڻ جو ضرور نه

ٻيو. گوار، لڪاري نه بهران هن جي شاگردن سان فيصلو
گري. گوار، بهلوان گاما لائين وسي نه سگهيو. گاما کي
پيشن ملندي رهي. اهو گافي هو نه پارس جو وڏي ۾
وڏو گهٽياڙ پٽيالا وٺاسف جو رٿن هو.

ورهائي کان پوءِ گاما کي هندوستان مان لڏو پيو.
آکاڙي ۾ پهي نه بهلوان کي لڪاري سگهيو ئي نه.
رڻو چاڻ جي مهي ڌرم، مذهب جي جيون ۾ پاڻ پلائي
حماد گندڙ حيوانن کي گير لڪاري سگهي؟ ٻيا نه
ٺهيو پر گاما نه ڊچي ويو! گمن نه ڊچي؟ پلا هڪ راف
۾ هندوستان کي گاما قري پاڪستاني گاما جو ٿي ويا.
سياست جي گري نڪ به ٿي پيا، پراوا ٿي پيا،
ڌڪار جي لائق ٿي ويا! گاما جي هرگز عزت گندو
هو. هن جي گارامن ٿي سڀني کي فخر هوندو هو. پر
لعصب نظرن ۾ قورو آڻي ڇڏيو. لڙيا حيوان، منا انسان.
وڙهيا سان لڙيا پوڙا. سڪن سان گڏ آلا نه سڙڻ لڳا.
بعض جي پاه کان گاما الانهي گمن اچي لاهور پهتو!
چون ٿا نه گن سڪ سڄڻن جي سھائتا ملي ويس، جن
جهولي دوستيءَ جو ڏنگ ٺاهي، کيس سرحد جي پار
پهچايو. سڀ ماڻهو هڪجهڙا نه آهن. مثال آهن نه
پاڪستان ۾ گيترن مسلمان جا هڪ هندن کي وسيا نه
هندوستان ۾ گيترن مسلمانن کي هندن جي مدد ملي.
ٻج کولي گاهي. ٺيڪي صفا اڻراد ٿي گاڏ، ويهي

آهي. ڪاري ڪري اچا نه اچو کير ڏئي ٿي. ڪا، لاڳو ۾ رهي لڳو ۾ ڪمائيءَ جو ذريعو ڳولي نه سگهيو. ٻار، دوستار ۽ شاگرد ڇرو ڇو اچي ويا. ڪڍي ٽواب يا سودا ڪرڻ رهيو جو هن بهلوان کي پالي. اوستا وڏي هٿس ٽنهنڪري وڙهي کان پري هو. آڪاڙي ۾ استاد ڪري رکندس ها پر کير ويندو آهي ڪشت سر تي ڪٿي جڏهن هڪو پنهنجي ڀوراڻي ڪرڻ ۾ غلطان هوندو؟ ٻڌ اوستا وارا نام ڪنڀا ڪلاڪار ۽ بهلوان ماڻهن کان وسري ويا ۽ وسري ويو ۽ ٻڌڙو شهر ڪاما! ميڙي چوندِي سڀ خرچي ويو. ڪاما ويچارو ٿي پيو، محتاج ٿي پيو. ويلي ٿي پنڃ مرغيون، ٻڌن ٻڌا، اريائيءَ جي ٽالھ، ڪاٺ وارو پتالا جو بهلوان لاڳو ۾ ويلي لاءِ واهه، وجهڻ لڳو. غريبن ۾ وري نه قياسي وڌيڪ هوندو آهي سو پستيءَ ۾ رهندڙ غريب ٻيا سندس سار لهندا هئا پر آهي ويچارا نه ڇا ڪن؟ دل ڪي ٻو هٿ ڇيو نه ڪري! ڪاما ڳري ڪندا ٿي ويو.

اخبار جي هيروين کي هميشه اندر ۾ لوڇ رهندي آهي نئين خبرن لهڻ جي. هڪ هندو رٿورڻر لاڳو ۾ آيو ۽ اچي ڪاما جي ڀڄا ڪيائون. هونءَ نه يادگيري شايد نه به اچيس ها پر هند پاڪ جي ڪيڏاريان جي ڏانگل ۾ ٻين کي لڙندو ڏسي ڪشتيءَ جو آيو ياد اچي ويس. ڪاما جو نالو سڀني کي ياد هو پر رٿورڻر جي ڀڄا ٿي نئين سر

ياد آين ته ڪيڏي نه ڪير ئي اٿس، ڪيڏو نه مان اٿس!
 پر اهو مان ڪيستائين؟ سونهن جو شعاع ڪن ساعت،
 جراتيءَ جو جوش مال ۾، عهدو اقبال لاءِ، شاهوڪاري
 هڪ سڀي ۾ ختم! سڀ گهڙ، سڀ فنا! مرڻ کان پوءِ
 انسان وسري وڃن. روبرو وڃي ڪيس ڳولهي لڌو. ڏسي
 حيران ٿي ويو. هيءُ هو گاما بهاروان، لکن جو لالو!
 هن گاما به هن گاما ۾ ڪيڏو فرق! گندي بستيءَ ۾،
 اونداهي گهري ۾، ان چنل ڪت تي سمهيو پيو هو!
 وري ٻراڻي، وهائڻو ميرو. غراب جي مجسم تصور! روبرو
 گاما کي اڳي گهڙائي دفعا ڏٺو هو پر هيءُ گاما ساڳيو
 گاما ڪونه هو. هو گاما هو ڏيو جهڙو مڙس! هيءُ هو
 هڏن جو ٻجرو. هو هو فخر همد به هيءُ هو وساريل
 پاڪستاني! روبرو جي واضح مان لفظ لڪري ويا، ”گاما
 جو هيءُ حال؟“ گاما ضعیف آواز ۾ وراڻيو، ”آسمان
 مان ڪريل انسان جو حال ڏرڻيءَ ئي اهو ئي آهي. خبر
 ڪراڊ توهان ڪئن مون کي ياد فرمايو؟ اڃا به ڪي آهن
 جي هن مسڪين مهاجر کي ياد ڪن ٿا؟“ روبرو جڏهن
 ٻڌائين ته همد ۾ هن جو ٿالو اڃا به عزمت سان ورتو ويندو
 آهي تڏهن هو روئي ويٺو. ڳوڙها ڳاڙهندي چيائين ”مان
 همد ڇڏي آيس جو سمجهيم نه همد ۾ رهڻ ناممڪن
 آهي پر جتي ڪروڙين مسلمان اڃا به رهن ٿا اتي مان نه
 سمائجي وڃان ها. مون سمجهيو ته مسلم حڪومت ۾

منهنجو مان اوچو ٿيندو ۽ مان آزاد پاڪستان جي
 زندگي گذاري سگهندس پر سياستدانن کي سورمن جو
 جهڙو قدر؟ ويلي جي ورونهن گالهه. لاچار ٻيو آهيان،
 ڪو حال بچڻ وارو ڪونه هيو آهي. ٿڌو ساهه پوري
 ڇڏين، ”شڪر آهي الله جو، جو ڪي نر جهڙو پراڻو
 چاهيندڙ آهن جي هند مان به ٻاهر پري اچي ٿا حال ٻارسي
 ڪن.“ وٻوڙو منهنجو پٽون ڪڍي سڙو پٽي جا ٺوٺ
 گاما کي آڇيا. گاما وٺڻ جي لهه ڪري. جي ”مهمان هون
 وٽ آيو ڪور ۾ گهڙي، مان سندس مرحبا لهه ڪري
 سگهان پر هڪاري کانئس وٺان!“ وٻوڙو اڳين ٽيهن
 جا قسم وجهي ڪم پيٽا ٿي جا هن وڏي ٽڪيائيءَ
 سان سوڍڪار ڪئي. غريب گاما به اڃا غريب ڪوٽان
 ڪوٽ ٻارل هئي. وٻوڙو اٽل وقت ڇڏو، ”ڪو ٿيا،
 ڪو سڀهو.“ گاما چاڪڙي ڇڏو، ”ساربان ٻيو ڪو
 سان هندوستان جي سنگتين کي به ڇڏي به نه ڪن مان
 ئي آيس! آيس لهه واپس وٺان ها پر...“ ٿڌو ساهه کڻي
 ڇڏين، ”قسم!“

هندوستان جي اخبارن گاما جي حالت چئي. خبر
 پڙهي ڪيترا قردودان چرگ پري آيا. گاما پاڪستان
 هو پر اصل هو نه هندوستان جو! ڪنهن ٽيهن هندوستان
 جو ٺالو سڃي دنيا ۾ بلند ڪيو هئائين. حالتن جي وس
 ٿي وڃي جي پاڪستان وسار هئائين نه ڇا ٿيو؟ دلين

پراڻو بڻائينديون آهن، حدون پراڻو ڪري نه سگهنديون آهن. ڪيترن جهولن چاهڪن جون دليون جهڙو ڪاٺي آهون. ڪيترن وٽس پيسا پهتا سو هو ڪليدڙ ڄاڻن. ٻي-و خبر پيئي ته پارڪ مان ڪاما وٽ مدد پهچي ويئي. پارڪ مان سهائتا پهتي ته پاڪستان ۾ به هاجل هلي. سرڪار سروي لاءِ پيشن مقرر ڪرڻ جو خيال ڪيو پر سرڪاري گاڏو ڏاڍو ڏيري هليو آهي. چولدا آهن نه ڄمسين سائو ڪٽي ساه ٽيسين بکڻي جي وڃي جان. سرڪار جي ڊيگ ٿي پر آهستي. ٽيٽ سرڪاري پيشن مقرر ٿي پر ڇڏهن اها خوشخبري ٺهالي ڪٽي آيو ٿڌهن اهو خط ڪاما نه ورايو. ڪاما ڪيئن وٺي؟ ڪاما هو ئي ڪٿي؟ ڪاما ڪٿي؟ هن جو پاران پڪيٽڙو پرواز ڪري چڪو هو. شاعر فردوسيءَ وانگر هڪ در ڪان سندس لاش لڪو نه پئي در ڪان، غزوي جا هو ڪليل، اشرفين سان پيرل آف الدر پهتا.

ڪاما ويو، سيڪڙو ويٺو. پر اهڙا جيتوڻيڪ عرصي ۾ سڀ سڀڪاري ٿا وڃن. مرن ڪان ٿورو وقت اڳي هن ڇرطرف ٿي ٺهاريو. پڇڻ ٿي ڪجهه نه ٻڌايائون. لڳو ٿي ٻئي ڄڻ ڪا وڃايل شيءِ ٿي ڳولجائون. ڇا ٿي ڳولجائون ڪير ڄاڻي! آخر وقت اچي ويو. پتيءَ مان ليل ڪهي ويو، وٽ ڪامي ويئي. وساطت ڪان اڳ پتيءَ آيو ڪو ڪاڏو. آيو ڪي به آواز هو. چون ٿا ته پٺيون اڪو سندس وٽ مان نڪتو، ”قسمت!“

سچ قسمت! قسمت ٻـڙيل آهي. لڏيـڙـان سان گڏو
 ٻڙي؟ ڄاڻو ڪٿي، مٿو ڪٿي؟ ڪٿي هندوستان، ڪٿي
 پاڪستان! هروڙ ڪـڏان پوءِ ٻـلا گهڙو آستان؟ هندوستان
 آزاد ٿيو، پاڪستان جي نئين اسلامي حڪومت ٿي، ٻـڙ
 سڄي آزادي ڪٿي؟ سڄي آزادي عالم ارواح ۾، آسمانن
 جي مڪان ۾، جتي نه رنج نه مصيبت، فقط خوشي
 ٿي خوشي. شاه سائينءَ جو ماريءَ جي وائڻ چوانل
 ٻيٽ گهڙو نه نـڙ آهي!

قسمت قيد قوي، نه ته ڪير اچي هن ڪوٽ ۾؟
 آڻي لکئي لوح جي، هنڌ ڏيکاريم هيءُ
 راجا راضي ٿي نه مارن ملي ماري.

ههڙا هاڃا ٿين. بري هن ڀنڀور

دوسو اسپتال ۾ آيو هو. دس ڏينهن وٽو ساڻس. کيس
 ٽن ڏينهن کان اڳ ۾ واري ڪري جي ٻاهران ڪري
 ٿي ويندڙ مائيءَ اُٿي هڪ چوڙيا. مون کيس ڪو به سڃاڻو.
 ويجهو ويس. ڇيائين، ”ٻاڳي“ جي ماءُ آهيان. ڪراچيءَ
 ۾ ساڳئي مهلي ۾ رهندا هئاسين. مون کيس سڃاڻو.
 ٻيو ماڻس. ”ڪير بهمار آهي؟“ اڃا جواب ڏئي نٿو سگهجي
 اڳ ڪوليءَ مان ڪا ٻي ٻاهر آيو. مون کي ڏسي ڪي ڪر
 ڪري ڇيائين. ”ٻيو ماڻو صاحب آهي؟“ دوسو کي
 ڏسڻ آيا هوندا؟ مون سوال ڏنو ته ڪي ٻيو ”ٻيو ماڻو
 ڪو بهمار آهي؟“ هن چيو، ”مهرباني ڏهن ٻيو ماڻو.“
 مهڻو راتين جو آيو آهي جو هتي رهيا به آهن. ويجهو
 ڪم ۾ ڪم ڏاڍو آهي. اسان ٻئي ٻيو ۽ اچي به
 لڳيس. اهو ڏهن آهي، سوڙ ٻري آواز سان ڇيائين،
 ”ڪر!“ مون مائيءَ ڏانهن منهن ڪري چيو، ”ٻاڳي“
 کي به لڳي؟“ مائي اوچنگارون ڏيئي روتڻ لڳي.
 منهنجو من به ٻريجي آيو. اهڙي وقت ٻيو ماڻو لاءِ زبان
 مان اکر ٿي ڪو به ٻيو آهيان. فقط سوچڻ لڳس ”ڪن
 جهڙي ٻاڳي. جوانيءَ جي اها ۾ سڙي پير ٿي وئي آهي
 اهو ڪهڙو انصاف آهي؟“ ڪو به مون کي جواب

ڏيندي، ماءُ سڏي سان چيو، ”ڪرما ابا ڪرما“
 منهنجي مرضي ٿي ته مان اندر وڃي پاڻيءَ کي ڏسان.
 پاڻيءَ چيو، ”هائ، هي آسپس ڪراوس، بهارش بهڻي
 آهي. ڊاڪٽر نه ڊپ ڏيئي وڃو آهي. اسان پنهنجي ٻارن
 ڪن گهٽايو آهي پر جڏهن پاڻ مهر ڪري.“ مان اندر
 ويس پر وڃي پڇتاهه. سڄي وڏي بهڻي هئي. آهستي
 ساهه ٻڌي ڪجهه پر اڳڙاهن تي ته مٿن جي موهان
 آهي. پاڻيءَ گهڙو سان ڪرسيءَ تي ويٺل مائيءَ کي
 چيو، ”پرويسر پنڊراڻي صاحب آهي.“ مائيءَ کان چرگ
 ٺڪري ويو. مون چرگ ڏٺو. عجب ڏٺو. چرگ سڃاڻپ
 آجيان ڇو نه هر پر حيرانيءَ جو. مون چيو، ”مڙسڪي
 ڏاڍو ڏک آهي ڇو ارهائين ٿي هيءُ آپدا آئي آهي.“
 هن مائيءَ نه اکر چيا، ”ڪرما! سڀني راءِ هڪ اکر
 ’ڪرما‘ کڻي گهٽ ڪيو هو. برابر ’ڪرما‘ نه ته پاڻيءَ
 جهڙي پاڻي چوڪري اهڙي ڀڙڪا ڇو پيو؟“ مان اڪرڻ
 تي هوس نه مائيءَ چيو ”آسپس ڪراوس نه وڃي سگهي
 هئي.“ وڏي پٺا ڏئي آس. اوچاڻا، خرچ..... پاڻيءَ
 کي راءِ ڳالهائڻ نه وڻيو. ڏيئي آواز ۾ هڏيءَ سان چيائين
 ”اوکي اولو خرچ جو.“ مائي سهنجي ويئي. پاڻيءَ چيو
 ”سائين! لهڻا ڏيئي آهي. حساب رهندو پيو آهي ته اوس
 ڏيو.“ مٿس ڪڏ ڪوري پٺا نه هئي پر هوءَ اندر نه هلي.
 مون سمجهيو ته هوءَ منهنجي دوست جي گواهيءَ ۾

هرندي ٻو ٻاهر اڪرڻ تي ٿلڻ نه هره ٻاڳي ماءُ جي ٻو
 ٻو وٺي هڻي. مائيءَ کي آلت ٺاڻ ڇاهين ٻو رانهي
 کي آلت گهڙو ڏجي جا آس وڃائي وٺي هڻي ۽ جڏهن
 ٻل ٻل ٻئي ٻڌيو ته وڃي ويڃاري سگهي ٿي؟ ٻاڳي
 کي ٿسدي مولڪي تي ٻڪ ٻي وٺي نه اچي ڪا
 سگهندي ته ماءُ گهڙي اميد اندر ۽ ساليدي وٺي
 هوندي؟ ٻان تي ڳوڙها هئس. گند ٽوٽي ڇيائين
 ”مسائن مان نه مڙهي آيا آهن. ٻو هن حالت ۾ مولڪي
 نه ڪري آسرو ٽسڻ ۾ نٿو اچي. مون نه موڪل ٿاڻي
 آلمانس. وڃي سگهي ٿي.“ مون ٻڌيو، ”ٻاڳي ڪرڻ ڇڏ
 گهڙي وقت ايندو آهي؟“ سوال غلط ٻڌيو هئم ٻو مولڪي
 گهڙي خبر نه ٻو. مال اُٻ ڪوئمٽور ۾ گذاري ويو هئا
 مائيءَ جهرندي ڇو، ”ٻاڳ ڇيٽو هجي ها ته هي ٻو ٿڪيو
 ٿيڻ ڇو ٿسڻو ٻو ها؟“ مولڪي ٻو جواب سمجهه
 نه آيو. سرچڻ لڳس، ”ٻاڳي جي سڙڻ سان ٻيءَ جي
 مولود ڇو سمجهڻ گهڙو؟ ڇو ڪڏهن ٻاڳي ڪرڻ ڇڏيو
 هجي ها ته هن هولداڪ حادثي کي ڪٿن روڪي ها؟“
 ٻاڳي جي سهري وڃر ٻالهايمدي ۽ وهڙ مان ڇو،
 ”ٿي ڇو ڏک ۽ مائيءَ جي مٿ تي منجهي وائي
 آهي.“ مائيءَ ٻو ٻو ٻو دل سان ڇو، ”آئي جي ڇو
 آهي، ٻو ٻو. ٿو ڪنهن ٿي؟“ ٻيڻائيءَ تي هٿ
 رکي ڇيائين، ”سمهه! ٻاڳي نه لاڏ سان هئم ٻو ٿو ٿي

لهي ويئي. "لڏو ساڻه اري ڇهائون." هاڻي وڃي سگهي
 ٿئي. "پاڳي جي سهري جو منهن ٺاهڻي هڻي وڌو،
 مون ٿڌو نه سڀڻ جو جهڳڙو ٿو اچي سر ڳالهه، کي گاني
 ڇهر، "ڇڱو اسين موڪلائون آيا." هر ڪجهه جواب
 ڏين ادهمڪان اڳ، مان ۽ ڪوري اٺان هلي وياسين.

دوست جي حال پوسي ڪري جڏهن اسپتال ڇڏي
 ٻاهر آياسين تڏهن مون چيو، "ڪوري، سڀڻ جو ٺڪر
 ٿيندو؟ مون کي نه ڳالهه سمجهه، "هي نه آئي." ڪوري
 چيو، "مون سڀ کي سمجهيو." مون پڇيو، "مائيءَ
 توکي ڪجهه ٻڌايو ڇا؟" ڇهائون، "سڀ ڪجهه. اڪ
 اٽس پر ٿاڻي ڪانهيس. پاڳي اسٽو ٻاربندي سڙي نه
 آهي، حياتيءَ مان هزار ئي باٺ ساڙيو اٽس. ڇوڪري
 ڪانويٽ، پڙهيل، لائو پاس نه ڇوڪرو اٺ پڙهيل، هيءُ
 جي ڪمائيءَ تي پلجدڙ، سس ڪر ڪر ڪاڏل، سهر
 مڇو مڙس، ڇوڪريءَ جو هيءُ گذاري ويو، ماڻه لئ ويئي
 لاچار! سس ڇوڪريءَ جي زندگي زهر ڪري ڇڏي. چار
 سال اٽس پوڻي ٻه مائيءَ جي آڻ آڻ بند نه ٿي. ٻار
 اچڻ هوس نه سسٽس نر اٽس ٿڌس نه جي پٽ ڄائو نه
 واڌائي ٿه هزار ڪٽي اچي ۽ جي ٿي ڇاڻي نه بدجن
 هوارن جو - ون آٽج. ڄائو مئل ٻار. اس ٻه پٽ ٻارائو
 شروع ٿي وڌو." مون چيو، "اڃا اهڙا ڪاڙر ٿين ٻيا
 ڇا؟" ڪوريءَ چيو، "اڪ مٽيا آهن ٻه سهارو ڪوله ٿريا

آهن. مون ٻڌڻو، ”ٻلا ٻاڳيءَ جي مڙس جو نه دخل ٿارو؟“
 ڪوريءَ چيو، ”دخل ٿي نه لاوارف ٿي وڃي. ٻيءَ جي
 ڪمائيءَ تي رهندڙ بت، ماءُ ۽ ٻيءَ سان مهاڏو اٽڪائي
 سگهندو؟ مائيءَ لاءِ چيائين ته ٿاڏي رعب واري آهي.
 ٻيهڙيءَ لاءِ به اصل کان بدنام آهي. ٻاڳيءَ ماءُ
 کي روڪيو گهڻن ٻوڙن ۽ ٻيڙن ۾ منجهي ويئي. هاڻي نه
 هر هر جالا ٻوڙي پئي چيائين ٿو اهو، ٻوڙي مولڪان ٿڌو
 ساهه نڪري ويو. ٽڪ ۽ حيرانيءَ مان چيو، ”ڏاڏو ٿيڻي
 ٿيڻيءَ جي آهڙيءَ ۾ اڃا نه پيئون ڦراليون ٻون!“ ڪوريءَ
 چيو، ”هيءَ هڪڙي وڏاڪ.“ مان وسهڻ ۽ اچي ويس.
 سوچڻ لڳس. ”علمي طبقي وارا اهڙن ڳالهين تي اعتبار
 ڪندا؟ شهرن ۽ اڄڪلهه جي واڌو منڊل کي ٽسي
 سمجهي پيو ته ڇوڪرن ۽ ساهس اچي ويو آهي ۽
 ڇوڪرن ۽ سس جي گر گر سھڻ جي طاقت ۽ ضرورت
 نه رهي آهي پر هيءَ واقعا ٽسي عجب پيو لڳي ۽ ٽڪ
 ٿئي ته هيءَ سڌارو فقط ٻاهران پيو ٿسڻ ۽ اچي نه ته
 اندر رهندو روڳ جهڻن جو ٿيڻ فائز آهي. ڳولن ۽ خود
 شهرن ۾ سواءِ ڪن ڳاڻ ڳڻين آزاد خيالن ماڻهن جي رها
 جهت بت. ٿيڻي ٿيڻيءَ جي چڪتاڻ، ماءُ اسيءَ جي
 ٿاڏائي ۽ مڙسن جي لاچارِي ۽ ٻيو روايتي ٻاڪل ٿين ٿي
 فائز آهي جهڻ اڳي هئي. ٻاڳيءَ جهڙي ڪل ٿل وائي
 اڳڪٿات ڪري ويئي | ۱۹ صديءَ ۾ اهو واقعو رواجي

—مجهجي ها پر ۲۰ صديءَ جي ۶۴ سال ۾ اهڙا واقعا
ٿين | شهر جي ڳالهه چئبي. ”ڪوريءَ جهڙو ”ڇو سن
پئجي ويا؟ توهان سمجهو ته سماج اهڙن ڪلورن کان
آجي ٿي چڪي آهي؟ | دهلي دور آهي.“ منهن جي
واپ مان فقط لفظ نڪتو ”افسوس!“

گهر آيس | اچي ڳالهه ڪيم. سڀني کان چوڳ اڪري
ويو. ”پاڳي!“ ها پاڳي! هر ڪو کيس سڃاڻندو هو.
الهيءَ وقت کان جڏهن هره اڻو جهه اچي هئي | پاڳو ٿي
نالو هوس پر پيار مان ڪو ٺهندا هئس پاڳي. پاڳي نه
هئي، پاڳهي هئي. پنجن سالن جي مس هئي پر سڄو
ٿي بهن پئي ڳالهائيندي هئي. هر ڪو گهر ٻيهي ايندي
هئي ۽ اچي ميهجي چاچي جي ڏي ۽ سان راند روند
ڪندي هئي. ساڳئي ماڙي تي بهه، سامهون واريءَ
ڏکڻ ۾ رهندي هئي. اسان سڀني کي وڻندي هئي.
ڪورو رنگ، وار جهڪ ڪارا ۽ گهٽ ٻڌار. اکيون
چمڪندڙ، لڪ سڌو ۽ ڳالهائڻ ملو! ڪنهن کي اهڙو
معصوم ٻار نه وڻندو؟ بهه، پڙهي لکيندي هئي. اسين
بهه ٻيا کيس ڪڏي ۽ وانگر لڳائيندا ڪڏائيندا هئاسين.
پاڻي ڪر مچند جي ڏي ۽ هئي. پاڻي پلاوڻو هو. گهڙي
جي دلائي ڪندو هو. مچيءَ مانيءَ وارو ماڻهو هو.

پاڳي ۽ ٻيا ساڳئي سڪول ۾ وڃڻ لڳيون. سڪول ۾
وڃي پر اسين سڀ قاسمي واپسين. جيڪي سڪول ۾

ٻڌي، سڳي اچي سو اچي گهر ۾ ٻڌائي. "دادا، ڳالهه
 ٻڌايانو؟" کڏي پئي ويندي. پر جڏهن به چڱو ڪم
 "ها" ٺڌهن ڪدم ڪري ويندڪت شروع "هڪ هئي
 پري. نالو هوس پڳولتي. اکيون مڇڪائي چولندي "سئي
 آهي نه آکاڻي؟" نه. گهر چوي؟ نه هڪ پيئي ٺي ويندي
 هئي. پاڻ کي پري سمجهندي هئي. اسين به کيس خوش
 ڪرڻ لاءِ عجب مان پڇندا هئاسين "پري! ڪير؟
 پڳولتي!" ٺپ ٺپي چولندي هئي "ها، مان، پڳولتي"
 پاڳي اسان لاءِ وڌيڪ هئي. سهڻي، سڳي، سمجهڻ لاءِ
 ۾ چولندو هوس "هيءَ چوڪري وڏي هوندي رڻ ڪندي"
 هڪ دفعي هن وائي ڪتاب ۾ مورنن ٺاهڻ. مورنن
 ٺاهندي هڪ هڪ ڪري ٺاهندي رهي. مون ٺاهڻ
 نه. صفيح لٽي ٿي وائي سو آهستي آهستي وڃي هن جي
 پٺيان ايندس. هوءَ نه پندڻي ٺاهڻ ۾ پري هئي. هڪ
 وانگر تصوير ۾ نظر اٿڪيل هئس. واقع ئي مورف اهڙي
 هئي جو هن چڪي وائي. وارم ڪڏري وڃي پر هوءَ مڪر
 رهي. آخر مون پڇو "ٺاهي پيئي وٺي ڇا؟" ڇوڪر
 لڪري ويس. "اڻي اڻي ڪري، اڻي پيئي. مون ٺاهي
 مينهن ڪري وڌڻان وانگر چيائين "انهن ٻار کي ٺاهڻ
 آهي؟" ڪوڊ ڪٽي، مون کيس ملي ٺاهي. پڇو مانس
 "پاڳي مورف ڇا آهي؟" ڪدم چيائين "وڏي ٺاهڻس
 نه اهڙي ٺاهڻس. سئي نه آهي، دادا؟" مون چيو "تون

۱. سٺي آهين. وڏي ٿيندين ۽ نه هن کان به سهڻي ٿيندين ۽
 ۲. سان چيائين ”اوه راجڪمار سان شادي ڪنديس.“
 دل ۾ چيو ”جهڙو ٿيندڙو سندن ڌاڻي ۽ راجڪمار
 قديم ۾ ڪرايا هئا هوندا“ ٻاهران چيو ”مڙڪي به اهيءَ
 وقت گهرائج.“ ٿڌي هڻي چيائين ”اوه ٿو هين راجڪ-
 ڳالهيدا؟“ ڪل اچي ويئي. مون پڇيو ”راجڪمار لاءِ لک
 رپيا ٿي ٿي ٿي پوندي.“ حيراني سان پڇيائين
 ”ٿي ٿي ٿي ڇا دادا؟“

پاڳيءَ جون ڪيتريون ڳالهيون ياد اچڻ لڳيون. هڪ
 ٽينهن ڪاليج مان موٽندي اڃا مڪلي جي در ٽائين
 پهتس ته مٿان پاڳيءَ جي گهر مان پاڳيءَ جي ماءُ جا سڏ
 ٻڌم ”پاڳيءَ، پاڳيءَ مٿي اچ! جلدي اچ.“ ٽان به هڪ
 پٺاڻ پيو پاڳيءَ جي پٺاڻ ۾ ڪاڇا ۽ اُڪروٽ وجهي. مٿان
 مائس پئي وڙيون ڪيون. مون چيو ”پاڳيءَ، پٺان ڪاه
 اچي؟“ مٿان ماڻهين پئي وڙيون ڪري اچي اُڇوڙي سان
 چيائين ”اُڪروٽ ۽ ڪاڇا؟“ پٺاڻ مان ٽانهن لاهي چيو
 ”صاحب، ٻڌا پيار هو ڪيا هئا. اس اچي سي. روز آڳي
 اس ٽائيم اس ڪو اُڪروٽ اور ڪاڇو ڪلاسا هون.“ پٺاڻ
 جو پيار نسوانت هو ۽ هر ٽانهن ماءُ ٻچي هئي.
 مٿان آواز آيو ”هائ، مٿي وڃي اچي پاڳيءَ کي. مهرو
 واپس ٿي مٿي کي“ پٺاڻ پڇيو ”ڪهه ٻولي هئي؟“ مون
 سڏي امرئي چيو ”ٻو ڪٿي هئ.“ عجب سان پڇيائين

”ٻيڙي ۾، ڪيئن؟“ گهڙو جواب ڏيائين؟ ڏک نه.
 ائينس لهندڪري چيو مائس ”ٻيڙي ۾، جان ٻيڙي
 نهين ۾.“ دل ۾ آيو ته چوائس ”ٻيڙي آهي، مسلمان
 آهي، ڏاڍو آهي ۽ عام طرح پڙو وهندو آهي ته ٻيڙي
 ٻارن کي ٻڃائي ويندا آهن.“ ٻي مان ڪجهه چوان لهن
 کان اڳ ٻيڙي چيائين، ”ٿور نهين آئون ڪا، سلام!“ هليو ويو
 پر ڏاڻو ته ڏک ڏاڍو ايس. مٿي آيس ته پاڳيءَ ماءُ پاڳيءَ
 کي ماري لاءِ سڀهري آئي. رڙ ڪري چيائين ”ڪالھ
 جهليومانءِ جو نه، انهيءَ مٿي ٻيڙي کان مورو نه وٺج؟“
 مون ڏانهن نھاري چيائين ”مان نه مري وينديس!! مٿا
 ٻيڙي ٻارن کي ٻڃائي ويندا آهن، توهين پوليس کي چٽايو،
 مٿي کي ڪاٺ ۾ وجهايو.“ ڏسان ته ڪرڙيءَ وانگر
 ٻيڙي ڪڍي. مون کي ڪوڊر ٺڪور جي مشهور ڪهاڻي
 ”ڪاٺولي والا“ ياد اچي ويئي. آئس ڏهندي مون مائيءَ
 کي چيو ”اهڙو ڪه ٻيڙي هڪ ڪهاڻيءَ ۾ پڙهيو اٿس،
 مٿان هيءُ به اهڙو ليک هجي.“ ڪنڊ لوڏي چيائين
 ”ٻيڙي ڪيئن ليک ٿي؟ پڙو هن جو ڪم گهڙو ڪم ٿار
 کي مٿس مورو ڏئي؟ اچيو اهو مورو. معان لشي جي دوا
 مائل هجي.“ پاڳيءَ جي پلانڊ مان ڪاڃا ڪٽي، هڪ
 وائس ۾ وجهندي مون چيو ”ڏسان، مون ئي گهڙو ٿو اٿس
 لئي! مورو ڪاڌ ۽ انهيءَ سان گڏ ڪاٺولي والا جي ڪهاڻي
 مائيءَ کي ٻڌايم. ٻارون حصو آڪاڻيءَ جو ٻڌي، مائيءَ

جي دل کي جهڙو آڙ پو اتي ئي ڇهائين ”نه، نه، سڀ
 پٺاڻ اهڙا هوندا ڇا؟ مان به ڏيان مٿي ڪي.“ مون ڇو
 ”ڇو نه ڪر ٻيڻ، سڀاڻي کان وٺي هو ايندو ئي ڪونه.“
 مائيءَ سامهه ۾ ساهه ڪيو. مائي کائي جڏهن ڀاڳي اسان
 جي گهر ۾ آئي تڏهن منهنجي چاچيءَ ڇوڇو ڪري چيس
 ”اڙي، پٺاڻ ڪٿي وڃي ٿي؟“ ٻيو رواي سان چيائين
 ”پري آهيان. دولهه ئي دريءَ مان اڏامي اچانس.
 پريءَ کي پو ٿيندا آهن نه دادا؟ جادو ۾ ايندو اٿس نه؟
 مون پريان جون گهڙيون آکاڻيون پڙهون آهن. ٻڌايانو
 آکاڻي؟“ مون سندس واس تي هٿ رکي ڇو ”هڪ
 هٿي پري. نالو هوس ڀڳونتي اها آکاڻي نه؟“

جلد پاڪستان ٿيو. گرمچند ڪٽنب سميت بهران
 ڏينهن ٻئي لڪري وڌو. وقت گذري گهٽيون ڳالهون
 وسري وڃن. هي سڀيڻ نه وسري وڌو. سرون سالن کان
 پوءِ ڀاڳيءَ سان گڏجاڻي ٿي پو گهڙين حالتن ۾! واعدي
 موجب شاديءَ تي ڪونه گهرايائين ۽ نه مون سندس
 شاديءَ تي ڪيف ڳارو. شاديءَ تي نه پو وقت ٿي
 ويو سانس. جنهن وقت سندس سرور کي به وڇڙي ويئي
 تڏهن ڀاڳيءَ جا اکر ياد آيا ”پري آهيان دولهون ئي
 دريءَ مان اڏامي وينداس. پريءَ کي پو ٿيندا آهن نه
 دادا؟ جادو ۾ ايندو اٿس نه؟“ دولهون ڏٺو. ڇو دولهون
 مٿي ڇڙهندو رهيو تن ڏٺو نه دولهون ٿوري پري ئي آيو.

ٻري ڀڳوڻي! مسڪوالمدي ٻئي وائي. مڙهي گڏن ۾.
 ٻري رهيا هئا اکر ”ٻري آهيان. دولهون ئي ٻريءَ مان
 اڏائي وڃنداس.“ الدر مان آواز ٿيو ”ٻنڀاڻ کان اچي
 وٺن.“ ٻري! ٻر اهڙن ٻنڀاڻن وٽ توڙههڙاڙن ٻارن کي
 ٺاهو هونداون؟ توڙا اکر اڃا کڻيئون ٻارن دولهون ئي
 اڏامي وينداون؟ ٻر ۾ اٽل ۾ دوست چيو ”ٻروڻيسو
 صاحب، هلو.“ چرگ ٻري مون چيو ”هلو.“ الدر ۾ چيو

ههڙا هاڃا ٿين، ٻري هن ڀنڀور ۾.

خوشي ڏينديين ته خوش رهيو
جي غم ڏينديين ته پيو سهيو

ڏهن سالن کان به ٿاڪر سان ملاقات نٿي. اڄي
چڏي وڃي دهلي وسايائين لهندگري به ملڻ ۾ عرصو
پئجي ويو ته ڏهن اڄي به هو اندو هو ڏهن به
ملڻ لهندو هو. زندگي آهي ته به ملڻ نٿي، تنهن ڏهن
کڏجڻ آيو. دعوت گئي مائس. کائڻ آهي ملڻ جو بهان
کالي جي بهاني مياشين ۾ پاڻ ۾ روح هڻڻ اهڙي گهڻيون
جو سالن جي ڪاڻ لهي ويئي. مٿو اچڻ تي ويو اٿس
ته ته سرار ۾ سڌول پئي لڳو ۽ ڳالهائڻ جو اهڙوئي منو.
بودار ۽ عقل وارو ته شروع کان وٺي هو، هاڻ ۽ گهڻو
۽ خوش بهر لڳو.

”گر خبر پورا هين ڏهن سالن ۾ گهڻا سمبڻا ٿيا
اڄي؟ الڳ رهيا آهن؟ هڪ ٻئي جي ڪار ڪڍائين
کان ٺاوانف ۾ پارت ۽ مفاصلن ۾ معون منجهائي ڇڏيون
آهن. اڃان دهليءَ ته رهائڻ ڏهن اٿن، مائٽن ۽ مٽرن سان
ملڻ ئي مهال. ملڻ جو موقعو ملو آهي ته ئي سمورو
سماچار. گئي بهتو آهين؟“

منهنجي سوال جو جواب ڏيندي چيائين ”احوال
ڏيندس ته انساڻو ئي ٻولندو.“ مون چيو ”هڪ انوکڙو

آزموڻو وڌي ٻولندو. ”ٻڌ“ چئي ٻڌائين. ڇهائين
 ”وڏي ڇڪر مان لنگهيو آهيان. مصهبتن جي درياه
 غوطا کاڌا اٿم پر ساڻي جن الله جهان سي نه ٻڌايون.“
 حال ٺهيندي ڇهائين ”۱۹۵۱ کان ۱۹۵۳ تائين صفا لکهي
 وڌي هوس. فهرور شاه مهتا روڊ تي آفيس نه ٺاهي هئي؛
 ورهاڱي کانپوءِ ئي سال ڪم هليو جنهن جو نئون ڄمڻ وٺيس
 ڪمائيندو نئون وٺيس ٽن ٽنڙي ۾ سهڙائيندو. هر ڪو
 منهنجي مهذب هوس. هوشيار ۽ علم جو داد ڏيڻ لڳو. ويڊيا
 خرب وڪامڻ لڳا ۽ جيڪڏهن فقط انهيءَ ٽس ۾ قدم
 وڌائيندو رهان ها ته شايد ڪنهن چوڪ تي رسي وڃان
 ها پر مان وڃي پيس ويڊيو جي پڙدن ۾ وڏو واپار ڪيم،
 سڀ پيسو سهڙايم. ڪٿي سڃي نه لکتي. وڏو واپار
 ڪيم پر وڏو نقصان پاتو. سڀ ڪجهه نه وڃايم پر ٺهڻ
 لڪ قرض نه سر ٿي رهجي وڌو. ڇو طرف منهنجي
 ڪم فهمي، اڻهڙائي، اڻ آزمودگاريءَ جي ڇڙا ٻيڻ لڳي.
 اهميتي مت مائٽ ۽ دوست جي منهنجي عقل ۽ دانشمنديءَ
 جون سرگهون پوريندا هئا سي ڪلهو ڪلهو ڇڏيون ڪوڙ
 لڳا. مون ڇيو ’دنيا جي ساراهه کي لعنت نه ڪلائي، نه
 لعنت، شاملراءِ ٺهيندي ڇهائين“ سچ آهي سچڻ! سياڻپ
 نه الهيءَ جي نه قسمت جو ڇڪر نه انهيءَ وٽان. ڇپ
 ڪري ٻيو هلندو هوس، جن جو قرض هر ٽن جا ٻيو سهما
 سهيندو هوس نه نه هرن ٻيو منهن تي روڪ رکي گهمندو

هرس. آفيس ونگان ها نه چڱي چوڪي ڀڳڙي ملي ٻڙي
 ها ٻو دل. اهوئي وڃار هو نه جهڪڻهن آفيس نه وڪڻي
 ڇڏيندس نه وري آسري. سگهندس ڪڏهن وقت نه
 اهڙي سٺي آفيس هڪ نه ايندي. پنهنجو آستانو ڇڏيان
 ها نه ضرور ائين ئي ٿئي ها. مالڪ هن سڀني وڏي
 جو ڏورن ڏورن هوندي نه پنهنجي ارادي تي اڏول وڃي.
 دوست ڪانسواءِ هن پنهنجي سڃاڻي ۾ وشواس
 آڻي موڪلي ڇڏي ڏار ٻو هڪ ٻو مٿر پئسي جي جو
 سبب رچي گيس داخل ڪيو. گورنٽ پنهنجو حال
 ڏسي اڍائي سؤ روپين جي ماهيالي قسط مقرر ڪئي جا
 مون به مري نه پري ڏني. ٿورو ڪهڙو مال ٻيو لڪال
 لهندو هو ٻو حال اهڙو هوندو هو جو ڪيترا دفعا چاهه
 جو گرپ به نصيب نه ٿيندو هو. نصيب مون سان
 عجيب راند ڪئي ٻو مون نصيب مان آس نه لائي.
 هڪ هٿر نه هڪ ڏينهن اها ساڳي قسم پنهنجي
 پيشاني ڇهندي.

”هڪ ڏينهن امام اداس، پنهنجي آفيس ۾ ويٺو
 هوس نه هڪ دوست لنگهي آيو. چوڌاري ڏسي چيائين
 ’آفيس ۾ اچڻ ڪالهره ٿو معلوم ٿئي نه پنهنجي استعفي
 لڙي ۾ آهي‘. مون ڳالهه لٽائيندي چيو ’ڪو خبر يار،
 ڪئن اچڻ ٿيو آهي؟‘ چيائين ’سوچي آيو هوس نه ڏران
 مدد وٺندس. هڪ مٿر آهي، مل ڪو مالڪ سو ڪڏهن

لڳ ڄي ڇڻي ر اڇي ويو ۽ سندس ڏاڏي ۽ ٽي لک
 سهڙا پائين. تن لکن جي نه پرواه ڪانه اٿس پر ڏک اهو
 اٿس ته هه ٽي هوشيار ۽ هوندي ڪه ڇالا ڪه ڇڻي
 ر ڪئن ڦاسي ويسا وينديان جو مال ۽ ٻارڙا اڳي ڪار اٿس
 اڇي پاڻ وٽ جمع ڪرايا اٿس. منهنجو وڃار آهي ته
 جيڪڏهن تون جهڙو سڳو ۽ آزاد رنگار ماڻهو هجي مدد
 ڪري ته هن جو ايمان مڙهي ايندو. گهڻن جهڙي
 وٺي ڏيندوسان. ٻڌندڙ ماڻهو ڪي سهارو ملي ويو پر
 ڏرا ٺهڻ سان چيو ”جيڪڏهن مان ڪم اچي سگهان ته
 حاضر آهيان پر مال نظر مان ڪڍان.“ ٻار ڪو سهڙو
 ويندو هو منهنجي رضامنديءَ لاءِ سو لهه ۽ ڇڻاين
 ”اڀي هل ته هلي مال نظر مان ڪڍون“ مون چيو
 ”ڇانهه نه پي.“ پر هجي اڪار ڪرڻ تي اندر خوش
 اٿس جو ڪيسي ۽ پالڻ تي اچيو. آهين سٺ جي مل
 ر. سٺ سان گڏ پائين. مال ڏٺوسين. مال جي ڪف
 ڪيم ۽ چيو ته هڪ لک ٽيهن هزارن ۽ ليڪال ٿيندو.
 هڪ لک ٽيهن هزارن جو اٽڪل ٻڌي سٺ هراڻي مان
 منهنجي منهن ۾ لهارا. اي اعتبار لڳاه سان ڇڻاين
 ”ڪير وٺندو؟“ مون چيو ”جن کي گهرج هوندي. تن
 مهن ۽ ليڪال پي ويندو.“ ڇڻاين ”نهنجي گهڻن؟“
 مون چيو ”هڪ لک ٽيهه هزار ٺو هالڪا وٺ ۽ منهنجو.
 ڇهين ٺو هالڪي اهي ٻه سا هڪ ۽ مان ٽيهن ورتڪي

پاڻي به نه ڪهي. ” ٻڌ ٻڌ ڪندي سڀيت چيو ” هڪ
 سنڌي آيو ۽ چانهن هزارن جي آڇ ٿيڻي ويو ۽ ٻيو
 سنڌي ٿو ٿئي هڪ لک ٽيهن هزارن جي آڇ! آخر ماڃو
 ڇا آهي؟ ” مون چيو ” مونکي ابي ڪا به خبر ڪانهي.
 توهانکي منهنجي آڇ قبول هجي ته مان شيوا ڪرڻ لاءِ
 حاضر آهيان، دوست جا دوست آهيو. ” سڀيت پڇيو
 ” تون اهو مال سڀاڻي ڇو سڀاڻي هڪ لک واهن هزارن ۾
 ڪٽيندين؟ ” مون چيو ” پئسا هجن ته هيٺ ڇو هيٺ ڪٽان،
 پر هن وقت مون ۾ اهڙي سهڻي ڪانهي. مان پڙهيل
 ڳڙهيل ماڻهو آهيان، اوچ خاندان مان آهيان ۽ مان مدد
 ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. ” سڀيت ڪي اعتبار اچي ويو.
 منهنجي اکين ۾ لهاري چيائين ” توهين سڀاڻي کان وٺي
 ڪم سنڀاليو ته مهوڙاڻي. ”

” ايشور جو زالو وٺي ڪم شروع ڪيو. سائين ڪري
 سڀاڻي نه مٽي ۽ مان سون ئي وڃي، قسمت جي هجي
 اولهائي ته ٽن مان به ٽوڙ! ان مهين ۾ هڪ لک روپيا
 جو مال ليڪال ٿيو ۽ اڃا اولهائي مال ڪدام ٿيو هو.
 سڀيت راضي ٿيو. پنج هزار روپيا ڪڍي ۽ ٽن لکين
 جي ” حساب ٻيو ڪنداسين، حال خرچ ٻئي لاءِ هيءُ
 وٺو. ٻوڪ ٻوڙ ٿاڍي ڪٽي آيو. مونکي توهان به نه
 وشواس ٿيو آهي پر انسان ذات ۾ اعتبار وٺيس مون ٿيو
 آهي. ” جيڪي پنج هزار ملڻ مان پنج سئو روپيا

واس ڪري ڪدام مان مال ڪٽي آيس. گهر اچي هڪ
 ڪارگر کي گهرائڻ ۽ انهيءَ کي اُچرو ڏيئي چار ويڊيا
 ٺهرائي تيار ڪيم. ٻئي دفعي جڏهن سيٽ سان مال
 واس ٿڌهن وڃي هڪ ويڊيو سندس آڏو رکيم. ويڊيو
 ٿسي ڇيائين ”ويڊيو ڇو؟ مون ڇيو ”سروڪڙي ڪٽي آيو
 آهيان.“ ٻڌيائين ”ڪهڙي ورهه؟“ مون ڇيو ”ٺرهان جي
 ڪدام ٻيل مال مان اهي چار ويڊيا ٻڌڻ سَوَ روئڻ
 مان ٺهيا آهن.“ اکيون ڇمڪي آيس. عجب مان ٻڌيائين
 ”انهيءَ ڪدم مان (Junk) مان هي ويڊيا ٺهيا آهن؟“
 مون ڇيو ”انهيءَ مال سان ڏڪڪڙي هلائي سگهجي ٿي.“
 سيٽ سوچ ۾ پئجي ويو. مان چپ چاپ سندس منهن
 ۾ ٺهريندو رهيس. وشراس واري آواز ۾ ڇيائين ”ٺهرڻ
 سنڌي ٻڌڻ هزارن روائن ۾ ويهن هزارن جو مال ڪٽي
 ويو ۽ سڄو مال چاليهن هزارن ۾ ئي ورتائين؟ تو سوتياڻي
 سان اٽڙي وڏي ڏام ۾ مال وڪڻي ٿايت ڪري ڏيکارڻ
 نه لاسان، لاسان مان ويسا نه وڃائي. سڀ ڇيو ساڳيا
 نه آهن. تو اٽڙي سڄاڻي ڏيکاري آهي نه مان نه تو ٿا
 ڪجهه ڪرڻ تو چاهيان.“ اٿي جو اٿي ٽيليفون هڪ
 ڪٽي لهر ورتائين. اتر اٽڙي ڇيائين ”گهر؟ ڇڪن پائي،
 وقت هجي نه هڪدم هليو اچ. هڪ اهڙو ماڻهو مون
 وٽ ويٺو آهي جو توکي تمام ڪارائتو ٿايت ٿيندو.“
 ٽيليفون رکي ڇيائين ”ويڊيو ڏڪڪڙي وجهڻ تو چاهي،

ٻو ڪو ڪارائتو ۽ اعتبار جو ٿو ماڻهو ڪو نه ٿو مليس ٿو هين
 گڏجي ڪم ڪريو نه ڪنن ۽ ۴ مولڪي اعتبار نه آيو. مان
 پند ٻهڻ بڻيو سندس سامهون ويندو رهيس. ڇانهه جي
 بهالي اڳيان رکي هئي. ڇانهه مان لڪرندڙ ٻاڦ ٿي
 ٺهاري پندي الاهي ڪهڙي هنڌ وڃي لڪيس، ڪو به ٻاڦ
 ئي سڌاري ڪري وڃي راندو ڏيو جي راجڌانيءَ ۾ بهتو
 هوس جتي چوڌاري آندڙ ئي آندو هرو. مان انهيءَ آندڙ
 ۾ لين هوس! سٺ مٿي ٺهاري ڇيو ”ڇانهه ٿري
 ويئي مسٽر لاڪر! مان به چئين پڙهڻ ۾ بهتو ٿي ويس،
 ٻو ٿو هين نه. شايد ٺڪڙي بڻائي، ٻڌا وڪڻي سال
 جي ڪمائيءَ جي ڦاٽڻي ورهائڻ ۾ غلطان ٿي ويا.“
 مان ڪجهه چوان ٿي هن کان اڳ ڇڪن لعل اندر آيو جڏهن
 سان تمام سهان پندڙ لفظن ۾ سٺ مڻهجي واقفيت ڪرائي
 ڇڪن لعل سٺ جي وائڻ مڻهجي تعريف ٻڌي ٿاڻو
 متاثر ٿيو. چيائين ”جيڪڏهن اهڙو سڄو ۽ هنڌو ڪي
 ڪم ڪندڙ ملي نه مان سڀاڻي ڪان ڪم ڪرڻ لاءِ تيار
 آهيان.“ سٺ چيو ”هاڻي وڃي ٻاڦ ۾ بهتو ۽ ڪڏهن
 سمجهو ٿي ٿي اچو. مان فقط ايتري خاطري ٿيان ٿو نه
 هيءَ جوان ويل نه وڃائيندو.“ ڇڪن لعل ۾ مان لڪوي
 ڇڪن لعل جي آفيس ۾ آياسين ۽ ٺڪڙي جي صلاح
 مصلحت ڪئيسون ۾ ڪڏهن سمجهو ٿي ٿي بهتاسين.
 لاڪر جي اها وچتر ڳالهه ٻڌي مڻهجي مڏهن مان

هزارن ۱۰۰۰ مال خريد گري چکن لعل باطورت کڙائي
آيو ايو مولکان بهران اهو شرط وولائين ته ۱۰۰۰ گري ٻورن
۱۰۰۰ شروع گري ٿينديون. پاڻي واري ۱۰۰۰ ٻوڙ ٻڌهار ٿي
لا ٿيار هو. عجب اهو به لکس ٻڌهن چيو مانس ته مان
گور ٻڌهار کڙي لا ٿيار ته آهيان جيستين گم چالو ٿي
وڃي. بهرين گجراتي مل مالڪ مولڪي بڪدم ٿي هزار
روپيا ٿي ۱۰۰۰ اڳيان ٻڌج هزار به واري ٻڌي ۱۰۰۰.

مون چيو ”اڃا به قدر گهڻو وارا آڏار دل انسان هون
سٺسار آهڻ نه ٿو“

ناگر چيو ”ادل ٻج کوني آهي ڇا؟ اوک ڇڱي
 گر نه، مرڻ نه، ڇڱي ماڻهي، ٻار رام، الهه کان
 وڌيڪ هڪ فائدي واري ڳالهه، ئي جهڙي ڪري
 سميت مون تي به، موهيت ئي ٿيو.“

سیاویک پیچیم "جا لیو؟"

چيائين ته "ٽائي مس آف الڊيا" هڪ مشهور بيمار
جو اشتها پيو هو نه، هنن وقت هڪ ريڊيو لاهور جي
مشهوري گروي بيگم هيئي جا هو نڪال گرڻ لاء تيار
هئا، منهنجي من ۾ خيال آيو ته منهنجي زندگيءَ جي
سوڀ ڪهڙن ناانگ اديس جي ليڪل سگ انب لائن
وانگر نه واپيل نه آهي؟ اڃا مال خوبد مس آيو آهي
مشهوري ئي وڌامي! سوچيم ته مجبور ۾ ڦاٿل
ڪن مان لکري درياهه جي سڏي وهڪري ۾ اچي

ٻا خوف هائڻ لڳي آهي. دل ۾ اڻڄڻو ٿيو ته اها
 مشهوري اسان کي ملندي ۽ مان چاڻ ٿي ته جلد سميت
 چڪن لعل کي ڦٽڪڙي شروعات ڪري ڏيان ۽ ڪامياب
 ٿيندس. اڻڄڻو ٿيو ته جيڪو مهربان به چاڻ-چاڻ
 جي گهڙي ويس بيمار جي منهنجي وقت، هيءُ صاحب
 فضيلت سان پيش آيو ۽ پنهنجو ماڻهو ڏانهن مشوري
 نظر مان گذرڻ لاءِ. مشوري ڪرائي هئي. مون
 چڪن لعل کي خريدڻ جي صلاح ڏني. چڪن لعل ڇو
 ”بابا، اهي ڏنڊا تون ڏنڊ جيڪي ڪهڙي سو ڪر.
 توکي اختياري آهي ته اهو مقرر ڪري وڃي مشوري
 هڪ ڪر.“ چڪن لعل کان پوءِ ”تنهن ۾ ڪوئي ٿيل
 مال بيمار کان گهٽ نه ٿي ٿيندي؟“ هن ڇو ”بابا،
 ڪو وٺين؟ هر ڪو ماڻهو ٿو وٺي ۽ جي ڦٽڪڙي
 وجهي ڇا؟ ٻه روپيا، پنجاهه هزارن ۾ ڪم لاهي آڻي.
 سو ڪلاڻ مهل ڇهه ماڻهن ”گهڙي نه وٺين ٿا، سو ڪڙو
 پنهنجي ڪميشن جي وٺڻ لاءِ.“ مون کي سميت جي
 بڪائيءَ تي ڪل اچي ويئي. ”بيمار وارا، ڪروني مال
 مان ڪهڙو هئا. منهنجي گهڙي مخالفت ڪئي ٿي ته مان
 چاليهن هزارن کان مٿي ڇڙهان ٿي نه. ڊائريڪٽرن کان
 ڪا اڳ مال گهڙي نه اهو ئي وڪڻڻ جي اختياري
 وٺي ڇڏي هئائين. ضرور مال کي اڪال ڪرڻ جو پتو
 نه ڪو هوندائين. ڇا به هجي چاليهن هزارن ۾ سردو

ٿيو. مون اتي جو اتي سوئي ٿي. چڪن لعل سان ڳالھ ڪيم ته ٻيو اکيون مٽي. هر هو ٻيو چوي ”چالهن هزارن ۾ تون لکن جو مال! بئڪ سان لڳي ۽ جي مڏسي ۾ ته نه. آڙ جي وينداسين؟ سڀاڻي وڃي مشينري هٿ ڪر.“ ائين ٻي ڀاڱي ٻي، ٻي ٻي، ”لنهنجي ڪميشن جو ڇا فيصلو ٿيو؟“ مون کلي چيو ”اڻ سڳڙو ڇواريو اٿن.“

”مشينري ملي، ماهوار ۸۰۰ روپين جي مسواڙ ٿي ڊيڪٽريءَ لاءِ جاءِ آ، ملي. ڊيڪٽري تيار ٿي وئي.“ ٻي ڀاڱي لڳا. ڊيڪٽري نه چالو ٿي وئي پر اهورت لائينس ڪالسواء ڪم وڏي پئماني تي ڪيئن هلي؟ لئين ڪميشنيءَ کي لائينس وٺڻ چڱو ٿي ٻڌو ٿي اڳ ۾ ئي ٻوڙ هئي. ڪن ڪيسٽائين؟ ڪن ڄاڻن سان صلاح ڪيم، ڪنهن به دلداريءَ جهڙو جواب نه ڏنو، باقي اهو سو معلوم ٿيو ته جيڪي اڳي لائينس هئا سي وري لئين طرح مليا ٿي سو به هڪ هزار پٺيان تون سون جا، مولڪي اهڙا ننڍڙا سٺ لائينس هئا. دل ۾ چيم ”اهي به چڱا.“ ڪم ڪري نڪر، هوس. هرا مٿاڻ جي ويچار سان نڪري پيس. اچي دهليءَ ۾ پهتس. دوستن کي ڇڏڻ دهليءَ اچڻ جو ڪارڻ ٻڌائڻ ڏهن کليا ٿي. جي ”ڪم ٿو واپس آهين ڇا جو ويهي ويهيون ڇا ڇوڻي؟“ مون چيو ”۲۱ سون جا لائينس بلڪه ۾ جيڪر گهڻي

۾ وڳامن؟ پر مون کي نه پنهنجي فڪريءَ لاءِ پائي پائي جو لائينس به ڪارائتو ٿيندو! هڪ دوست پنهنجو ”پنهنجي فڪري کولي اٿئي ڇا؟“ مون ڪدم ڇو ”هان! ڇا ائين“ گهڻي سڙپ آهي؟“ سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائيماس پر چڱن لعل جي بدران پاڻ کي مالڪ ظاهر ڪيم. اهو دوست نوڪري ڪندو هو لائينس ٻن ٽي ڪروڙت ۾. ڇهڻي وڃائيندي ڇا ائين ”پر خبر اٿئي نه ڪل ڪهڻي ڇا ٿو ٿيندو مان ڇڏائي پنهنجي گهڻي جا لائينس هوندا هئا.“ مون ڇو ”پر اهو نه ٿوڻ بل ۾ لهي سگهندن.“ ٻار مان ڇا ائين ”ڇوڻ جو بار آهين، ضرور مدد ڪندوسان.“ سرڪا ڇو فيصلو آهي نه بند ٿيل يا ڪل فڪريون ڪونه چالو ڪري نه انهيءَ کي ساڳيا لائينس نوان ئي ملندا. اسين اڻڀريءَ کي همٿائڻ ٿا ڇاهيون.“ مان دل ۾ سائينءَ کي ٿيائڻ لکيس پنهنجو فائدو ڪونه هو پر اها نه پاڪ هئڻ نه جيڪڏهن ڪامياب ٿي اوان وڃي مالڪ کي خوشخبري سڻايان ته هو ڪافي قدر ڪندو.

”هفتو کن ڏهائيءَ ۾ لکيو. هزار روپيا کن خرچ اچي ويو. ليٽ معلوم ٿيو ته ڪوشش ڪرڻ سان ڇهن لکڻ روپين جا اهم ورت لائينس انهيءَ فڪريءَ لاءِ ملي سگهن ٿا. ڇهن لکڻ جا لائينس؟ پاڻ کي ڇهه روپون پاڻ لکيس. سوڙ محسوس ڪيم ته به اعتبار نه آهي ته

سڏو ته ٿو لھان. درخواسٽ لکي ٿايمر منجهڙو جي
 حيثيت ۾ درخواسٽ ٿيئي هليو آيس اهوئي ۽ ڇڪن لعل
 سان ڳالهه ڪيم ته اکيون ڦٽي ويس. مون سمجهيو ته
 اوچتي شاڪ ڪري ويئي ٿي گذاري ويا، پر جڏهن
 اکيون ڇههجي ڇيائين ”ٺاڪر آهين نه؟“ ۽ مرن گد
 لوڏي ڇو ”آهيان“ ٿڌن اکين مان ٻاڏي وهي آيس.
 ٻڌ ٻڌ ڪري ڇيائين ”ٿو منجهڙي ڪيڏي نه مدد ڪئي
 آهي ا“ مون ڇو ”پر سٺ اڃا ڪهڙن ۾، فيصلو
 ڪري ا“ ڳالهه سمجهه. آيس ته ڇيائين ”پوءِ مون ڇو
 آئين؟ اڄ رات جو مون وڃ پارهين بهي واري هوائي
 جهاڙ جي ٽڪيٽ پوک ٿر گرايان ا“ الڳي ياد آيس
 ”هن مهل تائين پگهار نه ڪانه ڪڍي اٿو؟ هلو ڪٿن
 پيا؟“ دل ۾ ڇهر اڳ نه وڃار ڪونه آيا، پر ٻاهريان ڇهر
 بئڪ ۾ پيا پيا آهن. گد لوڏي ڇيائين ”نه نه ا
 هزار روپيا پگهار ڪٿو. گهڻو وقت اهو آهي توهان کي
 مونسان ڪم ڪئي؟“ مون ڇو ”آٽ مهيا.“ هن ڇو
 ”اهي نه ڏٺو، ڪمال ڪيو اٿو! پنهجو نه خيال ڪونه
 ٿا ڪريو پر ٻارن جو نه خيال ڪري ڪي.“ مون کي
 منجهڙي اوچتي آڏو لهي ٿي ڪل اچڻ لڳي پر ڪل بدلي
 ويئي جڏهن سچ ٻچ اٺ هزار روپيا روڪ هٿ ۾ مليا
 وائيت جا هٿ يا بئڪ جا سائين ڇاڻي پر مون کي ٿوڻ
 جي رنگ ۾ ڪونه ٿورو ڏسڻ ۾ ڪونه آيو. مان الهه

راف اوارو مولی دھليءَ آيس. هوائي اڏي تي به هزار
روپيا سيٽ خرچ ٻڌي لاء ٿا.

”ڪميشن وٺي. اڪٽ ٿيا. ڪن ميمبرن مڌا لست
ڪئي پر ڇهين جي من ۾ سائين اچي ويٺو جو بنا بي
اسانجي وڪالت ڪيائين ۽ بنا ٻيڄ جي اسين پنهنجي
مڙل تي ٻوڙي وياسين.“

مون چيو ”هيءَ نه سمجهو جي ڪهائيءَ وانگر اڄ
وسهندڙ واقعا ٿو ٻڌائين پر ايتري ٻاڳي درس ڪندي
چير نه حقيقت انساني کان عجيب آهي.“ ٽاگر چيو
”تون ڇا پر جڏهن اهو آرڊر آڻي سيٽ کي هٿ ۾ ٿنر
لڏهن وائڙن وانگر منهنجي منهن ۾ ٺهاري پئي پئي
ٿانهن ٿا ٿاين ۽ ڪاغذ مان منهن مٿي ڪري ٻيءَ مون
ٿانهن ٿا ٿاين.“ مون کي چيو ”سيٽ صاحب، سرڪاري
سيل ليل ٻوڙو آهي جعلي اوت آهي.“ سهيل ۽
هيروانيءَ واري آواز ۾ چيائين ”ڪئن ٿيو؟“ مون چيو
”قسمت اهڙي سوال تي ٺهڪ ٿي پئي ڪندي آهي.
اصيب يادري ڪري نه ٻڌائيءَ کي به شاه بڻائي،
نقدبر ٿيرو کائي نه شاه کي ڪفن جي ان وال کان ۽
دفن لاءِ ان ٿون زمين کان سڪائي.“ ٻاڳ سنڀالي چيائين
”ڪاميابيءَ توکي فيلسوف بڻائي ڇڏيو آهي.“ مون
چيو ”قسمت ٺهائجي نه ڪاميابي به ٺهائجي. انسان
ڇا ٿو ڪري سگهي؟ ڪري نه منهنجو مالڪ ڪري.“

ڏيوان ڏيندي چيائين ”ڪنهن ڏينهن شال مان اهو
ندينجي ڪم اچي سگهان.“

”اسان ويندا ٿا هئا. سال وڌيڪ مون ڪڪريءَ
ڪم ڪيو. جيڪي ڪم ٿيا اچايم ويس قرض ۾ ڏيندو
قرض موٽائون هو. مالڪ اڳيان قسم کائون هو ته ڪنهن
به لپائون هو. وجهه مليو هو ته واعدن ۾ وار ڪنهن وجهان
ڏياري ڏياري قرض موٽائون لڳس ته قرضن جو ويساءُ
موٽائون ۽ هو. هونڪي شاهاس ڏيئي لڳا. هيندي شاهاس
تي مان هر هر پاڻي ڀريندو هوس ته هي ڀينديا هئا
واپس وٺي هونڪي شاهاس جو ڏين؟ دل جواب ڏيندي
هئي ته جيڪي آس لاهي وينا هئا تن کي جو بنا ڪو
ئي هئا ئي مايا سي ڪنهن نه شاهاس ڏين؟ هندن مونکي
شاهاس ئي ڏني. مون مالڪ جا شڪر ٿي مڃيا.“

ٺاڪر جا اهي لفظ ٻڌي مديندي من مان آواز اٿس
”قرض ۽ قرض!“ اسان ئي ته ڪو قرض آهي. ڪو قرض
آهي! اسين قرض جي مرض کان آڃا آهيون؟ آڳي اسان
تي ڪيڏا احسان ڪيا آهن! اسين انهن احسانن جي
موت ڪنهن ٿا ڏيون؟ اسان ئي ته ڪي ڪڍون قرض
وڪيا آهن انهن جي پالنا ڪنهن ٿا ڪريون؟ انڌر مان
آواز آيو.

”سائينءَ جون مهورون لکين ته ڪروڙين
ڪهڙيون مڃي ڪهڙيون مڃيان ڙي جهيل؟“

ٻول ڪيا اٿس ڪانڌ سان.

مون سان گڏ منهنجي خيالن جي وهڪري ۾ وهندي
لاڳر ڇو ”فرض اچي پورو ٿيو آهي. باقي هڪ ٿورو
دوست منهنجي دوست پرنسيپال... جا پڙسا رهيا هئا
آهن سي پورا ڪوٺيان لاءِ گنگا جو اشدان ڪمر. الهه
کي به قسط ٽيڻ شروع ڪئي اٿس. حلال جي ڪمائي
ڪڍي ٿا ٿاڻين، ڪرڻي ڪاري ٿيڻ لاءِ ٿيڻو ساڻس؟“

اسين لاءِ وڃي ائين ڳالهه ۾ هئا عيسين. سو - مون
ڇو ”پلا ٿيڻ ڇا ٿيو؟“ اهوئي چڱي ڏهائيءَ جو هليو
وئين؟“ مذاق سان چيائين ”و-ري ٿي ڪجهه. ڪين ٿو
ڏاڳو پڪڙيندو ٿيو هين. - مون سمجهندو ته وارا ٻڌي
ڪڪ ٿي پيو هوندان - ر ايلي ٿيڻي واري عادت
وڃائي ڪين اٿئي. اها ته ٿو ۾ خرابي آهي ته ته اهي
کي ٻڌندو اه-ڙي خوض سان آهن جو اڳ-اڻين پيو
سمجهي ته هن جي هڪ هڪ ڪو اهو ڪم آهي.“
”ڇڪن لعل جي روضي ٿي ته ڄمڻي جي ڪنهن مشهور
ڪوٽي جي سهڪر ۾ لائي سان ويٺا ٿا هجن. مولڪي
اها صلاح وٺي ڇو نه. منهنجي من ۾ به اهو خيال آهي
ٿو هو. سچ ٻچ نه ڪر وقت اڳر منهنجي سر ڄمڻي
جي ڪوٽي سان اڪوڙهه هلائي هئس. جڏهن منهنجي
هڪ راءِ ايلي ٿي ٿيڻ لاءِ - هروقت وغيره - ڇو ٿيڻو
ڪندسون؟ ڄمڻي وڃڻ جا ساڻاها ڪيائين. ساڻاها

نه ڪم ٿو سهرجي اڪيڻ ۾ ڇو مٽي ۽ وڇڻ ڪٿي؟ آڇڻ
پڇي ويئي. هڪ صبح جو اڇڻ سان ٿي ڇڪن لعل
گهرايو. اڃا ڪوئي ٿي وينس ڪو نه خوشي واري
آواز ۾ چيائين ”راف ڪلب ۾ سٺ مسڪ پائي مشهور
ڏاهر، انگور سان ملڻ ٿو. ويڏين ٻاٺ ڳالهه اڪيڻ؟
جڏهن ڳالهائيندي ڇو مٽي واري ڳالهه ڪئي مائس ٿڌن
اڇل ٿي چيائين نه اڃا وقت نه مون نه من ۾ ٿي
آهي. هن چيو ”جي ٿي ٻيا ساڳي ڳالهه سوچيون نه
ڪڏجي ڇو ڪين ڪم ڪران؟“

مون پڇيو ”توهان ڇا چئس؟“ چيائين ”چيو مائس
منو خيال آهي پر ڏانهن به سوچي جواب ڏيندس.“
مون چيو ”ڇڪن پائي، مان پائيواريءَ جي برخلاف آهيان.
مون آرمڊو ٻاريو آهي نه به پائيواري ان ڏيهي ٿيڻ والو
آهي پر ٻوڙ جي فائدو پوي نه. ان پائيواري جي وچ ۾
خرچ پڪي ٿي ڪٽ ڪٽي ۽ جي نقصان پوي نه هڪ
ٻئي مان ويڪون ڪن. نه ڏانن نه ڪڏهن نه عمر پر
پائيواري رهي نه سگهندا. اڳيان وقت ويا. هيڏي اهو
وڌو-واس ڪڍي ۽ سچ پچو نه سهن شڪتي نه ڪم
آهي. پر مالڪ آهي.“

دل ۾ سوچڻ لڳس ”مالڪ ڇو ڪر مالڪ؟“ هن
پڇيو ”جيڪڏهن پائيواري ڪرئس نه سڙپ ڇا ڪري؟“
مون بنا گهڻي خيال جي چيو ”پنج لک وجهي نه ٿيڪ

آهي، پاڻداري اڏوڏا!

”هفتي کن رڳو ٻه ڏينهن طبع ٿيون، منسڪ ٻائي سڀ
 شرط قبول ڪيا، ڇڪن ٻائي ڪي عجب! ٻو مون دل ۾
 چيو ئي ته منسڪ ٻائي ملڪان مشهور ۽ سياڻو ماڻهو آهي،
 نالندو نه ڏسي ها اهو ڪوڏي ته سڙائي ها. خير، اڳي
 هو هڪ مالڪ، هاڻي ٿيا ٻو مون ان مالڪن جي لوڪري
 ڪرڻ لاءِ چاهي. دل ۾ سوچڻ لڳس ”لوڪري ته ڪرڻان
 نه ڇا ڪرڻان؟ ٻو اچي ٻئي ڪانه. قرض اچا ٿو ڪونهي،
 ڪم گهڙو ۽ ڪئن شروع ڪرڻان؟“ سوچڻ ”جرمنيءَ
 جي آڇ آهي، اها ٻوري ڪري، ڏيس، موٽي اچي
 پاڻ ڇڏائيندس. ٻو جيڪي هونديو نصيب ۾، ٻو
 ڏينهن ان جرمني وٽ جي آس به نه رهي،
 وٺي هاڻ ڪان ڇڪن ٻائيءَ کي منسڪ ٻائيءَ جو
 ساٿ وڌيڪ وٺيو. سڀاريڪا! مونسان اها ڳالهه تمام
 ساڳوڻي سان ڪيائين. منهنجي به خيال ڪونه آيس
 ته مان شايد هن جو هن راس ٿيو هجان. مونکي ساڻ
 وٺي هاڻ جو خيال آيو ته اچائي ڇڏيائين جيئن چاڪليت
 کائي مڃيون ٻو اچائي ڇڏيو آهي. سڄي ڳالھ اها آهي
 ته مان نه اُميد نه ٿيس. سوچڻ آهيءَ ته اها ڇڪائي.
 آهيءَ راس ئي آهستي آهستي هري وار هوس. ڏک
 ڏسي انسان هڪو ئي ٿو ٻوي.“

”پائيدار جرمي ۽ ويا ۽ جنهن ڪم لاءِ ويا تنهن ۾
ڪامياب نه ٿيا پر واپس ورڻ تي سندن رڪت پسي اٿئي.
جرمن فرم ساڻن ساڻس ٿيڻ لاءِ تيار هئي پر االي جي
عروض هنن جيڪا هڪ رپيو ٿي ٿين روين جي ڪهر
ڪئي سا هندسگرار منظور نه ڪئي. مٿا مٿا جو معاملو
منجهيل ثابت ٿيو. هندسگرار ضرور ٿي نه سمجهيو ته
جڏهن رپيو البسٽري ۽ ديش ۾ ترقيءَ جا اڇاڻ ٿيڪاري
چڪي هئي تڏهن پر ديس وارن کي وڏو نالي ٿيڻ لاءِ
پئسو گڏي ٿي جي. سيم ڇڪڻ لعل ۽ پائيدار نه سمجهيو
ته رپيو جو نالو ٿيلو... نه ٿيو نه ٿيلو... نه ٿيڪ ٿيڻدو.
بس ان جرمن ۽ ان هندستاني نالو ٿيڻي رپيو چالو
ڪيائون. رپيو خوب هلڻ لڳو. ٿوري وقت ۾ ڇڪڻي
فائدو ڪڍيائون. فائدو جو لکتو نه من ۾ اڀائي آئي.
ڪين جهڙين ڳالهين تي اڪثر ٿيڻ لڳا. ڪڏهن ڪڏهن
نه طوفان مچي ويندا هئا. مون سمجهو ته هاڻ هڪ جرڙ
ڪري پاڻ ڇڏائجي. هونءَ به ڪو ماڻهو بگهار مان
شاهوڪار ٿي سگهندو ڇا؟ ننڍڙو ڪم شروع ڪرڻ تي
چاهيم ۽ دهليءَ ۾ اتي سوان سهوليتون ملي ٿي سگهون.
جڏهن ڇڪڻ لعل سان ڳالهه ڪم تڏهن ناراض ٿيو. جي
”هي وقت آهي هر ٽڪي ڇڏي وڃڻ جو؟ ننڍجي صلاح
مڃان ها ته هيءَ لوڪ نه اچي ها پر هاڻي قاسم کانپوءِ
ٿيڪ ڪهڙو؟ هلاءِ حرفت ۾ جند آزاد ڪراءِ.“

”مليون ٻالهيون. ڇڪن لعل کي پنڃ لڪ. ويها مليا.
 پائيداري ختم ٿي. ڇڪن لعل پنهنجي سر خوش نه سندس
 پائيدار پنهنجي سر خوش. پنهي وٽان لو لکي ملي. ڇڪن لعل
 اُدار ڏي ٿيڪاري مولڪي ويها پنهنجي هزار ٿا جن
 سان اچي ٺاهي ۽ هر رڀدين جي ننڍڙي ٺڪڪري ڇانو
 ڪيم. اڳيان لائينس اوان ٿي مليا. ٿوري ۽ سوراڙ ٿي
 ٺڪڪري ۽ لاه جاء ملي، رهڻ جو مڪان نه هڪ ڪيم
 ۽ ويس ڪم هر چئبي. ويڏيا ناهيم، هٿن هڪ ڪهي
 ويا. انسا وڌيو. سڙ ويڏيا مهدي هر چا ست جهلين؟ اڄ
 ڪالهه ڪڙمي ۽ ۲-زودو کي به ٿوڙو ستر ڪهي. مون
 پڇيو ”۲۵ هزار انعام ٿا ٿاين يا قرض؟“ کلي اڄ نه
 سڃاڻ ضرور هڪ ٻئي سان رسن. چيائين ”مٺائي!
 پر عجب نه ڪاڏا! اڃا به آهين سڀ نه ويا
 سندس مان.“ ٺڪڪري ٿي ٿوري ٿوري اڏائي لڪ
 لکي ويا. ڇڪن لعل ٿي مدد ڪئي. قرض ٿا ٿاين پر هنن
 ٿي هنن هر قرض ڪيو ٿو ٿي؟ لکڙهه به ڪانه. زبان ٿي
 اعتبار، سخن ٿي ويسا! هن هر سمنهن پنهي ويس الانهي
 سڃاڻي ۽ جو قدر ڪيائين، ٿو مان چوان ٿو سائين
 جي مهر.“

مولڪي هڪ اردو شاعر جو شاعر شعر ياد آيو سو
 جهولگار ٻڌي مون چيو:-

”گوئي انسان کسي انسان ڪو ڪيا ڏيئا هه؟

آدمي اڪه بهالسا هه. خدا ڏيئا هه.“

هن شامل ٿيندي ڇو ”ٻار جڏهن مٿان وارو ڪنهن جي من ۾ وهي نه؟ زمانو سخت ٻاري آهي ٻار جهڙو ڪڏهن هو چاهي نه پيو ٿي نه موم ڪري ڇڏي، گندوس کي سخي بڻائي ڇڏي. اڄ ڪلهه نه نه ڪو نه ڪو نه ڪنهن جي مدد ڪري؟“ مون ڇو ”گرم ڪپي نه قدر ٿي! شال گرم ڪائي، شال سميت ڏئي، شال سڻهن وانگي ٿي هلائي.“ ٺاڪو ڪهاڻي جو سلسلو جاري رکندي ڇو ”دهليءَ ۾ شروع ڪيم، حيدرآباد دکن ۾ وڌايم. اڳي سڙ هيٺو چار سڙ رهندا ٿو وڪڻان. حيدرآباد ۾ سرڪار جي ٻارن سهوليتون ملن آهن جن جو پورو ٺهڻ ڪيو اٿم. هاڻي دڪ دور آهن. بهتري بهتري، بهتري بهتري، دهلي ۽ حيدرآباد ۾ آفيسرن آهن. پست، پست، پست ڪم وٺيا پيا آهن. خرچ پيو نڪري. هاڻي اچس به ٿيندي. قرض جي قيد مان اچي ڇڏو آهيان ٻو شڪر آهي جو قرض جي چڪ کانهي. ڏينهن رات پيو شڪر ڪريان.“

مون ڇو ”هو حال ۾ شڪر!“ ڪند لوڏي چيائين ”هائو هڪ شڪر ۾ پيو صبر!“ دڪ ۾ شائتي ۽ سک ۾ واڌ! واڌ! هاڻي نه هري وار آهيان هر ڳالهه ٿي. جتي حبس هلي ڪانه آئي راضي ٿي رهڻو آهي. ڪنهن سان حبس هلائي ڪنهن سان سڀو ساڄي؟“ مون صبا جو ايست جهونڪار ٻڌو:-

”خوشي ڏيندڙن نه خوش رهجو
جي غم ڏيندڙن نه پيو سهجو“

مونکي جيئن تون هلائيندين

تنهنجيءَ مرضيءَ تي ٻيو هليو.

اڪيون ڇهڪي ايس. ڇهائين ”ادا سچ ٿو چوان.“
 اها ائيئي منهنجي دل جي حالت! دل وٽان ايس اڙهو
 ائيئي. اي اي ايل ايل اي آهان پر ڏلڏيءَ ۾ مونکي
 عقل کان وڌيڪ امان ڪم آيو آهي، ٿڌو کان ڀاڄو
 ٿڌو سامو ٿو آهي. هاڻي نه سڄو کڻي پاڻ حوالو
 ڪيو ام هوس ڪي. اواز سڄو، اواز:-

”خوشي ٿيندين ته خوش رهڻو

جي غير ٿيندين ته ٻيو سهڻو

مونکي جيئن تون هلائيندين

تنهنجيءَ مرضيءَ تي ٻيو هليو.”

ڪنهنجي ڪماڻي

وڏرت وڃي ڪانه ڪا

سيت منجهرميل ٻاڏه واري جي ڌيءَ جي شادي
ٿيڻي هئي. اارايح مقرر ٿي چڪي هئي تنهنڪري
سيت وٺي واپار ڪيو ته لاڙڪاڻي وڃي ڏاڍو نه ڦڙاڻي
اچان ڏور ڏور جو آءُ آرڊر ڏيئي اچان. ٻهڙ جي
سيت ڏاندومل سان سيڙهي ڪندي هئائين سو ڌيءَ کي
سڀ ڪجهه ڇڪو ڏيڻ ٿي چاهيائين. اچا وٺي ڏال
سان صلاح ڪيائين ته ٻاهران هوڪو ٻڌائين ته ”ڪوئو
گهڙي وارو لاڙڪاڻي مان آيو، پٽ پٽهري، گهر وٺي
ٻهراڻو آيو. اڪه، ڪفائتي، گهڙو سنو، سڌ ڪري وٺو،
سڌ ڪري وٺو.“ هوڪو ته ڪونه ٿي ڏنائين پر ڪيمس
ٿي ڳالهائين ا گهر جي پائين جو ڌيان ڇڪجي ويو. سيت
جي گهر واريءَ ڇهر ”گهرائيس ته گهڙو ڏسونس.“
سيت ڇهر ”هن وقت روي چا هونديو؟“ گهرڙ ٿي
وٺان ڪو اهڙو گهڙو ملندو چا جو ڌيءَ کي ڏاڍي
ڏجي. ٻاهران آواز آيو ”ڏسڻ جو ملهه، ڪولهي، نه
وڻي نه نه وٺو، ڏسو، هڪٻار ڏسو. ايڏا ٿي ٻولندو.
من ٿڙي ٻولندو. سستو نه ڏيان، سو نه گهر وٺي ا“

مائيءَ هڙس ڪي چيو ”هتي نه ڪو ايتريائي آهي!
 ڪهڙا پوس نه سهين.“ سيمڪ منگهرمل ٻانڊ دروازي تي
 بههي سڏ ڪيو ”اڙي ٻاڻا، ڇا آندو ايتريائي؟“ تمام مٺي
 آواز ۾ فضيلت سان اچي واري جواب ڏنو ”سائين
 واهه وڙ آندا اٿم. سڀ ولايتي! ساڪ، ڪرافٽ، سٽين،
 ڪلمڊن، زور بخس، چارجيٽ، پلش. سائين ڪهڙو شادي
 هجي نه سمورو ڏاجو اتي ئي ڏيئي وڃان. پٽ ڪاليسوا
 ڇڪرو، ٻالين...“ سيمڪ سندس ڳالهائين تي موهجي ويو.
 خيال ڪيائين ”طبعيت ۾ ته ڪو ڪونهي. ٻانڊ ئي ڏو
 لائين بهجي ويو آهي، ڏو ٻه ڇا آهي؟“

ڪوٺو اچڪائي، سيمڪ صاحب جي پٺيان ڪهڙو
 ڪهڙو ڪوٺو ڳالهائين جو چتر هو. شڪل شبيهه ۾ اٿس.
 ساڌارن اچڪائي نه ئي لڳو. ادب سان ئي ڳالهائين
 ۾ هروڀرو اچائي خوشامد ۾ ڪا نه ئي ڪيائين. ڪهڙو
 ڏيکاريندي هڪ ڳالهه جو خلاصو ڪري ڇڏيائين ته
 اڪهر ۾ گهٽ وڌائي نه ڪندو ۽ نه ڪهڙي ڏيندي
 گهٽ ڪندو.

سيمڪ کي خراب خيال ۾ ڪو نه هو ته هڪ اچڪائيءَ
 وٽ اهڙو سنڌو ۽ ايتري وڙ جو ڪهڙو هوندو. مائيءَ کي
 به ڪهڙو وڻيو. ويا ڦاڙائيندا، ساڻن ٽن سون جو ڪهڙو
 خريد ڪري ويا جن ڏينهن جي ڳالهه آهي ٽن ڏينهن ۾
 ويهجي جو ملهه هو. سٺي ۾ سنڌو ڪهڙو چٽين پٺئين

روايتي وال. زريءَ جو ميان هو پر انهيءَ جو نه ڪهڙو
 اڪهه! اڄ جا شيءِ پنجاهه روايتي نه ملي سگهيا ان ڏينهن ۾
 پنجن روپين ۾ ملي. اڄ ڪاهه ڪا چوڪري ڪهڙو ڪهڙو
 ٺهرائي نه ڪهڙو لکي وجهس؟ اڳي واهه وڳا ٺهراءَ نه لکن
 چار سؤ روپيه. واهن روپين وڳو! ڇهه اسي وارو اڄ
 واهن واهن ۾ سٺي ساڙهيءَ لاءِ بلاتو ۾ مس ملي. وڏيءَ
 جي ساڙهي ڪاٺي هزار روپيه! هزار روپيه خرچي ڪندڙ
 اچي وڏيءَ تي وهي لاءِ ڪانه ڪا ڏيک
 ڏيندي ”سيٺ فلاڻي مل جي ڌيءَ جي شاديءَ واري
 ساڙهي هن کان سٺي هئي. لکي نه ٿو ٻڌن سڙواس
 نه!“ مهاڳائي نه وڏي وڏي آهي پر وڏي وڏي آهي
 ان مهاڳائي سان سڀني جي سيٺ. ڪهڙو نه ٺههوار
 مڻي منڊيءَ تي ڪيترو خرچ اچي ٿو وڃي! ڇو ڪنهن
 ابدو؟ ڪيڏانهن وڃي روپيه سون ۾ ٽراو! ڪيڏانهن
 سوا سؤ روپيه ٿهه ڪرمار! ڪيڏانهن ۱۳ روپيه ڪڍي!
 ڪيڏانهن ۱۰۰ روپيه ڪڍي! واهه وڳا، واهه ٽولا سون،
 اڍائي سؤ وٺو، سؤ ٿيندڙون ڏاڪيون، سوا سؤ لاکه
 ڪهوت ڏاڏي، ڪهوت ابيءَ، ڪهوت ماءُ جو وڳو، استرو
 وڇڙو، لار، اڪو، پٿر سڀ هزار ٿيندڙ ٻڌا ٿي ويندا
 هئا. شاهه شاهوڪاري شاديءَ تي خرچ ايترو هوندو هو،
 وچولي درجي وارا ستن اٺن سون ۾ سرخرو ۽ غريب
 غراي جو ڪاڇ سڌن ان سون ۾ اڳي ڇا هو ۽ هاڻي

ڇا آهي | ڇڻن لڏ ٿيڻ وڌ. ٿڌا ٿيڻ ۽ چو پٽ ٿورو ٿڌي
 آيو نه ٻنڄ هزار روپيا گهرندو. شاهوڪارن جو نه دماغ
 آهي آسمان ۾. ٻنڄ هزار روپيا بلڪل، بچند ۽ پڙهڻ لاءِ
 ڪن. ڪاڏو پيو ٿيڻ ڪان سڙو. گهر ٿيڻا چڙندا ”مان ڪجهه“
 نه ڪندو ٿيڻا چڙندا ”ڪو نه چوندو نه اسين ٻين ٿي
 شراڪن کان گهٽ پيا اسين.“ شرط لڳي پيئي آهي. گهر ٿيڻا
 خوش نه ڪندو ٿيڻا شان رکيو، ڪندو ٿيڻا خوش نه فلاڻي
 ڪ فلاڻي سڀت جهڙو سڀت-ار ۽ لٽ ڪيو ه-و ٿيڻ
 کان گره ڪڍي ويا اسين. سڏين نه ٻنڄي وارن جا وائيس
 ٿي ٿيڻا ڇڏا آهن. ڪاريءَ ڪمائيءَ وارن نه چڻي
 ڪيس ڪري ڇڏو آهي. مري ويا آهن وچ ۾ حق حلال
 جي ڪمائي وارا. وچولي درجي وارا نه نه رهيا آهن
 هيڏانهن نه هڏانهن.

سڀت منگهرمل، سندس ٽرم پيڙهي ۽ ٻاڙي جون
 مايون ڪهڙو ٽسي خوش ٿيون. ڪڙو نه ٿاڀو واضي
 ٿي لڳو. هن هڪ دفعو وڌيڪ ڪهڙي ڄا وال ڪڍي
 حساب ملايو نه ٿي سڙو ٻاهڻ روپيا ٿيا. سڀت منگهرمل
 جي زال چيو ”هيترو ڪهڙو وڌو ٿيڻ ۽ اڪه نه ٿي
 ڇڏو ٿيڻ ۽ هاڻي ٻنڄ ڪهڙو ٿي گهٽ ڪرڻ ۽“ سڀت
 صاحب چيو ”ٽيڙس پورا ساڍا ٿي سڙو روپيا.“ ڪوٽڙ
 چيو ”ماڪ، هڪ روپيا ٿي ٿي ٿي منگهرمل آهي. هن
 سڌي ۽ مڙنڪي ماڻها ٿي سڙو ٻاهڻ ٿي سڙي ٿي.

سائين لکي ٿو سڌا رهن رهن. روزي گمائيدي
 ڪوڙ نه ڳالهائيندس. ”سيٺ ڀڄيو“ روپي ٿي ڪل
 هڪ اُڪر فائدو رکيو آهي؟ ”ڪوٽو هٿ ٻڏي ڇيو
 ”سائين مالڪ جو فائدو اڳو. اڳو مقرر ڪري ٿو
 آه-ن. منهنجو اُچرو روپي ٿي اُڪو. ”سيٺ ڪي
 ڪوٽو جي ڳالهائڻ ۾ سچائي ڪندوس ٿي. چيائون
 ”ٻڌن هي اڄڪو گمبجو نه آهي!“ اهو ساڻ ڪوٽو
 ڇيو ”لوڪر آهيان. سيٺ ٿڌارام واري جو اڄڪاڻي
 آهيان. هونءَ نه ڪنهن کي به ڪهڙو ڪڍي ڪونه
 ٿو ٻڌا آهن به مون تي اعتبار اٿن ٻنهن ڪري سون
 هزارن جو مال ڪڍي ٿو ٻڌا آهن“ سيٺ ڀڄيو ڇوڪڙهن
 مقرر ٿيل اڳو کان مٿي وڪڻي وڃين نه؟ ”ڪوٽو ڇيو
 ”مالڪ ساڻ ڪوٽ ڪجي نه رب وسي وڃي. سائينءَ
 سميت ٿي آهي. شاهن ساڻ ڪڏهن به ڪوڙ نه ڪندس.
 ”وساھ ڪه ٿي، ماءُ گهائي!“ منجهرمل جي دل کي ڇهيو
 اچي وارو. مٿي ٿي هٿ رکي چيائينس ”هائي هائي ڪري
 وٺ، ٽوڙي وشواس آهي. اڄڪاڻي به سواراري ٿي
 وشواس ايندو ڪونهي ٻار ٽون ٿرانو اڄڪاڻي ٿو لڳن.
 اصل لاڙ ڪاڻي جو ويٺل آهين؟“

”نه سائين! مان واڌڻ جو ويٺل آهيان. مڪي مونڙمل
 جو نالو ٻڌو هوندو، مان الهيءَ جو ٻوڙو آهيان“ عجب
 مان سيٺ ڇيو ”مڪي مونڙمل جو ٻوڙو آهين! قيمت راه

جو ٻيٽ؟ قيمت راء نه ڪڍاري وڃي ٿي؟ ” اٿس ساه
پري چيائين ” مڪي موٽرمل جي پوئي جو هيءُ حال
وڃي ٿو آهي؟ ” ڪوٽڙيءَ شاعريءَ سان چيو ” شڪر
آهي، جهڙن اٿس حال ۾ رڪي. ٿڌڻار سان گڏوگڏ
سائين؟ ” سيٺ چيو ” ٿاڻمارو مڪي هو. سندس ڏهائيت
ٿي مان پراڻيءَ لاءِ آيو هوس. ٿون نه ٿن ٿينهن پر چانو
مس هوندين. افسوس آهي ته قيمت راءِ جي ٻار نه
ٻاڙي. جوانيءَ جي ٿي سڀ ڪجهه دف ڪري
ڇڏيائين. وريل جي صڪيت ۾ وڃي عيش ۾ پيو. پئسو
۾ جائداد مڙي وڌو رهيو ڪونه. جوانيءَ جي اڙهائي،
خوشامدڙيا اچي مڙيا! بابا ويچارو قيمت نه وڌو. ڪهڙا
وڏا ڦوڙا ڦولجن. ” ڪوٽڙيءَ اڙهي هٿ رکي چيو ” اٿس
اڙهي آهي ڏاڍو، ٿو ٻڙي ۽ ٿاڙي. ” سيٺ جي ذر مهيتيءَ
چيو ” سچ ٿو چوي ويچارو. پڪڙان اٿان ۾ اڻڪٽ
وڃهندس. ” وڏي همدرديءَ سان سيٺ چيو ” سون
هندون ۾ اٿو هو مڪي موٽرمل جو ٻيٽ قيمت! اڪيلو
۽ سڪيلو ٻيٽ هو. قدر ڪري ها ته اڄ ڪوٽڙيءَ جون
مانيون ڪٿا نه ڪائين ها! ڪجا مڪي موٽرمل جو پوئي
۽ ڪجا اڇڪائي! ” ڪوٽڙيءَ جو منهن ٻاڙو هو ٿي وڌو ٻار
ٺهر سان چيائين ” شڪر آهي روزي ملي پئي. ماءُ ۾
ٻار ۽ هڪ ٻيٽ. ” راسري ۸۰-۹۰ روپيا ماڻهيو پڇندا
آهن. ڇڏو پڇندو آهي. اهو ٻيٽ لاءِ رکيو اٿم. ٻار ٿي

نه اهو گهر وڪڻي ڪارج ڪندس. ”سيٺ ڇڏو ”هاڻ
 ۾ ڪهڙا ٿا ٻڌهن رهنداين؟“

”نه ٿا ٻڌهن سائين.“

”ڪٿي اهو آهين؟“

”سيٺ وائيل جي ڪريءَ تي.“

”مولڪي اڃا شام جو اوطاق تي ملج. ڪو خيال آيو
 آهي. بڻيادو، ايماندار جوان آهين. ڪنهن جو ڪالهائو
 روش ٿي ٿاڍو ٻار سن ٿيو آهيان. شام جو اڃا نه ڪڏجي
 سو ڇڏينداسين.“

پئسا وٺي ڪوٺو اڄڪالي گهر مان اڪتو. خوش
 هو جو هڪ ئي گراهڪ وٽان سوا ٻارهن روپيا ڪميشن
 اچي هئس پر الهيءَ خوشيءَ سان ڪڏ هو سندس دل ۾
 هاڪو ٽڪ جو پيءُ ٿاڏي جي لالي ٻڌڻ سان ٿيو
 هوس. پر هڪ ٻل ٽڪ ٿيس. ڪوٺو ڄاڻان هو ٻار اٿيڙي
 اوستا ۾ ٿاڻو ٻڌو ڪهڙو هئائين انهن ڪري عمر کان وڌيڪ
 آڻيو هوس. ڏک انسان کي ڪيائي بڻائي ڇڏيندو آهي.
 شام جو ڇڏهن سيٺ منگهرو مل جي اوطاق تي پهتو
 تڏهن ٿاڍي ڪيڪو ٿيس. سيٺ صاحب اڳ ۾ ئي سوچي
 ويٺو هو. پنهنجيءَ سان چيائين ”هٽ، مون ويٺي
 انهنجي آئيندي بابت سوچيو. مان سمجهان ٿو ته
 ڇهه ڪڏهن نه وڃي ٿورا پئسا پنهنجا هجن ۽ انهن پئسن
 سان ٽون ساڳيو ٿاڏو ڪرين ته ڪيچ ٿي پاري.“ ڪوٺو

ایک، کھٹی جو ہر اندوہ

”هزار بارهين سزان جو؟“ سيم ڏسڪندي چيو.
 ”جيڪڏهن توکي هڪ هزار روپيا مان اڌارا ڏيان؟“
 ”ڪرڻو آمانداريءَ سان چيو“ نه اڌ فائدو توهانجو؟“
 سيم ڪمڌ لڙي چيو ”جي فائدو نه وٺان نه؟“
 ”ڪرڻو چيو“ شاهه شاهه گاري وڃا ڏسڻ. سيم
 چيو ”مکي موٽو مل جي صدقي ۽ ڏهندڙي لڇڻن جي
 ڪري وڃا نه وٺان؟“ ڪرڻو ڇپ لي وڃو سوچڻ
 لڳو ”سڀو نه ڪونه لوڻان؟“ ڇرڪ ٺڪري ويس جڏهن
 آواز ڪن تي پيس ”نه لاء هزار روپيا ڪڍي رکيا آهن.“
 ڪرڻو جي اکين ۾ پاڻي اچي ويو. گهٽيل آواز ۾ چيائين
 ”مان توهانجو ٿورو لاهي ڪيئن سگهندس؟ مونکي نه
 لوڻان پهرين دفعو ڏنو آهي. اڌو اعتبار ڪندا موٽي؟“
 سيم چيو ”سچو ماڻهو ٻي کان پڌرو. مان ٿورو چاهيان
 نه. تو جهڙو هونظهار جوان ساري عمر پٽڪندو رهي.
 مکي موٽو مل به ڪيترا ڪريل گهر ڇاڙهيا هئا. دان بچ
 به اڃا به ڪيس ياد ڪندا آهيون. هن ٻوڪو، ٽون لڻ.“
 ڪرڻو چيو ”لاڙ ڪاٺي وڃي مان ڏهندڙي سيم سان
 ڳالهه ڪندس. ڪهڙي ڪٽڻ جي جيڪا سهوليت ڏنائين

سا اچي ٺوهان کي ٻڌائيندس. ڪيس ڇڏڻ کان اڳ—
 سندس آسپس وٺندس. ”سيٽ ڇيو ”شا-اس-اس-اس.
 جڏهن چوانان ٿڌهن ٻڌا ٿڌس پر جي لکي موڪليندين
 ته اڳ ڏياري موڪليندس. ”سيٽ سان ڳالهائي ڪوئو
 ڪريءَ ئي هونئي آيو. هيرف هر حيران! هر هر ٻئي ”شڪر
 شڪر“ ڪيائين. هوڏانهن سيٽ منگهرمل دل ئي دل هر
 ٻئي ڇيو ”ٺورو ٺورو. هڪ دفعي منگهه ڇوڻ ٿي مڪي
 مونڊل هڪ غريب ماستر جي ڏيڻ جي شاديءَ لاءِ
 پنج سرويٽا ٿا هئا. پاڻ اهڙو وڃ مڙس! جيڪڏهن
 سندس پوٽي لاءِ مون ڪجهه ڪيو ته ڇا ٿيو؟ اڏاوا
 ٻڌا واپس آندائين ته نه نه وٺندوسائين. سالن جي ڳالهه.
 گم ٿي اچي ڪوئو ٻڌ ڏياري! شڪر آهي شڪر آهي.“
 ڪوئو سيٽ اڏارام جي آسپس ۽ سيٽ منگهرمل جي
 مدد سان ڪم شروع ڪيو بهرمان اڃڪو، پوءِ سائوڪل
 ۽ پوءِ ليدڙي ٻڌڙي. پاڙيءَ مان ٿيو دوڪان. سکر ۽
 ڪراچيءَ مان ڪهڙو اچڻ لڳو. ٿرون سالن ۾ ڏاڪو مچائي
 ڇڏيائين. ڪوئو اڃڪائي سيٽ ڪوئو مل ٿي پيو. تن
 ۾ وڌيڪو بهر مان هر لاءِ سڀ سان هڪ چوڙ. ڳالهائڻ جو
 منو نه هونئي. پر هر خبر پڙهي ويئي ته سڏن جو سڏو،
 اٿه، جو پورو، سڀاڙو جو سڀاڙو، دل جو وڏو هڪ
 جو ڪيڏو آهي. ٺهي لکي ويٺو ته اچي لڳي چمڪ.
 بس پڙهي پيو. خوب گم ٿيائين. واه ڪوئو مل ٿيڻجا

ٻاڳ! ايءُ قيمتس راه مڪي - وٺرمل جي گمائي ڪت
ڪري ڇڏي، ساري مالڪيت لٽائي ڇڏي. ٻت ڪوٺرمل
ايءُ جو قرض نه ٻائي ٻائي ڪري موٽائي ٿار - ر ايءُ
ٿاڏي جي لالڻ ۾ ڪوه ڪڙائي ڇڏيا.

وقت آيو ورهائي جو. هن لڏيو، هن لڏيو نه ڪوٺرمل
ڪئن رهي؟ ڪوٺرمل نه لڪيو. نه هزار رويو رشو
ٿيڻي پيس ۾ ڪٽي ڪوٺي ڪوٺي آيو. اچڻ سان اچي
مولجي جيئنا مارگيت ۾ دڪان ورتائين اڪه چپ ۾
گراهڪي لاهي ڇڏيائين. سنڌي ڪهڙو جو وٺس نه
اچي؟ شادي ٿئي؟ ڪوٺرمل جي دڪان تي نه چڙهي
نه ٿاڃو ٿي پورو نه چڙهي. پنجن سالن ۾ پنجن دڪان
جو مالڪ بڻجي پيو. پنهنجيءَ جا سنڌ ڪري ٻگڙيائين.
چرچ ڪيمت اسٽريٽ، فيروز شاه مهتا روڊ هن طرف نه
مران لائين اسٽيشن ۾ لنگهن روڊ هن طرف. سنڌين
سان ٻيا به ڇڪتي آيا. اي حد گمائيائين ٻار هٿ ڪونه
ڪيائين. ڪيترن هندن ٿي گڏو هو ٻار ڇڏي نه گڏجي
آئي اهائي لاڙڪاڻي واري ڪيڪرا

ڪاليج جي سنڌي سرڪل جو شو هو. دوست
سدمڪ اسراڻيءَ جي دڪان ٿان ٺهي سيٺ ڪوٺرمل
جي دڪان تي انڊورٽر هيمٽ وٺڻ لاءِ ويس. اندر ڪهڙيس
نه ٿاڳي سڪ مان ڪڪر ڪري سيٺ ڪوٺرمل چيو
”اچ وڏا ٻاڳ، جو پير پريا اٿو.“ مون چيو ”ڪم سان

آيو آهيان. ”جواب ڏنائين ”شال روز گم ٿي وئي هونءَ
 نه وقت ٿي گهٽ ٿي ملهڻ. حڪم ڪريو حاڪم!“ مون
 ساڻس ڳالهه ڪئي ته ٺهه ٺهه ڇهائين ”اڪي سان. ٻنجن
 ٽي ڏگان جي ڪڏي انڊو وٺڻ سميت وجهو ٻو هلو نه،
 سميت سان گڏ ڇاڻو.“ مون پڇيو ”ٿو هانجو سميت؟“ اندر
 ڪوئيءَ ۾ وٺي هليو. ڦرلڏڻ ڪوئيءَ ٿي سميت منگهرمل
 ويندو هو. سڃاڻائين. مون به کيس سڃاڻو. منهنجي پيءُ
 سان لوڪلڻو ٻه ڳهاڻو ٿاڻو هوندو هوس ۽ اسانجي پاسي
 ووت ڪرڻ وارو ماڻهو هو. اٿي ايندو. پاڻ ڪجهه ڇڏي
 تنهن کان اڳ. مون چيو ”خير ڪانه هئي ته هن ڏگان
 پائيوار آهي.“ ڪو ٿو مل ڇيو ”مالڪ آهي. پائيوار ڇا
 ڇا؟ مان سندس گماشتو آهيان. هڪ ٿوري نه پڇالس.
 جيڪي آهيان سو سندس مهر ٻائيءَ سان.“ سميت منگهرمل
 چيو ”پٽ به اهڙو احسانمند ۽ وفادار نه آهي. مان ڪو ٿو مل
 ڇا ڪهڙا ڪڏي ڳالهائين؟“ ڪو ٿو مل ٿيڻ مدي. سان ڇيو
 ”ٻانهون آهيان. گرم ڇڱا اٿم جو پاڻي جي شيوا ڪرڻ
 جو شرف مليو اٿم.“ مون چيو ”پاڻي ٻارولين ۾ نه ڳالهايو.
 اڏن هن جو احسانمند. هو ٿيندو آياڙي آخر آهي
 ڇا؟“ ڪو ٿو مل چيو ”رسوئي هٿ اسان سان ڪريو ته
 سڄي ڳالهه ٻڌايائو. عجيب جهڙي آکاڻي آهي.“ سميت
 منگهرمل شامل راه ٿيندي چيو ”عجرب لاک افسانو آهي.“
 عجيب آکاڻي يا عجرب لاک افسانو مان ڪٿن ٿو

چڏي سگهان؟ وڃي رهيس. مائي به ڪاڏم به ڳالهه به
 ٻڌم. ڪوٺرمل وارو حصو ڪوٺرمل ٻاڙ ٻڌايو ۽ سٺ
 منگهرمل وارو منگهرمل. سٺ ڪوٺرمل واري حصي
 کي دهرائڻ جي ضرورت ڪانهي باقي ٻڌو منگهرمل
 جو ايمان.

ڇيائين ”خبر آيو ته اسين زميندار هئاسين. ٻڌايو
 ٿيو ته اسان کي به اچي ٺڳن جي لڳي. زمينون چڏي،
 روڪڙ سون ڪڍي اچي هندستان به وارد ٿياسين. اسين
 زميندار ڇا ڇاڻون ڏنڏي واپار مان؟ وٺڻ ئي وٺڻ
 وڃي. جڏهن سنڌ به هئاسين تڏهن ڪيترن دوستن
 مائٽن پيسا ورتا هئا پر هٿ ڪو منهن ئي نه ڏئي.
 اڙوڏي به وڃي اٺ جو ڪارخانو وٺڻ نه اٿي به پاڻ
 ڪونه ٻڌايو. سون جا زير نه ڪائي وياسين. اڄي به
 هڪ ٻوڙو مٽر هونديهن کي لاس وٺس. ٻڌم ته آسرو آهي.
 ٿڌم ته دوکان منهن جي ٻارڙن سان ٻول هوس، فون
 هئس، ٻاهر موٽڻ پئي هئس، شارڪ اسڪن جو سوت
 ٻاهر هوس. ٿڌي به اڪهر سان وڏي وارسائس پر مولڪي
 ٿڌي. سندس منهن مٿي ئي ويو. ٿڌي وڃي لهرائي
 به مليو. پيسا نه ڪونه ڏنائين پر هڏيون ٿڌي ڪڍيائين.
 مان مجبور هوس پر هن منهنجي مجبوريءَ کي نه ڏٺو.
 مان سمجهي ويس ته هو پيسا ڪڏهن به ڪونه موٽائيندو.
 تراس ئي سندس دوکان کان هيٺ لٿس. جڏهن منهنجي

ٻڌون ۽ هلندو ئي هائيس آئين مڻهجي ڪن ئي مڻهجو
 لالو ٻيو. پئتي ٺهاري ٿان نه هڪ دوکان جي در تي
 ڪوٺومل کي بيٺل ٿي. اڪدم سڃاڻو مانس. مان واهو
 آهوسانس نه ٻهريان پئي چيائين ”ماڻڪ گماشتي جو دوکان
 آئين لٽاڙي ويندو.“ مولڪي اندو وٺي آيو. حال احوال
 ٿي لوسين. مون به اڪه اڪاه ڪرڻ ڪيو. پڻهجو حال
 سڃاڻو مانس ۽ چيو مانس ”مان ساڳيو ٿانوان ۽ هلنديءَ
 وارو سيمڪ مڱهر هل ٿان. آهيان پر قسم جو ٺڪرايل
 ڪنگال مڱهر هل. عجب جي حد نه رهي جڏهن ڪوٺومل
 نياز مڻديءَ سان چيو ”جنهن کي ڪوٺو جهڙو لوڪر
 آهي سو ڪنگال ڪئن چئبو؟“ ڪنجهون هڪ ٿي پئي
 چيائين ”قسم ملو آهي ٿان. نه به پئي جهڙي شهر ۽
 ڪير ڪنهن سان ملي؟ ٺوهان مڻهجا پتا ۽ مان ٺوهان
 جو ٻيو. هڪ هزار ٿي چيڪڏهن ٺوهين مڻهجو آئيدو
 نه ٺاهيو ها ته اڄ به اڄڪاڻي هجان ها. اڄ مان پونجيءَ
 وارو آهيان پر پونجي پئي ٺوهان آهي.“ انهيءَ ٿي پنه
 کان وٺي ڇهه مهينا ٿي ويا. نه هن دوکان جي سهال
 مون کي ملي آهي. مون ڪوٺو لاه ڇا ڪو جنهن لاه
 مون سان اٿو پال پلاني؟“ مون چيو ”شاپاس اٿس
 ڪو نه مائيءَ جو لال لائق ٿيڪاري! اعتبار نه مولڪي
 به ڇوڪر نه اچي نه اڃا به ڪوٺومل جهڙا جهڙو هن ڇوڪر
 به آهن پر ٿان نه ويندو. ٻڌان به ويندو، ڪئن نه اعتبار

ڪريان؟ ڪوٽومل چيو ”لنڊي هوندي ئي اتي جي
 پيار کان سکيس. سائينءَ منهنجي ٻڌي مولڪي منهنجو
 ٻاٻو مدد لاءِ موڪليو آهي. به اهو جنهن ٻوڪيو آهي.
 جو ٻوڪيندو سو اوس لڏندو.“ ڪوٽومل جي شـرڙا،
 ايمانداري ۽ سڪ لڏي اکين ۾ آڻيون اچي ويا. ڪو
 آيس اچي اتيءَ سان ڳالهه ڪيم. ڪنڊ لوڏي چيائين
 ”اها ڪنهنجو ڪو وڃي ٿو ڇا؟“ مون چيو ”سائين
 ڪوٽان ۽ ڪو هڪڙو جو ڪرڻ سان قرب ڪري،
 جنهن کي مايا جي بچ ۾ ڪنهن جو احسان ياد اچي.
 فرض وٺڻ وارا ڪهڙا ٻو اهوڙن وقتن تي مونائي ٿا
 وارا ورتي.“

هند ۾ وڃي سمجهيس ته هو هر ٻئي سيمڪ منگهرمل
 ۽ سيمڪ ڪوٽومل جا ڇهرا اکين آڏو ٿريا ۽ هڪ ٻي وٽ
 جا اکر هردي ۾ هريا:-

جيڪي ٻوڪين سو لڳين ياد ڪر پيائي
 نيڪيءَ سان نيڪي ملي بديءَ سان برائي
 چڱائيءَ جو ٻوڪ ٻچ ته ٿيئي عمر سڄائي
 ڪنهنجي ڪمائي وٽڻ وڃي ڪانه ڪا.

اچي منهن کان ٻوٽر اندر جي اڇاڻي

حشو، حشن گڏهن حشمت به ڪري ڪونهندا هئس. هو ڪولندو هو. پاڙي جو ”دادا“. حشن جو وڏو ڏاڪو هوندو هو. هو آڻلري ميدان جو مالڪ هوندو هو. عام ماڻهو نه ڇا پر پوليس به ڪائيس ڪو ڪانهيدي هئي. چوٽا ڪرڻ سرڪاري ڄرم آهي ۽ پر هيءُ فت پاتڪ ئي پنهنجي پاڻاري وٺي ويندو ڇڪو ڦيرائيندو هو نه ڪيس ڪو اکر به نه چوندو هو. گهڻو ڪري، سندس سرپرستيءَ هيٺ، چوٽا پيا ڪندا هئا ۽ هيءُ رکهاڻيءَ لاءِ پنهنجو نال اڳاڙيندو هو. پٽ سرڪار جو، حڪم حشن جو! ايرانيءَ جي ريسٽارنٽ هجي يا هيندره جي ويسِي، گهڙي ويندو اندر نه ڏينگه مٽيجهڙ به ڪمڪر ڪري چوندس ”حشن سٺ، گهڙي خبر آهي؟“ ڇانهه جو ڪوپ ۽ گنجهي ڇاپ سڪرٽ هڪيو حاضر هوندو هو. هڪ لڳندڻس ۽ مالي ڪانهيدو نه ڪنهن کي مجال نه آهي ته پئسو گهريس. گهرڻ جي ضرورت به ڪانه هوندي هئي. ڳنڍ هر هوندس ته مٽيجهڙ کي به خرچي لڳي ويندو، پر جي ڦاٽڪ هوندو نه. پنهنجو حق سمجهي ڪالو ڪائي آڻي ويندو. جڏهن سڄو لڏن سندس سٺ وڏي هوندي هئي. شڪل جو ڪارو، بدن جو

سهيڪڙو قد جو ٻورو ٻڌو. خبر نه هجي ته کيس هڪ چمڪتو جو خرچ سهجي. ٻار جن کي سندس ڦڙائيءَ الڳڙين ۽ مٿي جي ٺڪر جي خبر هئي اسي کائڻس هٿارو ڪندا هئا. ڪڙ ڪا ائيندا هئا! رعب هوس. انهيڪري وڙهڻ جي ضرورت ڪانه ٻوادي هئس. ٻار جيڪڏهن ڪو هور ٻائي ٺيڪاري ساڻس هڪ اٽڪا ائيندو هو ته هڪدم داداگيري لاهي ڇڏيندو هوس. ٽراون ٽي چار، ٺڪ ٽي ڪوشاڻي به، پيشاڻيءَ تي ٺڪر ٽي ٽي، ٻيٽ ٽي ٽن ٽي پنج! اڳي جو ساه ٽي منجهائي ڇڏيندو هو. رٿوڇاڻ ٽسي ٺهڪ ٺيئي ڪلندو هو. ڪرپل وروڙيءَ کي اٿاريندو به ٻاڻ هو. الوکي ٻچڪار ٺيئي چوندو هوس ”ماءُ کان موڪلائي آيو هئين ڇا؟“ حشن جي حڪومت ۾ لاف به داخل نه ٿئي، ٽون ڪٽڻ صرف کي سڏڻ آئين؟ ٻهريون دفعو ائيني معاف ڪيون، انءَ وري زور آزمائي ڪيءَ ته هڏيون ٻيهر سيمهيت ڪري مڪان ٺاهڻ جي ڪم آڻي ڇڏيندوسان. هن ٽي ٻوري ٻهري رکيو ائيني ته گهمڻ پاري ڪري ڇڏيندوسان.“ ڳالهائيندو به ويندو هو ته ٻئيءَ ٽي ٽي به هڻندو هڻندو هو ۽ ڪاربان جو به ٽوڙار وسائيندو ويندو هو. جنهن وقت به ڪنهن سان لڙي انهن وقت ٻوليس وارو عدم پيدا، لڙائي ختم ٿئي ۽ حشن هليو وڃي ته سواهي اوچتو پرگهت ٿي ”چاهي ڇا ٿيو، ڇا ٿيو؟“ جي ٽم لڳائي

ٿي پيو. پوليس وارو لکي پڇائون ڪري ٻار حشن جي
 برخلاف شاهدي ڏيڻ جو سبب ڪير ساوي؟ پاڙي وارا
 ٻڌندا هئا. اندر جو اندر ڇاهيندا هئا ته ڪا جبرليب
 مليس ته پاڙي مان هل هڪڙو بند ٿئي، ٻار مجال هئي
 ڪنهن کي جو مٿس ڏانهن ٿئي! مان ٿيون هوس،
 موڪلي خبر ڪانه هئي ته آرٿري ميدان تي وڃ حشن
 جو آهي. مون ته کيس ڏٺو ته ڪونه هو. پوليس روڊ کان
 وڌي آرٿري ميدان جي پهرين روڊ تي ڏسان ته ماڻهن
 جو انبره بيٺو آهي. ڇو وڌاري ڪول ڪري ويٺا ماڻهو
 نماشو ڏسن! وڃ هر ٻه ڇٽا پاڻ ۾ چڻيا بيٺا آهن. هڪ
 چڱو مٿارو مٿس ۽ ٻيو سمور سڀڪڙو ڇوڪرات! ڪنهن
 به داخل ڪونه ٿي ٿاڻو. مان جو اچي اينس ته ڪنهن
 سري جاء ٿي پئي ڇيو ”پروفيسر صاحب، ڏسو ٿاڻو ٿوڙ
 جي ٿڙائي!“ مون حيرانيءَ مان پڇيو ”هنن کي ڇڏائڻ
 وارو ڪونه ڪونهي؟ هيءُ سان جهڙو بد معاش نه هن
 ڇوڪر کي ڇڏي ڇڏي ڪري ڇڏي پيو.“ اڃا مان
 وڌيڪ ڪجهه چوان ٿين کان اڳ ته ڪا ٿي پيو. منهنجي جهڙي
 مٿس اچي زمين تي ڪرايو. ڪرايو ته ٻيو رهيو. ٿاڻن
 مان ريف ٿئي رهيس. سن ۾ سمجهو ٻيو هو. عجب مان
 چيم ”هيءُ ڪاٺيءَ جهڙو ڇوڪرو بند جهڙي مٿس کي
 ڏسي ويو.“ ڇوڪر رڙ ڪري چيو ”مٿاڻو ڪر مٿس
 جا پٽ!“ لکي اچي پئي ڇڏي ڇڏي ”حشن سان ٿو هڪ

انڪائين؟ ”نهڪ ٿيئي ڇيائين ”-دوسر، ڪرا-و ڪٿن
 ٻيو آهي! اتي ئي وڙ ڪري ڇيائين ”ڪهڙا پاڻيءَ جو
 ڪلاس ڪٿي اچي.“ ريسٽارنٽ جو چوڪر ۾ ڪلاس ڪٿي
 ٻوڙ ٿيو آيو. حش ٻاڻيءَ جون لهون پري ڪريل ماڻهوءَ
 جي مڻهن تي زور سان هڻڻ لڳو. چوڻ لڳو ”اچو، هوش
 آءُ، مٿان دل ۾ حسرت رهجي ويئي هجيئي!“ حش
 جي حشمت تي عبرت کاڌم پر وڏو عجب لڳم هيٺين
 ماشينين تي جن وچ ۾ پئي کين ڇڏايو ڪوٺو. روم ۾ وڏا
 ليٽر هوندا هئا جن ۾ انسان ۽ شيڊهن جو مقابلو ٿيندو
 هو يا قيدي ۽ زبردست ايل جي وچ ۾ ويڙهه ٿيندي
 هئي. نه ماڻهو هڙي ٿي سگهيا ٿيئي اچي پهچندا
 هئا. اهڙي راند راجائن جي راند ڪري ليکبي هئي.
 الھاس ۾ اهڙيون ڳالهون پاڙهي اندر ۾ سسرات ٻيا
 اُڀرندا آهن ۽ ڪيترن وقتن تي اعتبار نه ايندو آهي،
 پر هيءَ اڙائي ٿي سي مان ڏسڻ رهجي ويس. سوچڻ
 لڳس ”هن سڌريل زماني ۾ به جهنگلي جهڙو وچ رستي
 ۾ ٻيا وڙهن ۽ ٻيا ماڻهو ايندا ٿا ڏسڻ!“ مان اڳتي
 وڌڻ لڳس ته مهججي پاڙيسريءَ مڊنداس چيو ”اڏانهن
 ڪهڙا آهن ڏيان؟ رستو پاڇي ٻيا آهيو ڇا؟“ مون چيو
 ”هنن کي جهنگ وارو ڪونهي ڇا؟ هڪ ماڻهو ٻيو ڪسجي
 ۽ هيٺو ماڻهو اس ڪري ايندا هڪ لڏڪي جي لڏڪائي
 ٿي.“ مڊن چيو ”ڏيان ٿو هان گهر وڃو، هن ڪٽراڳ ۾

توهانجو راج ڪم نه ايندو، هتي توهانجو ڪيترن ڪارائتو نه ٿيندو، ٻين جي لفرن کان هتي وڃو، توهانجو ڇا؟
 منهنجو ڇا؟ به ڪو ڀر نه پيو هون. منهنجي بهودي بهادري ڏسي، ٻانهن ۾ هڪ وجهي. ڇيائون ”مائي ٿي ٿو اچي، تون هل ڪهر، اها مري ويا، باقي تون آيو آهين ان بد معاشن جو ججهڙو بند ڪرايو.“ ٻانهن کي وڌيڪ زور ڏيئي ڇيائون ”خبر آهي اندر ڪير آهي؟ حشن اهو آهي! سڀني دادلن جو دادا. سڀني لوفرون جو ليڊر!“ مان ڪهر ويس. منهنجي چاچي مولڪي وات تي ٿي حشن جي هاڪ ٻڌائي. مان اندر جو اندر ۾ چوڻ لڳس ”هڪ ڪو اڏي جو اڏو رعب!“

مهرو ڏيڍ پاڙي ۾ ڪوبه هل هڳامو نه ٿيو. حشن جڏهن جو ٽن ٻنهنجي بادشاهي ڪمائيدو رهيو هڪ رات اٽڪل ۱۰ بجي مارا ماري ٿي ويئي. هتي ڪنهن لٽي جو لوڻر اسانجي پاڙي ۾ آيو هو ۽ اسانجي ڀر ۾ وهندڙ پاڻي هيمنداس جي ڏيڻ سان ڪوئس ڪئي هئائين. چوڪري پنهنجي ننڍڙي ڀاءُ سان صدر جي طرف کان ٿي آئي ته روڊ تي هڪ ڪوئلو اچي هن جي اڳيان پيو ڪهورِي ڇيائينس ”هن وقت ڪٿان بهي مـروڻن ظالم!“ چوڪري ڪهڙا ڪي ويئي ۽ پاڻس ٻڄي ويا. لشي ۾ ٽپ ڪـروندو اچي وڌي، جڏهن سندس ٻانهن پڪڙڻ تي هو ٽن ڪنهن اچي پٺيان زوردار مڪر

هڻيس. ڪارو ڏيئي چيائيندس ”مڻهنجي ڀيڻ مان به نٿو
 رهنن حرامزادا! اک چٻڙ به ڏوٽاها هڪ ٻئي ۾
 ٻڌجي ويا. حشن اچائيءَ والگر ڦڙف هڻ، طوفان والگر
 آيو. ٺڪر ئي ئي! ٻيو ڳوٺيو ٺٽو ڪاٺي وڃي پاري پيو.
 حشن لاسن ئي ٺڪر هڻندو هو. انهيءَ ٺڪر ۾ ماهــر
 هو. رڪن ڏسي وڏي ۾ وڏا وڙهو هڻياڻ هاري وهندا
 هئا. مڻهنجي وروڏيءَ کي ڳراندو ڏسي هن دفعي
 حشن ٺهڪ ڪوٺ ڏنا. تمام غصي مان چيائين ”ڇوري
 معاف، ٻاڪي ۾ پائيوارِي، لت ۾ حصو، ساڻي هڪ
 عاجزا ئي حملو لڳائڻ! ڳريل ڳوٺڀي کي ٺڪ هڻندي
 چيائين ”اُو اٽيئي شيطان جي اولاد! ڪراچيءَ ۾ نئون
 آيو آهين؟ خبر ڪانه اٽيئي نه ڪراچي حصن ۾ وراهيل
 آهي؟ مڻهنجي لتي ۾ مڻهنجي موڪل ڌاران ڪونه نٿو
 اچي سگهي؟ خبر ڪانه اٽيئي نه هي ٻاڙو مڻهنجو آيو،
 امڙ آهي؟ مڻهنجي گهر ۾ مڻهنجي ڏيڻ ڀيڻ ئي ڪو
 وحشي اچي حملو ڪري؟ لڄ لعنت اٽيئي جانور جا
 اچا. لت هڻي چيائيندس ”اٽ، ٺڪري وڃ مڻهنجي
 ٻاڙي مان نه، جان کان نه ماري وجهانءَ. هڪ سان
 مڻهن اُڳوٺ ٻڙو نه ڪجهه آلو لڳس. هڪ ڏسي نه رڪن
 سان پيو پيو آهي. وڙهندي خبر ئي ڪانه پئي هڻس
 نه ٻئي ڳوٺڀي جي هڪ ۾ جهليل هڪ ٻيڏڙي اوزار
 جي چنڊب لڳي ويئي هڻس، چنڊن پاهڻائي ۾ چيو ڪري

وڏو هوس. خلق اچي مڙي هئي ۽ ڇوڪريءَ جو پيءُ
 به اچي پهتو. پيءُ ڏينهن ۽ ڏينهن ۽ ڏينهن سان
 سراندي ڳالهه ڪئي. بس حشني جي ساراڻي جا ڀڪ پئي
 پڙهائين. ڇي ”ادا، ڪونڊو آهي، پر اشراف ڪونڊو آهي.“
 مون ڇو ”اشراف ۽ ڪونڊو؟“ چيائين ”انهيءَ عيب انس
 پر پاڙي جو رکڻ آهي. وس ويڻي ڪنهن ڪي
 آزار ڏيو ڪونه، پر هن هوندي ڪنهن ڪي به مهال نه
 آهي جو زال ذات ڏي ميري اڪه سان بهاري سگهي.
 اچي به اهڙا اڪڙ ٻيڪڙ واقعا ٿيا آهن پر راءِ نه
 ڪمال ڪري ڇڏيائين. ڪو نه ٿاين به ڇڏي آيو. پٽسا
 ڪڍي ڏنا مانس نه چيائين ”پاڻي، پٽسا ڏنا اهر. حشني
 جي حشمت پٽس سان خريدي نه سگهي آهي، حشني
 جي نيڪي اچري ٿي نه وڃي ڪندي آهي.“ مون
 سندس ٿورا مڃيا نه چيائين ”پنهجي فرض پورو ڪيم.
 مان ڇا به هجان پر پاڙي جي عزت ۽ عصمت مٿان
 منهنجي جان به قربان آهي، مهرباني ڇا ڇي ٿا ڇو؟
 ڪو اچي اسانجي ٽنگن تي حملو ڪري ۽ مان ڏسي
 چهر پوشي ڪري وڃان ته حيف آهي منهنجي ٽنگ ڪي.
 جيئن مان جهڙو آهيان تيئن ڪو هن پاڙي ۽ اچي
 اسانجي بهر ٻيٽين ڏانهن پڙي اڪه ڪٽي بهاري نه اڪيون
 ڪڍي ڇڏيائين.“

حشني انهيءَ راءِ گرفتار ٿي ويو. هن پئي ڪولندي

کي ڪو لوندڙي ۽ ڇو ڏک لڳي ويو هو سو هوش
 ۾ ئي نه آيو. مري وڃي ۽ پوءِ سوال جواب ٿئي ۽
 مونجهارو پيدا ٿئي پنهنجي ٻولي سان سهيڪڙو سر جهڙي
 ڪري پاڻ وڃي گرفتار ڪيس. حشن گرفتاري ۽ وقت
 ڪاڍ اڙهڪائي نه ڏيکاري. خوشيءَ سان چيائين ”وئي
 هل سهيڪڙو صاحب، مان تيار آهيان. مون ڪو ڪناه
 ڪونه ڪيو آهي. مون نه پاڙي جو ٺيڪو رکيو آهي.“
 اهي ئي ساڳيا اکر هن جيلخاني ۾ سنڌ جي هوم مئسٽر ٺاهو
 کي چيا جڏهن هو جيل ڏسڻ ويو. مير صاحب گهمندي
 جڏهن حشن جي آڏو آيو تڏهن حشن کيس سلام ڪري
 چيو ”راج قائم هجيئي. ڪي قاعدا ڦيراء.“ مير صاحب
 عجب کان ڏاڍو سهي ۽ مان پڇيو ”قاعدا ڦيرايان؟“
 حشن چيو ”هائو، حاڪم! جيل ۾ ڏوهين کي موڪلڻ
 گهرجي ۽ نه ليڪن ڪي.“ وڏو پڇيو ”ليڪن جيل ۾
 ايندو ڪئن؟“ ادب سان پڇيائين ”انهن جي راج ۾
 ليڪن جيلن ۾ ڪونه پيا هوندا هئا؟ اوهانجي راج ۾ آڱ
 ليڪن لاحق ٿيند ڪونه پيو آهيان؟“ وڏو پڇيو ”تو ڪهڙو
 ڏوه ڪيو آهي؟“ جواب ڏنائين ”پنهنجي پاڙي جي
 ٺيڪريءَ جي عزت بچائيم. پنهنجي ڀيڻ جو ڀرم رکيم،
 پنهنجي ڌيءَ جي عصمت تي حملي ڪندڙ حيوان کي
 ڏند ڪي ۽ جو سبق سيکاريو.“ جيل جي سهوليت پڇيو
 ”حضور، هي مشهور ڪوٽڊو حشن آهي، جڏهن آرٽوري

ميدان تي اڏم هڇايو آهي. ”تمام زمردا سان حشن ڇيو
 ”پر حضور پاڻون نه سهين مونکي گهڙي ڏوهه پر گرفتار
 ڪيو اٿن؟ مان ڪو ٺٺو ٻراو آهيان، پر ڪو ٺٺي کي حق
 نه آهي نه پنهنجي پيٽ جي عزت اچائي؟ مونکي شاهد
 آهن. حضور! ڪيس پڙهندو ڪونه. مان قسم کڻي ٿو
 چوان ته مونکي لاحق بديو اٿن. هڪ بد معاش هڪ
 نينگريءَ سان هڪ چراند ڪٿي؟ مون سندس مستي
 لاهي ڇڏي، انهيءَ لاه مونکي انعام ملڻ کپي يا سزا؟
 وزير ڇيو ”قاعدو هڪ پر ڇو ڪيئن؟“ ڪدم پوليس
 اطلاع ڇو نه ڪيئن؟“ کلي ڇيائين ”قبلا اهڙن وقتن تي
 پوليس وارا رڻو ڇڪر ٿي ويندا آهن. مان جيسين پوليس
 چاريءَ تي پهچي فرهاد ڪريان ها تيسين ڇوڪري تي
 ڪچي وڃي ها سائين!“ وزير ڇيو ”ڇڳو، ڇڳو، داد
 ٿيندو.“ پر اندر جو اندر پر ڪو ٺٺي سان هڪ منٽ تي
 وڌو. دل پر هنجي همدروني حشن سان ٿي ويئي هئي.
 مير صاحب منهنجو هم ڪلاسي هو. مان ٻيو وٽس
 ايندو ويندو هوس. خبر هئس ته مان ڪاليج جي وڃندو
 آرٿوري ميدان پر وهندو آهيان. مان جڏهن ساڻس وري گذيس
 تڏهن مونسان حشن جي ڳالهه ڪيائين. مون ٺٺو ٺٺو
 ”آهي ڪو ٺٺو، پاڙي جو دادا، پر جهڪي ٿو ڪي چيل.“
 ڇيائين سو صدمو آهي. پٺ پٺ ڪري مير صاحب
 فقط ڇيو ”تڏهن ته واقع تي انعام جي لائق آهي.“

جڏهن ڇوڪريءَ جي ڪيا ڪئي هئائين ته منهنجي شاديءَ ٿيڻهون مون کيس شادي ٻڌيڻ لڳو. ۽ ڪن جا هار اچي گهرت ۽ گوار ڪي وڌائين. اڪيون پوري دعا ڪندي چيائين ”خير سدائين خير! شال سدائين سڪي هجي.“ اڪيون کولي چيائين ”هه! مان غريب آهيان، جيل مان ٿيڻ ٿيڻهون ڇڏو آهيان، جيب خالي آهي. نه سڪي جي ساڙهي، مٿان وجهانءِ ها.“ هڪ ٻي ڇوڪري چيائين ”وڪ، هيءَ ڇڻ ڇڻ جي پاس، دولها دلهن جي پاس آهي.“ ٻي ڇوڪريءَ جي اکين ۾ نه پاڻي اچي وڌو، پر پاڪون منهنجون به پاسي وٺيون. مون ٽانهن ٺاهري چيائين ”صاحب، ته منهنجو سلام سڃاڻي ڪرڻ ايندس. تو هونتي نرو ڪيو آهي ديوان، گڏهن به نه ايندس.“ مان ڪجهه چوان تههن کان اڳ. شردا سان چيائين ”ته منهنجي ڪري مان آزاد آهيان، ته منهنجي ڪري مان زندگيءَ جو نئون دور شروع ڪندس. مون کي ڪيس ۾ ڇڏي ٿاڻون. وزير صاحب سفارش ڪئي، ته منهنجي خاطريءَ تي چئي نه وٺس پر ٿورون ٿيڻهون ۾ پوليس وارو ئي ايندس. وزير صاحب مون کي پاڻ وٽ ته منهنجي بنگليءَ تي گهرائي مون کي هدايت به ڪئي ۽ انعام به ڏنو.“ مون پڇيو ”ڪهڙو انعام؟“ هئن ڇوڪريءَ ”اهو ئي، گولڊي مان پوليس وارو ٿيڻ جو!“ وزير صاحب چيو ”تو به خوراڪون آهن، اهي ڇڱيءَ ريت

استعمال ڪر. دادا ئي جيڪڏهن پنهنجي پاڙي جي
 رڪنالي ڪري سگهين ٿو ته پوليس وارو بڻجي پنهنجي
 زندگي به سڌو پنهنجي ڀروس جي حفاظت ۾ ڪر.
 مون پڇيو ”عادت جو بڻجي ويئي آهين؟“ اڻ روڪي
 چيائين ”ٿايندڪو ٿيندس، روزگار وارو ٿيندس ته
 مولڪي ڪهڙي بهي آهي اڻا مار جي؟“ کلي چيومانس
 ”ڇاهه، جو ڪوپ ۽ گندي چاپ سگهين؟“ پاڻ به نلي
 چيائين ”پوليس وارا وري ڪهت چور آهن ڇا؟ ڇاهه،
 جو ڪوپ سگهين ته سندن وروئي حق آهي.“ ٻئين
 جي روشنائي ۾ هن ڪاري سهڪاري حشن جو مڻهن
 ڪاري الهاڪي والگر بڻي ڇهڪيو. ظاهر ظهور سندس
 پيشالي ئي نيشان هو. مون پڇيو ”ڇت هڙي ويا؟“
 چيائين ”هڙي ويا، ڏهي ڪوٺا ويا، پر پل هجي. اهڙي
 ۾ مڻهنجو نغو آهي، ميدل آهي، السائيف جو ٿور آهي.“
 اسان جڏهن پاڪستان ڇڏيو تڏهن حشن پوليس وارو
 هو. خبردار، اماندار ۽ فرمانبردار! لوڪريءَ تي ٺڪو
 پاڙي جو وڪيڪ! دادا هو ته رعب هئس، پر پوليس
 وارو ٿيو ته پاڻ وڌيس. هاڻي ته هيڪاري بازن جي
 پورهيئي ۽ امانداريءَ جي اوت هئس! اجهي ۾ اڻ
 کوندا آهن. پاڙي پاڙي ۾ دادا! جڏهن به ڪنهن دادا
 کي ٿسان تڏهن ياد اچي حشن! حشن ڪارو، سڀو
 پيشالي ۽ ئي نيشان وارو. حشن جا اکر هر وقت ياد ايندا

آهن ۾ ٻڌي واپس ڏهي نه واپس. اهو ئي ته منهنجو انجو
 آهي، مڃڻ آهي، انساني جو لهر آهي. هن جا اهي
 اکر ۽ ٽري ايندا آهن هڪ درويش جا اکر ”ايڪه ايڪه
 جڙ ۾ ڪا ڪمزوري هوندي، اري ۾ اري جهڙ ۾ ڪا
 خرابي. اوار، پوءِ اسين ڪئن ڪنهن جي لاءِ واپس
 جڙ ڏيون، اسين ڪئن ڪنهن جي اعمالن جي فتوح ڏيون؟
 - سچ آهي ته

بـري ۾ بـري جيو ۾ ڪا چڱائي
 چڱي ۾ چڱي جيو ۾ ڪا بـرائي!
 ڏسي رنگ ۾ روپ پلجي نه وڃ ٿو
 اچي منهن کان بهتر اندر جي اچائي!

نالي الڪه جي بيڙو تار منهنجو

ديوان راڌا گرشن مختيارڪار هو. جن ڏينهن جو
ڏڪر آهي تن ڏينهن ۾ مختيارڪار جو وڏو مان هوندو
هو. اهر سند فراتيجر يعني جيڪب آباد ضلع ۾ ٿاڻجي
چا ڪري ليکيو هو. ديوان راڌا گرشن وچ مڙس هو.
تمام فضيلت وارو، پرستو، يار ويس ۽ هوشيار ۽ بهرين
ڪند ڪوت ۾ پوءِ جيڪب آباد ۾ آيو. پروج مقاليس
پلهار پيا ويندا هئا. ملڪ هو پروجن جو. پروج جن سان
ٺهن تن کي اڏي ڇڏين. ٻڙي، جمالي، کوسا، گولا، سڀ
ديوان راڌا گرشن جي عزت ڪندا هئا. ديوان رشوتخورو
گواه هو پر جيڪب آباد ضلع ۾ رشوت وٺڻ جي ضرورت
ئي کان پوندي هئي. ٻارن کي خرچيون، هولي، ڏياريءَ
ئي ڏاڍيون، شاديءَ ئي سوکڙيون، فصل فصل ئي ان
جون کاڌيون، مطلب ته بهائي ڪجهائي عملدار جو گهر
پيو پريو هو. نواب جي گهر ڪو ڪارج ٿئي نه به پاڻ
سوڳائون ٿي، پر جي عملدار جي گهر ڪو خوشيءَ جو
موقعو اچي ته به هو وهي. نواب ۽ وڏيرا انهيءَ ۾ ئي
خوش ته صاحب جو راز آهي جو سوڳائون قبول ڪري
ٿو. — سال ديوان جيڪب آباد ضلع ۾ رهيو، اصل پرجي
پيو. همدوراءِ ٻانگ، ڪپت، سونا سميت آرام ڪريون،
رکيون، رضايون، فراسيون، گلر، غاليچا ويندي کاڌي ۽

کاڌي جو ڪميد ڪهوڙو! ڏيان ڪي ڇا ڇا نه مليو-
 ٻار ڏيان جي هر هنڌ هاڪ هئي نه ورتندو نه آهي.
 ڏيان کي پنج پٽ هئا. ٽي ٻوڙين ڪهر مان ۽ ٻه
 ٻئي ڪهر مان. هڪ انجيري پاس ڪري ايس. ٻي-او
 هو. ٻيو وگيل ۽ ٽيون وڏي جو ملازم، باقي ٻه سڪول
 ۾ پڙهندا هئا. ٻار اهو سندن وانگر پلڻا هئا. ڇا نه سندن
 پر ڪهوڙو ٿيندي هئي! سڪول ۾ ماستر ايس سندن لحاظ
 ڪندا هئا. پڙهن يا نه پڙهن، پاس ٿيندا ئي هئا ڪهڙي
 ٻيڙ ڪري ڏيان ٻار سسٽ ۽ ٻيوڙو ئي ٻيا.

ڏيان هڪ رات ڏير سان ڪهر آيو جو ڪمشنر جي
 منزل سندس تعلقي ۾ هئي. ڪمشنر جي منزل ٽي
 اختيارڪار پاڻ ماري ڪهر ڪري ڇڏيندا هئا. هن
 ڏيان به ڪهن ڪهڻا ٻيو. پٽر يا صاحب جو نالو جهڙي
 ڪهر ٻيو هڪو حاضر. سياري جا ٽي پنه هئا. اڀر سڏ
 جا ٻارا مشهور هوندا هئا. ڏيان گرم ڪهڙن ۾ هو-
 جهيٽ اچي ويس. ڊاڪٽرن ٺهڻيا ٺهڙا. انهن ٽي پنه
 ۾ ٺهڻيا ۽ مدي جو آب تمام خطرناڪ ايمارڊون ليڪجهون
 هيون. ڊاڪٽر آيا. سول سرجن ڪوششون ڪيون-
 ٽي پنهون ٽي پنهون حالت ويئي اڳڙندي جيلا هليا پر ڇڏهن
 ٽي پنهون پورا نهن ٿڌهن ٿڪيون ڪهڙو رڻ ڪن؟ ڏيان
 راه راني وٺي رهندو رهيو. جيڪب آباد ۾ شوڪ جي
 لهر چاڙهي ويئي.

ديوان جو ڪٽنب جيڪب باد چڙي آيو. اتي رهي
 نه ڇا ڪن؟ ٺراڻ ۽ وڏيرا جيڪي روز سلامي ٻه-
 ٻه ڀيرا هئا سي به ٿڌا ٿي ويا. هر مختيارڪار جا مطمح
 هئا، سو جيڪو ٻيو مختيارڪار آيو تنهن ٿڌنهن رجوع
 ٿي ويا. هونءِ به چوڻدا آهن ته قاضيءَ جي ڪٽي مري
 نه سڄو ماڻهو اعزازي لاءِ اچن، پر قاضي پاڻ مري نه
 ڪونه ڪونه اچي. واه ڏٺا جا رنگ! اڪڙ ٻيڪڙ
 ديوان جو دوست آيو ۽ اچي حال پڙسي ڪيائين ته
 هرگز نئين آفيسر جي خدمت ۾ لڳي ويو.

ٻارهن مهينا سکر ۾ گذاريا ٿيون. ٻوڙ نوڪرين وارا هت
 ماءُ ۾ ڀائرن کي وٺي اچي، ڪراچيءَ ۾ رهيا. ڪراچيءَ
 ۾ ڄامون ٺٽي پورن. ڪجهه وقت گذريو ۽ ٻوڙ ٿي ڪهر
 ٿي پيا. انجنيئر پنهنجي ٻارن سان وڃي پنهنجن سان
 واپسي وارو سکر به ٿي رهيو. چوڻون ٺٽي پيا ۽ ٺٽي
 وڃي ٺٽي پيا ۽ ٺٽي پيا ۽ ٺٽي پيا ۽ ٺٽي پيا ۽ ٺٽي پيا
 لاءِ وڏن پٽن مان ڪنهن سان رهڻ مشڪل هو. ديوان
 جي ٻي زال هئي تنهن ڪري موڙ ڇڏي پنهنجن ٻارن
 سان هوندو هوس ۽ پهرين ڪي شروع کان ئي ڏاڍو
 سمجهندي هئي. جيئرو ٿيڪ هن حالت ۾ ٻي ۽ ٽين زال
 کي منڍ کان ئي پڙڻ نه ڏنو هو، نه به ڏري ڏري ئي
 ڪرڪر ۽ اڃان سڄاين چڙين ٻارن ڪي خفي ڪري
 ڇڏيو هو. شڪر آهي جو ئي وڏا هت ڪونه ٿي ويا.

سندر اڙھڻ جي سالڪي ماءُ کان پري رھيا هئا ۽
وڃي پنھنجي لائڻيءَ لڳا هئا ۽ اھيءَ مائٽي ۽ ڳو
لڻڪ ڪرڻ هئا. مرد ڪھڙو ۽ آڌار ڇٽ ھجي ٻو جي
زال جي ڪاڪل ھيس ۽ لٽ ۽ ڪڪ ٿي ٻو ٻارن
سان وڃندو. ڏيان جي مرڻ کانپوءِ مائٽي ٿو لڳا
کان وڃي ٻارن وٽ رھي ٻار جان ٿي عذر ڇڏو ٿان وڃي
الک. رھي. مائٽي وٽ پئسو ھو.

نيونڊ مھنجي پاڙي ۾ رھندو ھو. مراداد وارو مڙس
ھوندو ھو. وڪالت ڪندو ھو ۽ ڪھڙو ٿڌو اڪم ٺڪس
جو ڪم ڪندو ھو. مرضي ھيس ۽ اندر مٽرڪ پاس
ڪري ۽ اڪم ٺڪس وڪيل پڙائينس. ٽن ڏينھن ۾
اڪم ٺڪس وڪيل کي ھروڀرو ڪاليج جي اعليٰ
جي ضرورت ڪانہ ھئي. اندر نيونڊرام ۾ سڳو ڀاءُ ٿو
ھو ۽ ٿو نيونڊرام کيس ڪھڙو چاھيندو ھو. اندر ۽ ماءُ
کان وٺي نيونڊرام کي پائيندو ھو. جڏھن ماءُ وڃي
جدا رھي ۽ ٿو ھو ڀاءُ وٽ رھيو. اتي لھو، اتي ڪم
سڪيو ۽ شادي ڪيائين.

ورھاڻي کانپوءِ ھرڪو ھندستان ۾ آيو. ھيءُ پنڃاڻي
پاڻ اچي آيا. پنڃاڻي پاڻ جدا جدا جڳھين ۾ اچي
رھيا. انجنيئر کي ھڪ وڏي فرم ۾ نوڪري ملي ۽ ان
سان ڪڏ رھڻ لاءِ جاءِ. وڪيل وٽ پئسو ھو سو پڳڙي
ڏيئي مڪان ورتائين. ريلوي وارو ڪولا ۾ سرڪاري

ڪوارٽر ۾. ماءُ وڃي پٽ وٺن سان، پنهنجي ٻيڪي
 ٻاهر مان هڪ سوٽ جي گهر ۾، هڪ گوليءَ ۾ رهي.
 باقي رهيو راندر سو منجهي پيو. وڃيل ڀاءُ سان گم
 ۾ نه لڳي ويو پر رهيو پيو هو ڪور پڪاڻو ۾ هڪ گنديءَ
 گوليءَ ۾. انجنيئر ڀاءُ کي وڏو ٻيڪار هو پر هن
 ڪنهن کي نه پاڻ وٽ رهڻ جي آڇ ڪانه ڪئي.
 وڃيل جا پٽ سامانڻا هئا هڪ نه ٻوڙيل نه هوس، سو
 ٻيڪو پنهنجي لاءِ مس ٻورو هون باقي ٻين ان پاڻ وٽ
 نه پهچڻ جي اڃا ڪانه هئي. راندر ٻولي ٻولي وڃي
 سيمان ڪالونيءَ ۾ جاءِ هڪ ڪئي پر جاءِ جي پکڙي هئي
 چائينائيهر سڙو پيا. راندر وٽ گل هئا سورهن سؤ. منجهي
 پيو نه ئي هزار ڪٽان اچن! سوچي سوچي لنگهي وارو
 انجنيئر ڀاءُ وٽ. ڀاءُ ڀاءُ جو آڏو نه ڪيو، چالو، ٻوليءَ
 لاءِ پڇمائينس، ڪڏهن ڪڏهن اچڻ لاءِ پڇمائينس، ٻارن
 لاءِ پيار ڏنائينس باقي خاص حال ڪونه ورتائينس جو
 پڪ هئس نه غريب ڀاءُ آهي ۽ جيڪڏهن گهڻي همدردي
 ڪندوسائس نه ڪجهه گهري وٺندو. ڀاءُ ڀاءُ جي مدد
 ڪري نه چاهي؟ پر ڪوبه پڪو هو، اصل ڪندوس!
 اولاد نه فقط هڪ پر هوس جو سڪي سڪي ڄائو هوس
 پر الهيءَ پٽ کان نه وڌيڪ ارادن هئسي ۾ هوس. پاڻي
 نه ڪونه خرچيندو هو، مهڙڻ جي ڇو هوس پنهنجي ويٺي
 هئس. پاڻ برابر ڀاءُ کان ڪونه پڇمائين پر ڀاءُ حال سڻايو.

ٿي هزارا ڪوبند جو مڊهن لهي ويو. ٻيڙو الانجي ڪهڙو
 سڀاڳو ڏهنهن هو جو دل ٿي پٿر رکي ٻاءُ جي سهائتا
 ڪوڙ لاءِ تيار ٿي ويو. پٽسا وياڄ ٿي رکيل هئس سو
 بهران وياڄ جي ڳالهه ڪيائيندس، پوءِ قسطن جي ٻڪ
 ورتائين ۽ نيٺ لڪائي ورتائيندس. اندر ڪي ڏک ٿيو ٻو
 لاچار هو. اهاڻ سهي نه ٿي هزار قرض ورتائين. قرض
 ڀاءُ ڀاءُ کان قرض ورتو. ساڳئي ڀاءُ جا پٽ هڪ قرضي
 ٻيو قرض ڏيندڙا سڪ، اندر جاءِ ورتي.

ڪوبند پٽسا نه ڏٺا ٻو ڪيس ڳالهه وٺي ڪانه. سوچو
 لڳو ”ڏلم مٽو، موندا سڙ سڙ ٿي! مونائي نه نه؟ ڪيس
 ڪندوسانس؟“ پڇتائڻ لڳو. هڪ ٻن ماڻهن سان ڳالهه
 ڪيائين جن وڃي اندر سان ڳالهه ڪئي، ٻو اندر لاءِ صبر
 کان سواءِ ڪهڙو چارو هو؟ ايشور شال ڪنهن انسان جي
 اڳيان هٿ نه ٿي ڪائي، هينديءَ هلائي، شال ڪنهن جو
 محتاج نه ڪري. ٿي نه پنهجي خزاني مان ٿي، ٿي
 اهو جو ٿي ٻيڙي ٻيڙي نه. ٻيو سڳو ٻيڙي فقط سائين
 ٿي نه ورجائي. دويش ٿو چوي:-

ماهيو ڙي ماهيو مٿن لاءِ مودي اڏا

جهڙا سڀ دي سار لهيندا

اڳلا ليڪا ڪڍي نه منگدا

نٺ ٺين اڏار ڪريندا

چل ٺڪو وڃ ڪهڙي اهاڻس

ٺٽان گون پي روزي رسندا
چورا کنهگارن لو گون اٺي
قدرت لال گچندا
جڪ، جڪ، جيئي ميرا مودي گوالا
جهڙا مهڙا گدي نه ڏيندا

مالڪ سو مهڙو لٿو ڏي باقي ٻيا موٽائي ڏين مڏهن
ر. ٺٽو مهڙي مهڙي باقاعدي سو روپين جي قسط
ٻه ڇاڻيندو هو ۽ گل ٻارهن سؤ روپيه واپس ڏيئي ڇڪو
هو. هڪ ڏينهن سنڌي ٻڪڙو اهاڻا ڏسي ڀاڱ جي گهر
ڀاڱ ۽ ڀاڱائيءَ سان گڏجڻ ويو. آڻندار جو ڏينهن هو،
کوٻند گهر ۾ هو. ٺٽو کي ڏسي پهرين نه ڏنگي پئجي
ويس نه قرض معاف ڪرائڻ آيو آهي يا ايندڙ مهيني
جي قسط جي مهلي گهرڻ آيو آهي. شڪا ٺٽو ۾ وڃي
ٻاهران کيڪر ڪري، ڀاڱ کان پڇيائين ”هن وقت اڪري
ٻيو آهي؟“ ٺٽو وراڻيو ”ٺوھانجي گهر
سامهون منروا ۾ سڏين جي اهاڻا ٻڪڙو پيئي هلي سا
ڏسڻ ويو هوس.“ کوٻند حيرالهيءَ مان پڇيو ”ٻڪڙو
ڏسڻ ويو هئين؟“ عجب مان ٺٽو پڇيو ”ڇو حيران
ڇو ئي ويا آهيو؟“ ڀاڱ طعمو ماريندي چيو ”جن ئي
قرض جا گوت ڇڙهيا ٻيا هوندا آهن سي وري هيش
وندا آهن ڇا؟ ٺٽو جا حوصلا خطا ئي ويا. ڪا وڃي

نه سن ۾ اچي ويا پر ايت باغ سنڀالي ڇيائين ”قسط نه پوري وقت تي پهچائيندو آهيان.“ ٻيو رهاقيءَ سان پاڪ ڇيو ”قسط ملي نه ڇا ٿورو؟ مڻهندا پئسا نه وٺندڙ ٿي ويا، اڃا نه به هزار جڏهن ڪ ملن.“ راند لڏو ساهه کڻي ڇيو ”ماءُ ڇڏيندي پيڙا پاڳر، نه ٿي پندي واپس.“ هو اٿي کڙو ٿيو. هونءَ نه سڀيڙي آيو ڇو نه پاڪ وٽان مڻهندو جي ماني کائي ويندس پر طبعي ڪاٺو ۾ سندن بڪ ٿي مري ويئي. گو پند ڇيو ”آيو آهيان نه ماني کائي وڃ.“ راندو ڇيو ”قرض موٽايان نه پوءِ اچي کائيندس.“ گو پند البت شرمندو ٿيو پر ٻاهران ضد قائم رکندي ڇيائين ”ڇا ڇيو جو چڙهي وٺين؟ ويهه.“ راندو هٿ جوڙي معافي ورتي.

گهر آيو نه اچي روئڻ ۾ ڇٽڪو. زال به ٻار مڻهي ويا. هيٺان هاڪو ٿيس نه زال سان ڳالهه ڪيائين. زال سڀيل هئي، ليم پٽ واري هئي. هن وڇاريءَ کي خبر ئي ڪانه هئي نه پاڪ کان قرض وٺي جاءِ ورتي هئائين. جهڪي به زور، پيڙي چونڊي هئس سا اچي مڙس اڳيان رکيائين. ٽي ڏينهن سان ڇيائين ”توهان کي ايترو وڏي حياتي ٿي نه زور به ٺهي پوندا.“ راندو عجب مان پڇيو ”تو هي پئسا ڪيئن ڪٺا ڪيا؟ زال وراڻيو“ اها گهڙي استري هوندي جا ڪجهه پاڇي نه رکندي؟ قرض وٺڻ وقت مونسان نه ڳالهه ڪريو ها“ راندو

خوشيءَ کان و شر مساريءَ سان چيو ”مونکي نه خواب
خيال نه ڪونه هو نه تو وٽ ڪجهه اچيل هوندو. چوڻان
؟ اهن ننڍڙن زيرتون ڏانهن نه منهنجو ڏيان نه ڪونه وار.“
زال آلمد يارئي آواز ۾ چيو ”قرض اچ جو اچ لاهي اچو.
اسين به وڌيڪ پسند ڪنداسين.“ ٻانڌو ٻيڙ مان چيو
”شاهس اڻيئي ساوٿري. واقع ساوٿري! اچ مونکي ڪال
جي چئجي مان اڃائي آئي آهيان. اهو ڪر هجي نه ٿيو.
پر پاڻ جو طعدو سهڻ کان ٻاهر آهي.“

ٻانڌو قرض مونائي ڏنو. ڪوبند سوال نه ڪو نه. اچيو
نه پئسا ڪٿان آندو. وياچ سهيبت پئسا واپس وٺي پئسا
جمع ڪيائين. ڪه پئسي دولت پئي پئسي اسانيت!
دولت جو وڏو درجو آهي. ٻانڌو جڏهن ڏينهن قرض
واپس ڪيو تڏهن ڏينهن نه ڏاڍو وٺائين. هو هو پئي پاڻ
کي چيائين سرورهن سروراهه پگهار اٿس، ٻار فقط هڪ
اٿس، ماني ٺڪي نه رواجي. ڪهڙي لٽي جو شوق
نه ڪونه، پاڻ کي طعدو هڻي ڇڏيائين! دل کي چومت
وڃي ويس.

ٻاهران اهو هلندو چلندو، ڪلندو ڳالهائيندو هو، پر
ٻانڌو ۾ ڪاٺ لڳي ويس. ويچارو اهو ئي پيو. ڪاڏي
ٿان روح لهي ويس، هاڪو هاڪو سور دل ۾ مڙسوس
ڪرڻ لڳو. وڳيل پاڻ کي وچ جي خبر ڪانه رهي،
پر پاڻ جي نندريستي پگڙيل ٽسي سٺي ڊاڪٽر کان ٺاهيس

ڪر ٻائينس ۽ ٻار اهڙي نه ڪا ڳالهه ڪانه لکتي جهڙن مان ڪو خطرو نه ۽ راجي سڀني ڇيو نه ڪيس ٿي ڇڙهي باقي دل سالم آهي. هڪ رات ماني ڪاٺي اڃا لٽيو نه موندو. محسوس ڪيائين. زال کي سڏي چيائين ”ڊاڪٽر کي گهرائي وٺ ۽ وڃي دانا کي لٽايو ڪر.“ گهرائي زال ۽ پٽ آيا. ڊاڪٽر اچي ۽ پاڻ بهڄي نهن کان اڳ هر ڪمڌ ڀاري بهڄي رهيو. ڊاڪٽر ڊوڙ ڏندو آيو ٻار ڏاڍو وڃي ايشور جي چوٽن ۾ بهڙو.

ٻارهن ٽيهن مائٽن لڳو ٻيو هو. ٻارهن ٽيهن ڪالهو سڀ ڀائر ويٺا ۽ سوچڻ لڳا نه گهڙي ۽ ريت ڪٽنب جي ديم پال ٿي. وڏي پاڻ ڪڇيو ڪونه ٻار وڃي پاڻ ۽ سندس پٽ واعدو ڪيو نه جيڪا پگهار هو فورم مان ڪٽندو هو سا سندس استريءَ کي ملندي رهندي جيسين رندو جو پٽ وڃي لائڻي لڳي. انهيءَ آواز ۾ گوڀند نه ڇو ”مولتي نه ڪي پڇاهه پڇيو ۽ ڪو نه مان ٽيهن ۽ ڊاڪٽر جي استريءَ مدد وٺڻ کان انڪار ڪيو. ڪيس پڻ هزار انشورنس جا ملڻ هئا تن مان ئي هن پاڻ کي ۽ پنهنجي ٻارن کي بالغ ڇڏڻ ڪيو هو. ٻارن زور ڪيو نڌن سو سڙنديءَ دل سان چيائين ”مولتي طبعي سهڻ جي طاقت ڪانهي. پاڻ جي طبعي پاڻ جي جان ورتي. مان ٿي چاهيان ته پائيو چاچن جون ڇهه ٻڙون سهي. اسين رڪو سڪو ڪاٽينداسين ٻار ڪهڙو

احسان نه ڪٽينداسين. وگيل ڀاءُ اهي اکر ٻڌي عجب
 ۾ پئجي ويو. انهيءَ وقت نه سمجهائي ڪانه مليس پر
 نيٺ اڪيلائيءَ ۾ پاڇائي ڏٺو جي اڳيان چلي پئي.
 نيوڻد وسميءَ ۾ اچي ويو. روئندي پاڇائيءَ کي چيائين
 ”مونسان چوڻ ڳالهه ڪيائين، ڀاءُ نه هونءُ“ پاڇائيءَ نه
 روئندي چيو ”ڀاءُ نه وڏو نه هونءُ“ هيڏي به وڃي.
 واري ڀاءُ ننڍڙي ڀاءُ کي سهڻو ڏٺو ته پئي جي اڳيان
 ڪيئن هڪ ٿلهيائين، جڏهن جا اڳ. ٿي احسان هئا هڪ
 ڀاءُ جي در تان ڏڪو کائي. پئي جو در کڙڪائڻ ۾
 ٻپ لڳو. اها ڳالهه نيوڻد مونسان پاڇ ڪئي. مڻهندڙو
 دوست آهي. جڏهن ڏند جو مڙيو ٿيو ڏهن مان هتي
 ڪونه هوس مون ٿي اچي پرچائي ڪئي مائس. مڙس ٿي
 پيو. ٻارن وانگر پئي وائين. جڏهن سامهه ۾ آيو ڏهن
 چيائين ”تون نه ڀاءُ آهين، تنهنڪري نه ڳالهه ٻڌايانءُ
 نه هن جوان شينهن جهڙي مڙس جو مون ڪهڙي ڪارڻ
 ٿيو.“ مڻهندڙي اکين ۾ پاڻي اچي ويو. دل ۾ چدم ”ڀاءُ ڀاءُ
 سان ائين هلي سگهي اٿس“ ڪاڇڪ آهي، مڙا ڦليلچ ٻيڪ
 جا اکر ياد آيا.

نه ٻارن ۾ رهي باري
 نه پائون ۾ وفاداري
 سڃاڻي ويئي ساري
 عجب هي دڙو آيو آه.

”وئی نہ لہندجو، پمارو پندھجو پاڳ۔ پرايو“

”نالی الک جي ٻڙو ٿار مڙهيو.“

”نالي الڪم جي پيڙو تار منهنجو“

ڪرم جو سندسار آهي جو ڪري ٿو سو ڀري

ڪيڊارناڪ نگر سٺ هو. شاهوڪار ۽ هلنديءَ وارو هو. ميونسپالٽيءَ جو پرايز بانٽ هو. جيءَ ۽ آئوري مئجسٽريٽ هو. آمدني عمدي هئس. ٽه هزار روپيا ماهياني آهت! سمنما گهر سندس هو. وڏي گراج جو مالڪ هو. سرن جا ڪورا هئس ۷۶ گهرن جون ۽ واڙيون هئس. جن ٽينهن جي ڳالهه آهي تن ٽينهن ۾ روپي جو ملهه وڏو هو. ڪالڪا پيمٽ جو ڪوٽڙو، عيش عشف جو شوقين هو. پئسو پئس ڪمايو هو، ڀاڱ اڏائيندو هو. پئسي جو قدر ڪونه هوس. اوچ خاندان مان ڪونه هو. پئس سرپندرناڪ اصل ڪمپار هو. ٿوري ٿوري واپر وڌندو. دلن مٿڪن مان مايا جوڙيائين. مٽيءَ مان سون ڪيائين. جيڪو مٽيءَ مان سون ٺاهي سر ٿيو ڪمپياڪرا سرپندر ڪمپي معطل ڪمپياڪر هو. ٻيهرين دلن دلين مان ۽ ٻيءَ ڪجهه ٻڪين سرن مان ٽن ٺاهيائين. چئن واپر ٺاڻو ڪمائيندو ٿين واپر ملڪيت وٺندو. ملڪيت وڏي ملهه ئي پيئي. سرپندر ڇڏهن مٽو ٿڏهن ڪيڊارناڪ وٽ ان لکن جي پونجھي هئي. ڪيڊارناڪ وٽ ملڪيت هئي ۽ ملڪيت مان ايندڙ ماهيالي ڪمائي! هو هوشيار

ماڻهو هونءِ اچي جي مري وڃڻ کانپوءِ ملڪيت وڌائي
 ساڻن ٽن لکن جي ڪيائين. هونءِ نه مسواڙي گهر
 خالي ٿي. اها هوندا هئس، پر ورهاڱي کان پوءِ شرنارئين
 اچي سڀ گهر وسايا. پنهنجي واقفيت ڪيندار لائق سان
 ۱۹۳۸ع ۾ ئي جڏهن ڪانپور ۾ واپس ڪنهن دوست وٽ
 رهيو پيو هو. مونکي وٺي هليو پنهنجي ڳرنٺ، جو ڪانپور
 جي ڀر ۾ هو. ڪهڙي نه عالیشان بيگلي ۾ رهه-ل هو!
 بيگلو نه پر مڪل هو. اصل اهو مڪل هڪ مل جي انگورن
 ويونگه ماڻهو پنهنجي رهڻ لاءِ ٺهرايو هو. ڇا نه منجهس
 سڪر رکيا هئا! جن ٽينهن ۾ فاش جو خيال ۽ ڪنهن
 کي ڪونه هو تڏهن هنجي گهر ۾ آيا ڪيون هونديون
 هيون ۽ اندران ئي اندران پاڻيءَ جي ليڪال جو
 بندوبست هوندي هو. وهڻ جو ڪهرو، مانيءَ جو ڪهرو،
 سمهڻ جون ڪوٺيون، اليڪٽرڪ جو بندوبست، مطلب ته
 انجنيئر پنهنجي علم ۽ آڻڻ جو ڀرو آيو وڌو ڪيو هو.
 هندستان ۾ خاص آيو هو مل جي سڀال لاءِ. جيئن
 هندستان ويو وڌارو ڪندو ۽ پارٽ جا جرنل وائيس جي
 ملن مان ماسٽريءَ جو ڪم سڳي آيا نئين هي ڌاريا ماهر
 ويا پنهنجي ديشن ڏانهن واپس ورتندا. وقت آيو جڏهن
 هيءُ الجير ۾ پنهنجي ملڪ واپس وريو. وڃڻ کان اڳ
 جاءِ نيڪال ڪيائين. پلا اهڙي جاءِ اڏي وڌي قيمت
 تي ڪير وٺي؟ هڪ ئي سمن هو جو اهڙو ساهس ڌاري
 سگهي. پوري هڪ لک ۽ اهو مڪل ۽ سڀ آئوٽ هائوس

ڪراچون ڪيڊارنڪ ورٽيون رنگ روپ ٿاري جڏهن
هن پنهنجي محل جو مهورت ڪيو هو تڏهن انهن لي
لڳو ته ڇڻ سينٽ وڏي ڌار ڌور سان ٽپڻ شادي ڪئي
هئي | مڙس ملوڪ هو. ڏاڍو رعب وڏي ويس. اس
پئسو به ٿيو، عقل به ٿيو | ادار چٽائي | اُهي نه ڪير نه
سندس سلامي ڪري؟ ڇوڪا سندس ٻار ٿئي پنهنجي
سڀاڻي هئي، جيڪي چندا ڇهرا ٽپڻ لهن ۾ اُڳرو، جنتا
سان به ٻورو، سرڪار سان به سرخرو. ويو عهدا هڪ
ڪندو؟ ويو مٿي چڙهندو.

خوابون خوب هئس پر ٽن ۽ ٻڌو ان جي گري
ٻاٽڪي ڪجهه سمجهڻ لڳو. ٽلهوار نه هو پر ٽن جي
آپمان ۾ منجهان ئي ٿيو. هڪ آپمان ٻيو عيش عيش |
ٻهون ماس مڌوا کان پري هو. پر هڪڙو جو هريو نه
جهل ٿي نه ٿئي. هڪ ڪشادي شاهوڪار جا سؤ سلائي
خوشامدڙين جا ميڙ اچي مڙيا. هڪ چوپيس سخي آهين
ٻيو چوپيس ان دانا آهين. ٽيون چوپيس ٻڳوان آهين
ويچاري جي مٿ تي منجهانئي ڇڏيائون ”حضور حضور“
جي ٽلي لڳي پئسي هئي. هيءُ به وڃي خوشامد لي
پيو ڪوڙائيندو. ٻلا پرواه ڪهڙي هئس؟ پئسو ٻاٽڪي
والگر ٿي آيو؟ ڪهڙي پرواه هئي جي ٻاٽڪي والگر
وهندو آهي ويو؟ هن جي من ۾ اهوئي ويچار نه هو
الاجي ڪيتري، ڪجهوس ڇو ٿي ڪڏاڙهي؟ مالڪ پئسو
ٿر آهي خرچ لاءِ يا ميڙ لاءِ؟ کلي ڇو ٿو هو

”ميٽڻ ڪم پڪين جو.“ هينئر ائين چوڻ ۽ چايلو سن جو
 واھ واھ جون ٽنڊون اڳاٽا. اڳيان انسان انڌو ئي ٻوندو
 آهي. اڳيان سان گڏ هن ۾ ڪروڙ ۽ آڏو ۾ ڪار ۽ اڳيان
 دارونءَ جا دانگ لڳل لڳا ۽ دل جي بهلائڻ لاءِ پاڙي
 ئي سندرون اڳيان لڳيون! ڪا هفل لڳي نه اڌ شهر
 اچي لپتي، پلا ڪير هن شينهن مڙس، فراخ دل، سڀني
 سان ونڊي عيش ڪرڻ واري پوئار جي ڪرڻ ئي
 حاضر نه رهي! پنهنجي شهر جو وڃا هو ۽ ر لکنو ۽
 ڪانڊور ۽ ايندو هو نه. ۽ سندس سڃاڻپ وارا ۽ هم خيالي
 عياشي دوست راض ڪري ڇڏيندا هئا. ماڻهو هن وقت
 ٽراٽرون رکندا هئا. وڃا ٿي يا نه ٿي. هڪي پئسي
 جي گهرج ٿوري هئي جو وڃا ٿي پئسو وٺي! هيءُ نه
 پاڻ انهن ماڻهن تي ٿورو ڪندو هو جن جا پئسا پاڻ وقت
 رکندو هو. حفاظت هڪ طرف پر هيءُ سٺ بنا شرط
 شروط جي پاڻم وادو وڃا ۽ نه ٿيندو هو. هڪ وڏو جا
 وٽس سترهن سؤ روپيا هئا. هن وڃاريءَ غريب مائٽر پائيءَ
 روپيا، روپيا ڪري سترهن سؤ مهڙي سٺ وقت امانت
 ڪري رکيا هئا. لکيت ڪير وٺي؟ ٽن کي لسي ٿي
 پنهنجي ٽي سؤن کي ڪانڊور جي پور ٻاڳ هائوس
 ۾ وڌو هئائين ۽ سينيئر ڪميجر ڪرايو هئائين. پتيءَ
 جي گذاري وڃڻ کانپوءِ ٽي ۽ ۴ ٻارن کڻي وڌا هئائين
 ۽ هر ڪنهن ٽهولي سندس سڪ جو اونڌو رکي پنهنجي خرچ

پريمدي هئي. ماستري به ڪندي هئي نه خالڪي ٻڙهائي
جو گرم به ڪندي هئي. ٻارن جي گرم به ٻڙ هئي.
مهيني ۾ هڪ ساڙهي به سنڌواري وٺندي هئي. جڏهن
چوڪري سينئر ڪيمپڙج ۾ پاس ٿي ۽ ماڻهي به سٺي آئي
ٿڌهن هن فاصلو ڪيو نه گرم ٿرڻ اڳلائي.

هڪ ڏينهن سيٺ کان امانت ۽ چوڪريءَ لاءِ آيس
ولڻ لاءِ ماڻا دٻري پنهنجي ڌيءُ سوليءَ کي ساڻ ڪري
وٺس ويئي. دل ۾ خيال هوس ته اڏارچس سيٺ سهايتا
ڪري سوليءَ کي پنهنجي ڌيءُ سمجهي پوڻائي ڏيندو.
آخر به نه. انهيءَ سڪول جو چيئرمين هو جنهن ۾ هوءَ
ماستري ڪندي هئي | ويئي سڱن لاءِ ڪن به گهائي
آئي. ٻل ڪيائين جو سوليءَ کي ساڻ وٺي ويئي. سوليءَ
جو اندر اچڻ ۽ مدن ديوڻا جو آڻ کس ساڻ سيٺ جي
سيني ۾ لڳڻ. هونءَ نه ماستريائيءَ سان ساڌارڻ نهولي
ورڻ ڪندو هو. پر هن دفعي ميون مٿان چون پلٽيون
پرچي آيون. سوليءَ جي ڪا ساراھ ڪيائين | ڇوڪندڙ
اڪين سان حيرت ڀرئي آواز ۾ چيائين ”هيءُ آهي پنهنجي
ڌيءُ؟ هن هيري کي هن مهل ٺاڻين گهڙي لاڳو ۾
اڪائي رکيو هوندو؟“ هيءُ نه. پٽ راڻي ٿيڻ جي لائق
آهي. سترهن سؤ وٺڻ آئي آهين؟ سٺ هزار خرچ ٿي
وڃن ته به مان خرچ ٿيڻ لاءِ تيار آهيان. ڇا ڪندو آهي
ڇوڪرو؟“ ماڻا مڙه ڀرئي آواز ۾ چيو ”مل ۾ مڙهڪو“

ٻڌڻيڪٽو جو سڀنيو کوانر آهي. چوگورو سندو آهي. ٺٽي
 لپٽي جي چڪ ڪار آهي. پاڻ گهري ورلي اٿن ۽
 مان چاهيان ٿي ته هڪڙوئي ٻار آهي، ساهه اهڙي ٺاهي
 ٺهائين جو ائين نه چون ته ٻيءَ ڪرانه هوس ٺهندگري
 گهٽتائي پيئي. ”سيڪ پندجائيءَ سان چيو ”مان ويٺو
 آهيان ته ڪار گهٽتائي نه ٿيندي. ”مايا ۽ سولي ايترو
 آڏو پائي خوش ٿي ويٺيون. پر ان ٽن دٻن جي ملاقات
 ڪاهو. ٻنهي محسوس ڪيو ته سيڪ جي مدد جي وڏي
 قيمت ادا ڪرڻي پوندي. انومان سڄا ٺڪتا. سيڪ جا
 اشارا صلاحون ۽ آڇون سوارٿ سان پرايل لڳيون. هڪ
 ٽينهن جڏهن مايا ديري سيڪ سان اڪيلي گڏي ٺڏهن
 ته هن ظاهر ظهور پندجائي هوس ٺهاري. دولت جي
 عيوض حصص! مصروف ٿيندگري جڏهن ڪي ماءُ پاڻ ماري
 پالو ٿيو. اها به هو ٺهندگري ٺاهي جو ملهه هو سيڪ
 جي لپڻ لپٽ جي پوندي! مايا سوانهي ويئي. جوش
 هر گهٽ وڌ ٿيڻي ويئي. سيڪ سٽوهن سڙ ويٺو. آلي
 ورو. ماسٽر باڻي مائوس ٿي آئي، پر اندر هر ٽڪر سان گڏ
 غصو هوس. آئندي چيائين ”اگر سيڪ جا اهي ڪاروت!“
 کلي سيڪ چيو ”ولڻ چاهيان ٿو ته قيمت به ادا ڪرڻ
 ٿو چاهيان! پر بدنام ڪرڻ جي گردش نه ڪج. توکان
 اڳ مان هلائي ڇڏيندس ته ٺيڪ جي شاديءَ لاءِ سهائتا
 وٺڻ آئي هئي ۽ جڏهن مون پندج سڙ ويٺن کان وڌيڪ

ڏيڻ کان انڪار ڪيو ٿڏهن پڏيڻ جي آڇ...
 مايا ڪنن کي هٿ ڏنا. اوطاق ڇڏي پڳي. دل مان
 آه ڪهڙي لڪتي هونديس! اڀلا جي آه آسمان مان نه
 پار هلي وڃي. سٺ ٿڏهن سٺ مايا جي مرن جو
 انتظار ڪندو رهيو پر جڏهن عود نه آئي، ٿڏهن مائٽريءَ
 کان نه جواب ڏياري موڪلائيمس. مايا هن ايل مهر جي
 خبر ڪنهن سان نه ڪانه ڪئي. پڏيڻو شهر ڇڏي
 ڪاهو ر آئي اچي سرپستي ڳالهه چوڪري سان
 ڪيائين. چوڪر غيرت وارو هو ۽ اوچ آدرش وارو.
 شادي ٿي ويئي. هوءَ شايد مهڙو ات پري ها پر هاڻ
 نه پاڻ پر پري ترس پور جي ڪڙيءَ پر قابو ٿي هڪ پٽي
 ڄا ٿي ويا. چوڪري جي پٽ مايا کان چار چوڙا ۽ چار
 چوڙا وٺڻ کان نه انڪار ڪيو، پر مايا جي ڳوڙهن ڳاڙڻ
 ڪري لاچار ٿوري ساهه سريڪار ڪوٺي پيس. ويڏي
 ڪانهه ڏيڻ کان موڪلائيمدي چيائين ”مهڙي ملڙي
 سروي! اٿسنا نه ڪهڙا ڪيا هئم پر ٿر ڏئي ۽ لواس ڪري
 ڇڏيو. شڪر آهي جو ماءُ جو ڪر ٿو ۽ ٻالهر ۽ ڌواري
 بچجي ڏيڻ کي ڏاڍو ڇڻ نه ٿو ٿو. پر اڃا رکڻ نه جهن
 اسانکي ٿريو آهي. سر ٿريو. جهن مونسان ڏوڪو ڪيو
 آهي سو واپس جي وروڻهن لاءِ سڪندو. هڪ اڀلا جي
 آسڻ جو بار بار ٿوي نه سهي نه سگهندو آهي. ڏوڪي
 جي ڏوڪي ٻي ٻي ڳوڻ ڪس کي ٿاس ڪرڻ

لاءِ جدم ورائو، - پتا جي ستيا قائم رائج لاءِ راوڻ ٺاهڻ
 ئي ويو، اهلها سان اتيان-ار ڪرڻ ڪري لائڊر ڪوڙه
 جو شڪار ٿيو، ۽ ڇا مون اها جي آهي ٻڌي هن بدڪار
 جو اڻ لاس نه ڪندو؟ پاڻيءَ جو ڦوڻو پريان ڪهڙو نه
 شاندار لڳندو آهي! پر حقيقت ۾ اهي هئا جي ڦوڪڻي
 جي حيثيت ۽ حقيقت ڇا؟ ماڻه جي پوند ڪهڙي نه
 خوش اما لڳندي آهي پر ٿڌي جي ٿاڻن سان ڪن
 عدم پيدا ٿي ويندي آهي! سمنڊ جي ڪناري تي
 واريءَ جو مٺل ڪهڙو نه موهيندڙ پاسندو آهي پر هڪ
 لهر ۾ ڪن لڙهي ويندو آهي! لاس جي پٺن جو گهر
 ڪهڙو نه دل لپائيندڙ لڳندو آهي پر ٺوڻي سان ڪن
 اچي پٽ پوندو آهي! لاسان جي هستي نه ڇا آهي؟
 سا به هڪ ايمائي لاسان جي! ايشور ايمان کي کائيندو
 آهي. ڪيڏار ناک پئسي پوئجي ۽ پندويءَ جي مذ ۾
 مدهوش ٿي ويو، ٻڌو به ڪيترا دفعا هٿاڻين نه ايمان
 کي ٺوڪر ملندي آهي. اهو به ٻڌو هٿاڻين نه غريب جي
 آهي سان ايشور جو ڪوڀ ڪڙڪندو آهي پر ٻڌارڪ جي
 انهي ۾ هن ۾ اهيءَ سچ پوڙڻ جي ساڃاهه ڪٿي؟

شام جو وقت هو، - پٽ پنهجي مڙج مستيءَ ۾ هو،
 سنگتين سائين سان ويني وٺي، وڃا پائهن نه هڪ ماڻهو
 اندر ڪهڙي آيو. ٻڌا اجازت هڪ اڻ سڃاڻل شخص جو
 اندر ڪهڙي اچڻ هڪي نه آڻيو، ٻڌمداق سان پڇيائين

”در مان اندر آهن يا آسمان مان ٺهڪي پيئن؟“ ملاقيءَ ڇو ”مان ڪنهن ضروري ڪم لاءِ آيو آهيان.“ ڪڙڪ آواز ۾ چيائين ”ضروري ڪم لاءِ ۽ ٻيڙي ڪا سوڀ؟ هيءَ ميهڙجي اوطاق آهي، ذر مشالا نه آهي!“ ڏاڍو شخص ڪو روڪو ٿي ويو ۽ پٺتي هليو لڳو. نشي ۽ چڪنا چور هيءَ صرف جانور مان وڌيڪ ڳالهائڻ مان ڇا هڙ حاصل ٿيڻو ٿي اهو شخص چئن در کان ٻاهر ٿي نڪتو ٿي سندس ڪن تي آواز پيو ”ٿيون انڪر ٽيڪس آفيسر آهي نه ڇا ٿو؟ اهڙا آفيسر ميهڙجي ڪهسي ۾ پيا آهن.“ ٿي ڪري نه بدلي ڪرائي ڇڏيائين. ويڊي انڪر ٽيڪس آفيسر ڪنڊيرون مان ڇو ”اهڙي ڪوڙي زبان ڪهڙي جي لائق آهي. هن ڏينهن کي ياد ڪري هڊجون هار پيڊين.“ ٺهڪن جي گولج ۽ اهي اکر ڪم ٿي ويا ۽ مهاڀرشن جو چوڻ آهي ته مڊس کي اکين ڪن ۽ زبان تي ضايع وڪڻ ڪهي. ٽن پوزيٽن واري تصور ڪنهن نه ڏٺي هوندي؟ مهاڻا گانڌيءَ کي اها تصور ٻياري هوندي هئي. هڪ سٺ ڪوي ڇو آهي:-

ڪن بند ڪر، ڇشم بند ڪر،

بند ڪر ميهڙجي زبان

سامهون دلير اچي پيهه ڏي، اوس ٻي ڪمان.

ڪن بند ٿي جي ڪلا ٻڌڻ کان، اکيون بند ٿي جي

اوائِي ڏسڻ کان، زبان بند ٿي جي ٿندا ڪرڻ کان.

سامی صاحب کہیں چہو آہی؟

چڱا سي ڇڏجن ڇڱو جن جي ڇٽ ۾
 ٻرائي گدھن جيئو ٿي، سامي گين ٿين
 دڙا دوشت رکي گري سڀ ٿي ڪرڻا ڪن
 سدا سر ڏهن اسٽيٽ آلم باد ۾ !

زبان ضاطی ہر نہ لاپیدا کے، ہک اجائی نہ کے
 جی گری زبان گری وجھی، ہک اہک تقدار ٹیری
 چڈی۔

گيدارناڪ جو مقرر ٿري وڃي. ڦيرڻ وارو سائين، هر هفت هن بدجاڻي الڪم ٽيڪس آفيسر گندن لعل جو. ان ٽينهن جي اندر اچي گيدارناڪ کي ٽوڙس سهڙو ٽن ٽن سالن جا چونڙا پيش ڪريو. ٽنهن سالن جا چونڙا! گيدارناڪ پهرين ته شڪي ٿيڪاري ٻيو وڪلين جي ڇاڙي ٽن ٽي ڪري ڪهه رائجي وڃي هڪ ٻيو هلا پائين. معافي وٺڻ لاءِ نه اٿار ٿيو پر بدجن ٽڊين جي پاڻي پيئڻ گندن لعل ڪهل ڪان ڪئي. الڪم ٽيڪس آهي سينٽرل گورنمينٽ جو ڪانڊو ٽينهن ڪري آفيسر ٽي مڪاني يا پوزيٽو وٺڻ ماڻهن جو اثر نه ڪونه ٿيو. چونڙا جاچي آفيسر سائين ٽن ليڪن روانهه جي تقاضا ڪئي. قاعدي موجب گيدارناڪ کي پهرين اهي روپيا جمع ڪرائڻا ۽ ٻيو وڃي ڪيس ٽڙو هو يا اٿيل

ڪرڻي هئي. هونءَ ۾ ڇرلندا آهن ته الڪم ٽڪس آفيسر
۽ صوبدار جي له دوستي چڱي له دشمني چڱي. پيٽل
هو ته ڪيڊارنات جا اڻ ڳڻيا دوست هئا پر ڪرڻ کان
پوءِ ڪير سندس ساٿ ڏيئي ٻاڙڪي له پوهي ۾ وجهي؟
جڏهن ڪٿان له پتسا له مليا تڏهن ڪيس ساري ملڪيت
گروي رکڻي پئجي. ۱۹۵۱ ۾ ملڪيت جا اڪهه ڪرڻ
هئا. ڪرڻا جي جنگ جو وقت هو. خبر له آهي ته
انهيءَ لڙائيءَ جو اثر هندستان تي ڪهڙي ڪارڻ پيو ته
حقيقت آهي ته جان جا اڪهه ڪري اچي پت پيا هئا.
وڏيءَ مٿاڪت ڪانهو. ۽ واپاري ۽ سڄي ملڪيت
سائين ٽن لکن ۾ گروي ڪري ورتي. گروي مدي واري
هئي. ڪيس پورو ٿي نه. ٿيو هو ته مدو پورو ٿيڻ لڳو.
ڪيڊارنات شدد هو! الڌري ۽ ٽي ٽڙ-درا هميائين.
روشنيءَ جو پورو له اڻو نه ٿي آيو. مدو پورو ٿيو ته
گروي ٿيل ملڪيت ايڪال ٿي ويئي. ڪيڊارنات
ڪنگال ٿي ويو. اعتبار له ٿو اچي ته انهن ٽن مدي
ٽن مدي لڪ ڪم ٿي ويا پر جڏهن قسمت ڦري تڏهن
آسمان ۾ اڏامندڙ انسان ٻانال ۾ غرق ٿي وڃي. ڪيس
هارا پائين، اٻيل ۾ هارا پائين! ڪوڏيءَ ڪوڏي جو
مهتاج پڇي پيو. مهل جڏهن جو ٽن پيو هو ته ماڪ
ٿڙجي ٻاهر نڪتو، سڏيما اهائي لڪشي ٽاڪيز هئي
له الهيءَ مان ايندڙ لڪشي جو اڌڪاري ڪيڊارنات

نه هو. ڪراچ زور سان ٿي هلي، پر انهيءَ ڪراچ ۾ سميت جي موٽر هوائف لاءِ نه اچي ڪا به ڏيئي. واٽيون وسهون بهتون هيون، سسواڙ وٺڻ وارو مديب به ساڳيو هو پر اصلوڪو مالڪ جيڪڏهن چاهي ته هڪ ڪرنيءَ ۾ سسواڙي بچي به ويهي نٿو سگهي. گهڙي ڪڙي سزا ڪي چولدا نه آيا جي آهن ڪري اگر نگر لاس لئس ۾ ڪي چولدا نه اعمالن جي سزا ملهس، ڪي چولدا ڏان کي قبضي ۾ نه رکڻ ڪري ايترو ڏان لئس ۾ مان چوندس :

”ڪرم جو سنسار آهي، جو ڪري ٿو سو ڀري“
 ڪانهرو جي هڪ ٽرمشالا ۾ هن سميت جو مقام آهي. سندس استري ۽ ٻار ٺوڪر آهن. پاڻ اسپتال جي جنرل وارڊ ۾ آهي. پڇڻ وارو ڪو به ڪونهيس! ڪڏهن به ڪو ڪي بهو ۽ هرهر بهو ڇڏي :

”ودوا جا پئسا واپس ڪندس! ڪنهن سان ڪوڙو نه ڳالهائيندس!“ پڇتارو ڄا ڳوڙها ڳاڙهي بهو پر هاڻي ڇا ٿيندو؟ لالت جي لکير ڪير ڏيئي؟ جيڪي ٻوڪيائين سو لکيائين! شال پيا سندس حالت مان خبر نه حاصل ڪن! سندس ٻارو اسرار آهي. صاحب وقت حساب ڇڪتو آهي. سچ آهي ڄڻ درويش ڇيو آهي :

”ڪرم جو سنسار آهي جو ڪري ٿو سو ڀري“

”مور ڪراي مور جا والي نماڻن ماڻ تون“

لاميارو وڪيل آهي، هڪ ٻرڪ، پٿر پستو، فضيلت ۽
لياقت جو صاحب آهي. ڪرميل لاه ۾ قابل آهي ته ٻول لا
۾ ونجڻ جو ڪونهي. سيارو جو سڀاڄهو ۽ اصولن جو پاڪو
آهي. هر طرح وڙواس ٻاٽو. رڳو ئي ڪارڻ آهي جو
اصيل هڪڙو هن وقت آيو ته وس پڇندي پئي وڪيل
کي پنهنجا چواچو ٿا ڪوٺا ٿا ڪار بندو. انڪم ٽئڪس،
سيلاس ٽئڪس، ٽرسٽ انڪم ۽ ٻين اهڙن منجهيل
معاملن ۾ هي ماڻهو مڙس پنهنجو مت ماڻ آهي. سڌو
سڌو اٿو، سچو ٻر قابل وڪيل آهي. ڇا هن جو مان
ڪندا آهن ۽ جيتوڻيڪ هن جو قدر آهي. وڏا لاءِ ته
خاص ڇاهه اٿس. لکين روپيا ڪاليجن ۽ سڪولن جي
اڻڻ ۾ ڪندا ڪها اٿس. وڏا دان اٿر دان آهي پر اها
به ڪيترا ڪار به آهن جن ۾ هن سڄڻ دل وڃان سان
سهائتا ڪئي آهي. اسانجي ڄاڻي ۾ ڪيترا ڏنران شخص
آهن جي دان ڏيڻ ڇاهيندا آهن. پر اتي ڏيڻ ڇاهيندا
آهن جتي سندن ڏن صحيح طريقي سان سڻل ٿئي. اهڙن
ڪيترن دان ڏيڻ جي ادارن ۾ جي ادارن ۾ جي ادارن ۾ صاحب

پوڻن ريت ورتو آهي. هون به ڪنهن ڪاريءَ لاءِ پئسي جي اڻاٽ ڪانهي، اڻاٽ آهي نه نشڪار، اسوار ٿي ڪم ڪندڙن جي. مان ٿيو سمجهان ته هن شخص کي ڪنهن به سندس ڪوٺڙي پئسي جي آرڇڻ پئسي آهي. هيٺو حالت اهڙي آهي جو ڪيترا شاهوڪار ٻاڙمرادر، گهڙي اچي ٿا لکن ڇڏن ڇڏن هن جي اڳيان وڪن ته ڪنهن پوکي ڪاريءَ به نه ڳايو. هاڻي اهو ڏنل پئسن جو جيڪو ڪائمس حساب به نه وٺن. هيٺو آباد جو ٻه-ٽي پڻ طبعو خاص طور سندس چاهڪ آهي. ٿاڏي ڏاڙهيءَ جي صلاح ڪرڻي هوندي ته هن سان ڪندا، ائين ڏسڻ جو مولچهارو هوندين ته اچي هن کان ساڃهائيندا، ڪٿي ڪا چوڪ ڪي آيا هوندا ته ان کي سڌارڻ جي واسع هن کان اچي پڇيندا، ڪرڻ جو ڪم ڪرڻ هوندين ته هن سان ئي اچي اچا پر گهٽ ڪندا. اهي پاڻي نه کيس پاڻ ڪري سمجهندا آهن ته سندس جي ائين پوائتن جا ماڻهو به مشورهه ۽ مدد لاءِ وٺس ئي ايندا آهن. هن وقت به سڀ سامان آهن پيداوار کان پري آهي. جانيءَ پرائم جي اهاڙين ۽ اٽڪيل نه آهي. دماغ جو روشن، ڳالهائڻ جو چتر، دل جو کليل، هٿ جو ڪشادو، ارادي جو پختو، طبيعت جو باجهار، دٻ ٺيڪيءَ ٺي مائل هڪ مانجهي مڙس آهي. سنڌيان کي خاص فخر آهي جو اهڙو ادرشي ۽ اڻمر چيو وٺن موجود آهي. مان تمام چڱيءَ

رنگ سڃاڻائين ۽ چيٽرو وڃھو آيو آھياس اوٿرو وڌيڪ
ٿو پيار ۽ عزت گرياس. سڌ ۾ فقط سندس لالو ٻڌو
ھئم پر ھم ھندستان ۾ تمام ٿڌيڪ آيو آھياس. پريان
ٻڌل ۾ سون لڳندو آھي پر ھي سونو شخص روارو ۽
وڃھو ۾ اڃ سون جو ٺھيل ٿاڀ آھي.

ھڪ ٿڌھن گاليج جي آفيس ۾ اھڙو ھوس ۾
گھڻ اچي مھڻي گھڻي آھي ھڪ رکيو. ٿوري ٿڌم
۾ ديوان ٻڌو آھي. دستوري ٻڌو آواز مان پڇائين
”گھڻ آھين رام؟“ مان ڪجهه چوان ٺھن کان اڳ ماڻھو
ٿي چيائين ”ڪھڙا وڌو ڪلارڪ سان واعدو ڪرين؟“
مون چيو ”گھڻ شاگردن جي ٺھڻ جي جوابداري ڪندھين
ام، اھڙو پوري ڪرڻ لاء چيائين. مون ٻيا ٿڌ سڀ پڙسا
پر ٻا آھن باقي روپ ۾ پڻج - ٿڌ رھڻ آھن سي پگھار مان
ڪاٺ لاء چيومانس.“ ڪجهه مان پڇيائين ”پگھار مان
ڪاٺ ٺھيندي؟“ مون ساڌارڻ ٺھڻي ۾ چيو ”ڪو نه ڪو
سائين ۽ ڇو پيارو اچي پورف ڪندو. پر چيھڻ ڪو سڃڻ
سھڻا لاء رسي ٺھين ٿڌ پگھار مان ئي پورف ڪجي!“
ڪڇ ٺھڻ ڪو نه. پٺي ٿي ٺھڻي ھڻي ھليو ويو. صبح
جو گاليج ۾ آيس ٿڌ پڻج سڙ روپ ۾ ڇو ڇھڪ اچي
گھڻ ٿڌو. مون ڪئي مانس پر اڃا شڪر گذاري چيائين
ٺھڻ کان اڳ چيائين ”تون ڪرين ٿو نه ٿڌ مان ڇو نه
ڪرين؟“ ھو - ٿڌ پڻج سڙ روپ ۾ اسانجي ٿڌ رست مان

ٻه ڇڏا رهندا. وڌيڪ جيڪي گهرجي سر گهري وٺج.
 ائين جي مدد لاءِ گهري وٺج. شرم ڇا جو؟

رواهه پنڃ سو ٻار سندس لفظ لک روپين جا آهي نه
 لاکيڙو ٽس. پنڃ سال ليا آهن نه هر سال ڇڪ ايندو
 آهي جنهن مان گهٽ ۾ گهٽ ڇهن شڪرن جي مدد
 ايندي آهي.

اڙو آهي هيءُ اسانجو پريستو ڏيارن. ڏاڍو مشغول
 ماڻهو آهي اهو مشغول ماڻهو ڪي ئي فرصت هوندي
 آهي. ٻيو نه، جڏهن گهڻن ڪلب جي ڪلب ۾ ويندو
 پنهنجا فائيل ڇڏي لڏهن وڃي پاسي ۾ ويهڻيس ته
 ڪلاڪ اڌ ساڻس ملي پوندو. ويندو ته پنهنجي گرم ڪي
 وساري ڇڏيندو. اهڙيءَ نه ٻاڙو. همدنديءَ ۽ سڄائيءَ
 سان ويهي رهائ ڪندو يا صلاح ڏيندو جو من ئي
 ناري ڇڏيندو. آواز جو ڏينهن هو، ڪلب ۾ ويٺا
 هماسين. اچي دنيا جون ڳالهيون لکينون ڪوڙ ۽ سچ
 جو اچي ڏڪر ڇڙيو. چار چٽا هماسين پاڻ ۾ هڪجهڙي
 چيو ”ڪوڙ ڪمائيندڙ ماڻهو ڪيترو نه ڇڙهي ويا آهن؟
 پيسو ڪمائڻو هجي ته ڪوڙ ڪمائڻو پوندو“ ٻئي چيو
 ”سرڪار اهڙا نه ايم وٺيا آهن ۽ ٺڪسون وٺين آهن
 جو سڌو سڌو ماڻهو ڏاندو ۽ واپار ڪري بهت گذران
 نه نه ڪندي سگهندو.“ مون پڇيو ”السان جو سڪ ۽

آلند صرف پئسي تي منحصر وڪن ٿا ڇا؟ ديوان چيو
 ”ڏيوي پدارت هر ڏيوي سک مان آيا پر اندر جي
 آلند لاءِ من جي سچائي گهرجي. مون ننڍي هوندي
 هڪ سبق پرايو سو پڪو ڪري ڇڏيو. مون هڪسوس
 ڪيو آهي ته نيڪي وٽس نٿي وڃي.“ اسان اڇير
 ”ڪهڙو سبق سکيا؟“

ڪلندي چيائين ”هڪ ڇوڇو هر پر چرچي مان ساڀيا
 تي پئسي، پر جيڪي اڀر سو چٽيءَ طرح باد الهم.“
 اسانجي ڇوڻ تي ڳالهه ٻڌايائين. ڪهڙي نه سکيادانڪ
 گهاٽي!

چيائين ”پريستري پاس ڪري اچي هيدرآباد سنڌ
 ۾ پراڻڪٽس شروع ڪيم ولائٽ مان ئي آيو هوس، آڪھ.
 سٺيءَ مان هوس، ٻيڙو جڙان هوس، انهن ٽنهن ۾
 پريستون جو مان نه وڌو هو سو ٽچ مڇ سان اچي
 وڪالت شروع ڪيم. اچڻ سان اچي هزارن جا ڪيس
 ڪوٺ ڪيم پر پڪو ويچار ڪيو هوم نه پاڻ کي سستو
 ڪونه ڪندس. سک!

”هڪ ٽينهن ڪورٽ جي حاٿي مان ئي لنگهيس
 نه ناظر سڏ ڪري مولڪي بهار پيو. مون کيس چيو ”ڇو؟“
 ناظر صاحب چيو، ”ديوان، هڪ سبق جي مشين ليلام
 لپڻ آئي آهي، توهان کي ڪهي نه وئي ٿي ٻاڻيؤ.“ مون

ٻڌيو، ”گهڻي مشين آهي؟“ اڻڄاتو ڪري ڇڏيائين
 ”هن ماڻهيءَ جي، سڙاڻ جي بقايا رهيل آهي؟“ تنهن لاءِ
 مشين ضبط ٿي اٿس. مون ٻڌيو، ”ڪهڙي بقايا آهي؟“
 ڇڏيائين، ”سٺ رويو“ پوءِ مان ٿي نه ماڻهي وڙهي سگهڙهي
 ڪند ۾ ويٺي هئي ۽ ويٺي رٿائين. الهه ٿي تنهن سڙ
 رويي لاءِ هٿ ۾ سڙاڻ جي ڪهڙي اڻڪ وڃان اهو سڙ
 رويو جو اوت ڪڍي نظر کي ٿي ۽ ڇڏي ”سٺ رويو“
 ڪاٺي ٿي پٽي ماڻهيءَ کي ٿي ڇڏي. ويهاريءَ
 غريب جي مشين پاڻوت رکي ڇا ڪئي؟

”انهن ٿي تنهن ۾ ڇڏي ڏيان..... ڪل هوندو هو.
 ٿي سڄياري ۽ دلجو مڙس. انصاف ۽ ڄڻ جو ٿي ڪندو
 هو ٿي تنهن ڇڏي وڌو ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي
 ۾ ويهاري ڪندو رهندو هو. ٿي ويس ماڻهو هو. ڪيترن
 وڪيلن سان ڪي سڀڪ هوندي هئس موٽي ۾ مهر مان
 ٿي وڌو.

هڪ دفعي وري ٿي اهو ساڳيو لاهر موٽي لنگهي
 آيو ۽ ڇڏيائين ٿي ”فلاڻو ڪي فلاڻو ڪيس نظر. مون انڪار
 ڪيو ٿي ڇڏيائين ”ڇڏي صاحب جي مرضي آهي ٿي هڪ
 ڪيس نظر.“ مون هاڻو ڪئي. ڇڏي وقت وڌو ڪڍي ڪڍي
 ٿي مون ڪي صاحب وڌو انصاف ڪندو.

”هڪ دفعي مون ڪي ڇڏيائين ”اڄ مون ڪي
 ڪڍي ڪاٺي، مون مون ڪي پڻدي ڪار ۾ ڪڍي ڪڍي
 سگهندڻ؟“ مون ڇڏي ”خوشيءَ سان“ ڇڏيائين ”ٿي مان

هڪ ٻن هٿڙن خريداري ڪرڻي اٿم سو جي اعتراض ۾
 چيو. مون ست ٻه پوري ڪروڙ ڪانه ڏنيس. چيم
 ”خوشيءَ سان دٻوان صاحب“ هو موٽي ساڻ ڪري
 بازار ۾ آيو ۽ سڄي بازار ۾ سڀ سان واپس واپس ڪندو آيو.
 هڪ ٻن هٿڙن تي بيٺو ٻه ڪو خاص ڪم ڪندو هو.
 مون کيس گهر ڇڏيو ته اتي ٺهري پئسي چيائين ”لياقت
 به اتي، فضيلت به. ٿورن لالو ڪيائين. ايشور جي
 آفيس آهي.“ منهنجو من ڀرجي آيو.

”ديوان مڙتي ايڏو مهريان چو هو؟ ٻن سالن کان اڳ
معلوم ٿيم جڏهن ڇچ ديوان وٽان ڪيو. پارانءِ ئي اڳڙيون
ٿيون. هن صاحب به ڳالهايو. ڇيائين ”۳۵ سال نوڪري
ڪيم. هاڻي وٽان ڪوڙ جو وقت آيو آهي سرڪاري
ملازم ڪي هڪ ڏينهن وٽان ڪوڙو آهي ئي. مان پيشن
ئي وڃان ٿو ۽ جيتوڻيڪ توهان سان الوداع ڪندي
ڌرا ڏڪ. ٿيم ٿو ته به سراسري پنهنجي من ۾ خوشي
آهي. مان ڇچ هوس ۽ پنهنجي لفظ نگاهه کان ٺيڪ ڪيم
ٻيا عملدار پيشن کان پوءِ موٽي پنهنجي پنهنجي شهر
واپس ويندا آهن پر مولڪي وٽان ڪوڙ کان پوءِ به هتي
پنهنجي حيدرآباد ۾ ئي رهڻ جو شرف ملندو. مولڪي
ڪيترائي دوست آهن. هڪ اٿم ته عهدي ڇڏڻ کان
پوءِ به پنهنجي دوستن تان رهندي. دنيا عجيب آهي.
انسان جڏهن اقبال ۾ آهي تڏهن ڪوڙائي مٿي ٻولندا
ائس پر توهان جي هڪ ڏينهن کانسواءِ ئي مان ڇڏي

سگهان ٿو ٿو. اوهين مون کي ڏاڍو نه سمجهندا پر اهو
 ئي ٻار ڏيکاريندا جهڙو جهڙو جي وقت ڏيکاريندو.
 ٻار آهيون، ٻار ئي رهنداسين. ديوان وڏي امڱ
 ۽ ڪائي ۽ سان ڳالهائون ڪند ٿو ۽ ٿاڙين سان حاضر ٿين
 هر هر ٻئي کيس ڏاڍو ڏني ۽ پنهنجي ٻڪي دوستي
 جي ٻڪ ڏني. ڇڄ صاحب ٿرپر چاري رکندي ڇو
 ”آخر ۾ هڪ ڳالهه جهڙو ٿو چاهيان ۽ الهه جو اجهرو
 ڪرڻ ۽ هتي هڪڙا ۽ وڪيل وينا آهن جڏهن منهنجو
 ڪهرو رستو رهيو آهي، شايد ٻين وڪيلن کان وڌيڪ.
 سس پس پيو ٻڌندو آهيان ته مان هن سان ڌرا وڌيڪ
 ڪهاڻ مائل آهيان ۽ هندن لفظ ڳهڙو ڪندو آهيان. هن
 سامهون ويٺل ننڍڙي پٽر پٽر لاءِ تمام چار ڇڏندا آهن،
 ته مان کيس ڏاڍو ٻار ڪندو آهيان. هڪ دفعي نه
 منهنجي ٻزر ۾ دوست ڏيران داس نه چئي ٿو
 نه وڪيل ۽ اهو خيال ويهجي وارو آهي ته هن پٽر پٽر
 جو ڏاڍو اونو اٿو، مان قبول ٿو ڪريان ته اها ڳالهه
 سڃي آهي. الزام نه پر حقيقت آهي. هاڻي پٽر الهه
 جو ڪارڻ، وڃڻ وقت سبب ٻڌائي ٿو وڃان.
 منهنجي پٽ جي شادي ٿيڻي هئي ۽ مونکي ٽين
 ٽين لاءِ هڪ سبب جي مشين ڪهندي هئي. اندرون
 سان هڪ عرب مانيءَ جي مشين ضبط ٿي آئي. سوڙ
 جي ٻڌڻا رهي پئي هئي. ناظر اچي ڳالهه ڪئي ۽ چيائو
 ته مشين سستي ٺڪري سگهندي سو مون نه کڻي ڇو

نه پلي وٺي ٺي. نوري ٺي وقت کان پوءِ اچي هن
 پٿر پٿر جي ڳالهه ڪيائون ته ڪنن اُدار چٽائيءَ سان
 مشين نه چٽائي مائيءَ کي ٺٽائين ته اسان کڏ خرچ پکي
 لاءِ چاليهه روپيه نه. هن لوجوان پٿر پٿر جي انهنءَ سٺ
 مڙني گهرو اثر ڪيو. مان پاڻ کي ٻڌا هڻڻ لڳس. سڄو
 ٺٽيهن پاڻ کي وٺي ورجايم. ”نون جهه آهين! آزمودگار
 از رگه ماهر! هڪ مسڪهن مائيءَ جي مشين سستي
 وٺڻ ئي چاهين؟ توکي قياس نه ڪونه ٻيو به هيڪاري
 لڙپ لڙپ. شاپاس آهي هن لوجوان پٿر پٿر کي جو
 پٿر پٿر لڙپي اوستا به اسان کي ڄا اڏا انگهه ٺو
 ٺٽي پکري. مونڏانهن منهن ڪري چيائين، ”جوان، مان
 نه ڄا به لوجوانن جيون ئي پکوان به راضي آهي. اهڙي
 ڪارڻ هر جو هڪ ٺٽيهن توکي پنهنجي ڪار به ڪهر
 پهچائڻ لاءِ ڇو هئيم. ڪار جي ضرورت ڪانه هئي به
 مون ڄاڻي وٺي آهيان ڪير نه نزار مان لنگهه ٺو
 ماهر ٺي نه. مان پنهنجي دوست آهيان؟“

وڪيلن کي مخاطب ٿي پڇيائين ”هاڻي ٻڌايو ته هي
 جوان پنهنجي پٿر پٿر جي لائق آهي يا نه؟ اڃا نه ٻڌو
 آهي به راضي ٿيو نه هو ڪيترو ٺو نالو ڪڍي. هڪ
 ٺٽيهن هي وڪيل چيائين ته لياقت سان سڌ به نالو
 ڪڍندو. پٿر پٿر ٺٽيهن ٺٽيهن ٺٽيهن ٺٽيهن ٺٽيهن
 کيس پٿر ڪيو. سڀني ٺٽيهن وڃاڻون. بس اهو ٺٽيهن
 اهو شينهن دل به پٿر پٿر اودو ڪير نه سٺهه جي رات

ونندس ۽ دل ۾ ۱۱ ڌار بندس. ۱۲ ڌوڻ آواز ۱۳ ڇيائين
 ”مان پڪ ٿو ٿيائون ته انهيءَ وقت وٺڻ سان مونکي هو
 طرح لاپ ٿي رسيدو آهي. مان ايشور جا لڪ ٿورا ٿر
 مڃيان جو مون کي پوري بهر ٿي ٿو هلائي او شڪر گذار
 آهيان انهيءَ ديوان..... مل جو جنهن هڪ ٿيڙو مثال
 ٻڌائي منهنجي چپ ۾ چمڪندڙ چنگي کي اُتاهه جي
 هوا ٿي پيٽ ڪري ڇڏيو. ۱۴ کلي ڇيائين ”وام! تون
 ٿي چڱو نه ٿيڪي وٺڻ وڃي ٿي؟“ مون نه کلي چيو
 ”توهانجي مثال مان ٿي ظاهر آهي ته وڏي ٿيڙ لاءِ
 ڪوڙ ڪمانڊ جي ضرورت ڪانهي. شال توهانجي زندگي
 مان اسانجي سنڌ ۽ هند جو هونءُ ٿيها ۱۵ جوان سبق پرائين.
 ديوان کي سڀ سچڻ نالو به نهايت پيارو اٿس پر
 هن آڪائيءَ لاءِ ڪٿي ۱۶ گونيونس پٿر پسترا شال ۱۷
 پٿر پستري جي جيون مان سکون نه ڏيڻ، پٿر، ٿرم ۽
 ٿيڪيءَ جهڙن کٽن کي گرهڻ ڪرڻ سان انسان منهنجي
 ماڳ ٿي رسندو جتي آندڙي آندو آهي. اچو ته سائين
 بهوس سان گڏ ايشور جي در آواز ٻون ۱۸

”مهر ڪر اي مهر جا والي نمائن ماڻ تون

جنهن ۾ نت منهنجي چڱائي ۱۹

ٿي سچي سا ڄاڻ تون

ڪر دڪين لاءِ درد پيدا، منهنجي هن هردي اندر

دل اجر ڪر سبز سائين، پيريم جل سان پاڻ تون ۲۰

اڃا پي آهين سڀ نه ويا سندسار مان

شريف نالو اٿس، ۷۶ ورهين جو آهي. چترڪارن جي گهراڻي مان آهي. ٻن سؤن ورهين کان پيشهءِ بهشت تصور يون چٽو جو گم سندس ڪٽمب ٿيندو آيو آهي. اڄڪلهه لاهور ۾ ٿو رهي ۽ لئشڊل ڪاليج آو آرٽس جو ڊائريڪٽر آهي. چونڊ شاگرد سندس رهبريءَ هيٺ نقاشيءَ جي هنر ۾ پيا اڳتي قدم کڻن. سڄي ڪلاڪار وانگر هو پنهنجو هنر پاڻ سان کڻي وڃڻ چاهي. هو چاهي ٿو ته مڪنتي ۽ مڪنتي جي و منجهائينس فيض ٻائين. ٻهاري ۽ مغلاڻي چترڪاريءَ ۾ هو پنهنجو مت پاڻ آهي اصل ويٺل پٽيلا رياست جو آهي. ڄاڻو اهو ئي آهي. وڏڙن وانگر هن به جوهر ٺيڪاري ۾ مهاراجا هجڻو قدر ڪيو. هو پٽيلا رياست جو هڪ رٿن هو. ڪلا هنر ۽ ڪنهن به فن جي قدر ڪرڻ لاءِ پٽيلا مشهور هوندي هئي. سنگيت ڪار، چترڪار، ساهتيه ڪار، بهاروان، رانديڪو خواجه پيا فن ڪار ايمان کان رياست مان پائيندا رهيا. رياست جا والي جيٽو ٿيڪ هندن هوندا هئا، نه به هن ٽس ۾ ڪوبه پيڊ نه رکندا هئا. هندو مسلمان هئوٽ يڪ سامان هوندا هئا. ڪلا، ٽرم ۽ جانيءَ کان اوچي آهي. اهو ئي نه ڪارڻ آهي جو هن درٻار ۾ فتوح علي

۽ رولو ٿيو، نه دهليءَ ۾ دنڪو مڇي ويو. ڪراچيءَ ۾
 ڪوس ٿيو، نه ڪاڪتي ۽ ڪيس مڇي ويو. حيدرآباد
 ۾ هار ٿيو، نه پٽيالا ۽ هڪامو مڇي ويو. انتقام! پاڙيسرين
 ۾ پيار لاءِ رهيو، پائيواري ۾ پاڻي نه رهي، دوستن ۾
 دلداري نه رهي. انتقام اچڻ سان، اکين تي پٽي پڙي،
 انسان کي انڌو بڻائيندو آهي. ساڄو نه رهي، هوش
 نه رهيو نه پنهنجا ئي چاچي، سالن جا سمجهند چاچا؟

پٽيالا ۾ جڏهن خبر پيئي ته لاهور ۽ ٻين هنڌن تي
 هندن سان هر طرح جي حرمتي ئي آهي ۽ سندن مال
 مالڪيت ۽ اندڪ لڙجي ويا آهن، تڏهن پٽيالا جو هندو
 ۽ خالصا حساب ڇڪائڻ لاءِ اتي ڪڙا ٿيا. هنن بدلو
 ماڻن ۽ دوستن جو ڇڪائڻو آهي، ٻار هتي نه ڳالهه ٿي
 اڻر ٿي ويئي. سڄڻپ بنا سڄي هندستان جا هندو
 هڪ ٻئي جا حامي ٿي پيا ۽ سڄي پاڪستان جا مسلمان
 هڪ ٻئي جا همدرود همراهه پٽيالا پئتي ڪاٽڻ پوي.
 وڻ مڇي ويو. ٻاهيون، ڪوس ۽ لوٽ! قوم جي ڪروڙ
 کي روڪڻ گھڻ آهي.

شريف جي مڪلي تي حملو ٿيو. ڪڏهن گاهي آيو
 شريف سمجهيو ته موڪل اچي ويو. ٻاهر ماڻهن حشامن
 نعرا ٿي هيا ۽ مڪلي جي اندر هر هڪ ڇوڙ جي انڌر
 ۽ ڏڪڻي هئي. جي لا ٻاهر نڪرن ته ٿا ڪڍجن ۽ جي
 ٿا اندر رهن ته ٿا سڙي پسر ٿين. فسادِي مڪلي کي

باهه ڏين، تنهن کان اڳ هڪ ملٽري لاڙي انهيءَ طرف
 آئي. ملٽري ڏسي مائٽر هٿيا، ٻار زور سان نعره هڻندا
 رهيا. لاڙيءَ جي چارج ۾ هڪ نوجوان گهٽين هو،
 جهنگي مڪلي ۾ رهندڙ مسلمانن کي سلامتيءَ سان شرارتي
 گهٽ ۾ ٻه ڇاڻڻو هو. ملٽريءَ کي مدد لاءِ ايندو ڏسي
 مڪلي جي ماڻهن ۾ اميد جاڳي. شريف ۽ سندس ڀائي
 ۽ اچي لاڙيءَ ۾ ويٺا. نوجوان گهٽين شريف جي ڀاءُ
 کي سڃاڻو. عجب جي ڳالهه آهي ته اهڙي وقت
 هو اچي هڪ ٻيرون ٻيو. ويچارو ڏهڪيل. ماڻوس
 مسلمان حيران ٿي ويو. گهٽين چيو، ”استاد سائين،
 سڃاڻو؟“ ڇٽائي ٺاهڻ سان چيائين ”چندن ايڏي آهين
 تون مولڪي ٻڃائڻ آيو آهين؟“ چندن چيو ”خوشي الم
 ته پنهنجي استاد ۽ سندس گهٽ کي ٻڃائڻ جو بار
 منهنجي گهٽ تي پيو آهي. سو ڳڻڻ آهي هن ملٽري
 پوشاڪ جو ته سر جي ستر ڏيئي نه ٺوهانڪي سلامتيءَ
 جي هٿ تي ٻه ڇاڻيئڻس. چندن واعدو نه ڪيو، ٻار
 ايتري سمجهيائين ته الجار ار ڪو ڏٺو اٿم.“ سادان جو
 مير ويو ٿي وڌندو ۽ هو تمام وڏي جوش ۾ هئا. رستو
 روڪي پهي رهيا ۽ چوڻ لڳا، ”خون جو بدلو وٺڻ
 آهي. اسان کي انتقام ڪهي. پاڪستان ۾ ملٽريءَ وارن
 ٻارن کوليون هلائي هندن کي ماريو آهي ته ٺوهين
 ائين چوڻ لا ڪرايو؟“ سا چڱو انهن کي نه اسين ٻارو
 ڪرايون.“ چندن هڪ ئي ئي ايندو. ڏوڍ آواز ۾ چيائين،

”آڳيا جو ٻالن ڪندس ۽ انجام جي ۽-زف وڪندس -
 سرڪاري حڪم جي انڪرافي نه، ڪندس ۽ پنهنجي
 استاد سان سڌن نه، توڙي پندس به هن لاڙيءَ ۾ منجهه
 ڪورو آهي. پنهنجي استاد کي اکين آڏو مرلندو ڏسي
 سگهندس؟ مان، ٻٽا ۽ ڪورو! هن لاڙيءَ ۾ منهنجا مانا
 ٻٽا ۽ ڪورو ۽ حملو لڳي نه جيڪر مان هتي وڃان؟ ٻوه
 استاد کي ڪيئن ڇڏيندس؟“ آواز آيو، ”استاد مسلمان
 آهي. مسلمان دشمن آهي، دشمن کي پناهه ڏيڻ باپ
 آهي.“ چندن چلائي چيو، هتي وڃو، ”مولڪي پنهنجو
 فرض پالڻ ڏيو.“ ساهي ساوڙان ئي بيٺا، رائيفل سڏا
 ئي ويا. گولين هلائڻ جي حڪم ڏيڻ کان اڳ، چندن
 وري به چيو، ”تو ڇاڻ لڳو چاهيان. پائون ئي گوليون
 هلايان نه حيف آهي، پر جي وڃن پٺڪ ڪريان نه.
 لعنت آهي. جيئن مان جهڙو آهيان، تيئن منهنجي
 استاد به هن لاڙيءَ ۾ ويٺل سندس ساٿين جو وارو -
 واکو نه لڳو آهي.“ اکين چٽي چندن پنهنجي لپڙي
 ڪوٺ-کولي مشين هڻي هڻي. ست ست ڪري گوليون
 آسمان ۾ اڏائيون. پل ۾ ۵۰ لکاءِ لڳي ويو! وڳوڙان
 سمجهيو ته انهيءَ مشين جي مدھن ۾ وڃڻ ۾ اڃائي هڻرائي
 ٿيندي. لاڙي هلي ۽ خالق پري ٿي.

چندن جو ٻون پڙي آيو. شريف ۽ سندس مھاي
 وارا شولار ٿي گڏ ۾ پهتا، جتان کين پاڪستان لاءِ

وٺو. ڇڏين پيڏي پنهنجي استاد کان ٻڌو ته پيڏي
 موڪلايو. استاد آسمان ڏي پيڏي چيو، ”ڇڏين والوڪو
 سڄي ديش کي خوشبوءِ سان واسيندين. شاگرد هڃن
 نه ٿو جهڙا! ڇڏين ٿڌي هڪوار وري به پر ٿام ڪيو.
 ٺهڻا سان چيائين، ”مگر آدم مڇي وٺو آهي. پنهنجي
 پرائي جي ساڄي نه رهي آهي. مان نه جهڪر چاهيان نه
 ٺوهان جهڙا ليڪ انسان هتان هليا نه وڃن، پر هيءُ جو
 سياستدانن پٺيٽ ٻار آهي. پنهنجي لپس کان ڪٽن
 اچي سگهجي ٿو؟ وڃو، هوندي ايشور جي اڃا نه وري
 ملنداسين.“

استاد ۽ سندس ساٿين جي اکين مان ٺه ٺه ٻڙڙا
 ڳڙڻ لڳا. ڏٺندڙ آواز ۾ چيائين، ”استاد! اڏو مان!“
 ڇڏين جواب ڏنو، ”استاد ۽ ٻهڙيءَ جي سڪان ۾ گهڙو
 فرق آهي؟ جيڪو جو جهاز هلي ٿي استاد جي مهر ٻاليءَ
 سان ٿو. مائو ۽ ٻٽا جو دڙو اوچو آهي ۽ پر ڪورو نه
 اونڌو مان ڪڍي سوجھري ۽ ٺو آڻي.“

گهڙا نه سندر لفظ! ڪوروءَ جي وڏي مهما آهي.
 سو ڇڏي ٻيون، هزار سورج ڇڙهن ۽ ٻار ڪوروءَ کانسواءِ
 اونڌو آهي، صاحب لا فرمائين:-

”مان پنهنجي ڪورو ڏيڻ کان ٻن ڏينهن ۾ ٺه، دنيا
 ۾ ٻان وڃان، ڇو نه انسان مان ڏيڻا ٻڌائڻ جي طامع
 انهيءَ ۾ ئي آهي.“

اڃ ڪلهه، آهي استاد جي اهڙي عزت؟ ڪو زمانو هو جو ائين سمجهيو هو ته ”ماسٽر جي مار، ٻار جي سنوار.“ پر اڃ ڪو وديا ڪورو ٻار کي تڏيهه نه ڪري سگهي! مائٽ اُڀري ايندا، جي: منجهجو ٻار ناز جو پاليل، سرار جو نرال، دل جو ڪمزور تڏهڪي ڏنائين ڇڙيون! مٿس ڪو پڙهي ڇا؟ ڦهون نٿا پريون ڇا؟ ٻار به مائٽن جي اها عجيب بدورئي ڏسي ائين سمجهڻ لڳا آهن ته ڪول ۽ ڪاليج آهن دڪان، آڇاري، آهن دڪاندار ۽ شاگرد گراهڪ. گراهڪ جي عزت ٿيڻ گهرجي. اهو شش ڇا پرائيندو جو وديا پرائڻ ويندو. الهه ويچار سان نه ٻڙو مان جنس خريد ڪري اڇان. ڪي ڇڏن ته اڳيان استاد به ڪونه رهيا آهن. آهن جو نه، پر الهن جو قدر ڪٿي؟ وديا ڪورو ڪي گهرج نه هئڻ ڪهي. جو وديا ڏئي سو سو تتر هئڻ ڪهي. اڳي سندس سنڀال جو ڪم ٻين تي هوندو هو، پر اڃ؟ ٻورو سورو پگهار، خرچ وڌيل، سندس استيتي ڪهڙي آهي؟ جنهنڪي ضروري گهرجن ڪي ٻوري ڪوڙ جو ساڌن ڪونهي سر ڇا ڪري؟ ماسٽر جو دوجو ڪيڏو نه اوچو هوندو هو. سڄو ڳوٺ سندس عزت ڪندو هو. هاڻي گهٽ پر گهٽ درجو ماسٽر جو آهي.

پٽيرالي جو پگهار ماسٽر کان گهڻو رستي به ڪو ماڻهو مل ڏسو ۽ سندس سڃاڻپ نه ٿئي ته سمجهو ته

ماستر هوندو. ماڻڪ جي ارڻي چاهيون ته استاد جو احترام
 ڪرڻ سکون ۽ کيس هر ڪا سهوليت ڏيون ته هو بنا
 هڪ اڳتي هلي سگهي ۽ پنهنجي وڏيا سان ديش
 کي فيض رسائي.

چندن ايڏي جي قرب ۽ عزت استاد جي دل
 کي لوڙي ڇڏيو. پڻڪي واري آواز ۾ چيائين، پنهنجو
 احسان ڪڏهن به نه ڀلندس. ”چندن چيو، ”اوهانجا
 هزار احسان مون کي ياد آهن.“ استاد چيو، ”هن اڻالهي
 وقت ڪنهن ۾ ايڏي شرافت.....“ چندن هٿ جوڙي
 چيو، ”مون کي شرمسار نه ڪرڻو. مون پنهنجو فرض ٻالو
 آهي، نه فقط پنهنجي استاد سائين سان، پر انسان ذات
 سان. انسانيت کان وڌيڪ ڏور ڪهڙو آهي؟ مون کي
 فخر آهي ته، مون سڄي ڏور جو پالڻ ڪيو آهي.“
 استاد چپ رهيو، پر شريف خاموش رهي نه سگهيو.
 هٿ مٿي ڪري چيائين، ”تون انسان نه آهين، پر
 فرشتو آهين..... نهڪي جو فرشتو! الله توکي اوج تي
 رسائيندو. شريف منهنجو ٺارو آهي، پر شريف کي
 شريف بچڻ جي وات تولي پئائي آهي. خدا حافظ!“
 شريف اها ڳالهه ٻارڻ ڪئي. انڊين اڪسپريس جي
 هڪ خاطرو ايس. وي. ايڏي سان ڪئي.

ايڏي صاحب کيس هڪ چتر نما ۾ مليو. شريف
 ”ايڏي“ لاءِ ٻڌي، چوڻڪي اٿيو. ۷۶ ورهين جي

پورو ڪم ڪم ڪم خوشيءَ ۾ لڙندي ڇڏيو. ”بيدي صاحب
 نالو الڳ مان هر ڪنهن بيديءَ جو تابعدار آهيان، عاشق
 آهيان. هڪ بيدي لوهان ڪنهن جي اهڪي ۽ بهادري
 جي ڪري اڄ مان جيئرو آهيان. روز هن لوهان جي
 وڏي ۽ عمر، سلامتي ۽ خوشحاليءَ لاءِ داور جي در دعا
 ڪهرندو آهيان. سورهن سالن ۾ هڪ دفعو به کيس
 پنهنجي دعا ۾ ڪرڻ وساريو اٿس. ڪنهن رات سان چيائين
 ”اڪن اڳيان لاشن جو ڀر پيا هئا، ڇو طرف بهيون
 لڳيون پيون هيون ۽ صرف اسانجي طرف اُڏامندڙ ئي
 آيو ته هڪ فرشتو اچي اسانجي مدد لاءِ پهتو. پورو جوان
 هو، بدن جو جالو، ارادي جو پختو ۽ سڪن جو سچو.
 خدا هڪي اسانجي حفاظت لاءِ موڪليو هو. هڪڙو لالو
 به ”بيدي“ هو، ڇڏن بيدي!“

بيديءَ جي زال به مان ڇڏيو. ”انهيءَ جوان جو زالو
 ڇڏن بيدي!“ شريف پڇيو ”توهان هن کي سڃاڻو؟“
 بيديءَ ڇڏيو، ”هاڻو، سڃاڻائين. ڇڏن مڏهجو پاڻ آهي
 ۽ هاڻي بهيئي اڀريا ۽ ڪرڻ آهي. اڳوڻو به اجهو
 ٿيو.“ شريف گهٽيل آواز ۾ پڇيو، ”ڇڏن مڏهجو پاڻ
 آهي؟“ ائين چئي، شريف ميان بيديءَ جي ڇوڙن ۾
 جهڪي پيو. ڀڳ ڀڳ ڪري چيائين، ”مان توکان به صدقو“
 بيديءَ لڙي کيس مٿي ڪيو ۽ چاڻيءَ سان لڳايو. ڪا
 مهل پئي هڪ پٽي جي پاڳو ۾ هئا. هڪ مڏو ۽ ٻيو

مسلمان! بيهديءَ جي اکين ۾ آنسو وڙي آيا. آنسوون فقط
 بيهديءَ جي اکين ۾ نه هئا، شريف جي اکين ۾ به. انهي هڪ
 ٻئي جا ڳوڙها اُگهيا. شريف چيو، ”هتي خوش آهيان.“
 پر نوابت بيهمن مقرر ڪري ڏني آهي، وقت سڪو
 ٿو گذري. ڪم ۾ دل بهلي پئجي آهي، پر پٽيالا ورڇ
 گهڙيءَ لائين به نه وسرندي. ”بيديءَ چيو، ”پٽيالا لاءِ
 اڃا به پيارو اٿو؟“ شريف چيو، ”وطن ڪنهن کان وسري؟“
 ٿڌو ساھ ڀري شردا سان چيائين، ”چندن کي سڙو سلام
 ڏجو. چڱوس نه، جڏهن به پاڪستان ۾ گذريل اکين
 حالتن جو ذڪر ڪرندڙ آهي. ٿڌن مان سندس مثال
 ڏيئي چوندو آهيان ته نيڪي ڪنهن هڪ نوم چور ورتو
 نه آهي.“

بيديءَ ٻڌيو، ”هيءَ انوکي آکاڻي اخبارن ۾ شايع
 ڪريان؟“ شريف چيو، ”خوشيءَ سان. پلي سڀني کي
 خبر پوي ته هڪ احسانمند دل پاڪستان ۾ هندستان
 جي هڪ باشعدي لاءِ دعائون ٿي گهري.“

هي وارثا ٻڌي، اڻڏٺي چندن بيهديءَ لاءِ عزت
 پيدا ٿي ويئي. من ٿي من ۾ مون هنکي پوڻام ڪيو.
 پريان وڃي جو آواز ٻڌڻ آيو، ڪيف نه الانجي گهڙو
 هو، پر مون سمجهيو ته ڪو ٻائي رهيو هو:-

”اڃا پي آهين، سڀ نه ويا سنسار مان“

”جيڪي ڏٺي ڪري ٿو تڏهن به آهي ڇڏ-اڻي“

وشواسي ڇيو هـ ر ڳالهه . ايشور جو هڪ ڏسندا آهن ۽ جيڪي به ٿيندو آهي تنهن به ڇڱائي - مڃهندا آهن . ڪا سٺي خبر ملندي ته به چولدا شڪر آهي ، پر جي ڪا -ري خبر ملندي ته به سندن واسه مان اڪري ويندو ”انهيءَ به به ڪا ڇڱائي“ هاڻي ته مون کي به الهيءَ چوڻي به وشواس آهي پر ٿيندي هوندي ڇڏهن وڏي اما يا بهر اڙڪـهـ ائين چوندو هو ته اندر به ڪل ايندي هئي .

هڪ دفعي اسانجي پاڙي به ڪو ماڻهو مري ويو ته مون ٻوڙندي وڃي اما کي چيو ”اهن ڏاڏو ماڻهو مري ويو“ هو ڪجهه چري ئي چري تنهنڪن اڳ مون چيو ، ”الهيءَ به به ڪا ڇڱائي هوندي ، اما ڪنڊ لوڏي چيو ، ”انهيءَ به بهر ڪا ڇڱائي هوندي“ مون چيو ”اما هو ويچارو مري ويو الهيءَ به بهڙي ڇڱائي هوندي؟“ اما جواب ڏنو ، ”خبر آهي ته جيڪڏهن وڏي ڇيڙو هجي ها ته ڪنهن -گري به ماري به ڇڏي مري ها؟ ڪنڊ ڏوڏي چيائين ، ”هت ايشور توکان سڀاڻو آهي“ مون چيو ، ”اما اهڙي ڳالهه ته راجا

۽ وزير جي به پڙهي اٿم. هوشيارِي ڏيکارڻ لاءِ راجا ۽
جن واري ڳالهه ٻڌائي مانس. شروعات ڪري پڙهي ويس،
ڪتاب ۾ لکيل ڪوٺا ۽۔

”راجا ڪنهن ئي ائب چيو، ڪپ سان سندس هٿ وڌيو
جيرو وزير نه ڀولو ٿاه، اُن ۾ ڀي ڪا ڀلائي آهي،
راجا ويندو هو ڏمريو، تنهن وزير کي قيد ڪيو.“
اُما اڌ ۾ روڪي چيو، ”ٻڌي اٿم اها آڪاڻي، ته
راجا اڪيلو شڪار ٿي ويو ۽ جن ڪٿي ويس، جو جن جي
راجا کي ڏس مليو هو ته هو ڪنهن سگهي انسان جو
خون بدن کي لڳائيندو ته سندس گوشت چٽي ويندو.
هاڻي تون ئي ٻڌاه ته تنهنجي راجا کي چيو ته هجي ها
ته ڪسجي نه وڃي ها؟“ مون سمجهيو ته اُمان ڦاٽي آهي
سو کيس منجهان لاءِ پڇيم، ”اما راجا جي ته چڱائي
ٿي جو چيو آيس ۽ خون ٺهڻ کان اڳ به وزير جي
ڪهڙي چڱائي ٿي جو ٺاهڻ وڃي قيد ۾ آيو؟“ اُما
ڀاڱ سوال پڇندي چيو، ”جيڪڏهن ڏمريو وزير کي
قيد ڪري اڪيلو شڪار ٿي نه وڃي ها ۽ وزير ساڻس
هجي ها ته ويڃاري وزير جو حال ڇا ٿئي ها؟“ واڙن
وانگر اُما جي منهن ۾ زهار بندو رهجي ويس. اُما
ڀاڱو ٻائي چيو، ”هٿ سڀ ۾ ڀلائي.“ سنسار ۾ اهڙا
جهڙ برابر آهن جنکي پرين جي ٻار کان جهڪي نه لڳي
سو منڍو لڳندو آهي.“

هڪ دفعي درازن جي چوڙهنءَ جي مڃي ٿي
 واپس هوس. هڪ ٻيڙي ڏوسر کي اچي بخار ٿيو. هن
 چيو ”ڪاڪا ڪراچيءَ مان ڪهي آيا آهيو درگاه ٿي
 ۽ ٿو هالڪي اچي بخار ٿيو آهي!“ ٿرڻ جواب ڏنائين
 ”هاها ٻڙڻ اوستا آهي، شايد هڪ جو وقت اچي واپس
 هجي. سائين جي اها مرضي هوندي ته سنسار مان
 سڌارو ڪرڻ کان اڳ اچي سندن قدم ۾ ڪران. ستڙو
 سائين جي اڳيان ساڻن سڪالو ٿيان ته انهيءَ کان وڌيڪ
 مالڪن جي ڪهڙي مهر ٿيندي؟“ مولائي سندس
 پڇي واپس سوچيم ته هن سندن کي ٻارون پڇي ويا
 آهن ته هن سنسار ۾ سندس سفر پورو ٿيو آهي. رات
 سڄي چونڪيءَ ۾ گذاريم ٻيا صبح جو اڀرن کائي سمهي
 پيس. منجهند جو سڌو ڪاڪي جي ڪوٺيءَ ڏانهن ويس.
 ڏسان ته ڪاڪو اڏو ويٺو آهي ۽ واپس ڪير پڇي. مون
 چيو، ”ڪاڪا ڪاڪو ته ڏڪائي ڇڏيو هو.“ مون
 سمجهو ته ڏاڍا ڏم پورا ٿيا اٿو. اڄ ته خوش ٿيا لڳو.
 ٻيا سوچڻ جي جواب ڏنائين، ”آيا هڪ ئي مياڻ ڪٽي
 ڪاٺ هڙدن. سوچيو هوندائون ته ڪراچيءَ مان آيو
 آهي. هڪ ڏسڻ اسين جو پياري جي موت جي ٽهه
 ڪٽون؟“ مون چيو، ”ڪاڪا پڇي ٻاسا ٿا وٺو.“
 صدق سان چيائين ”جيڪي ٻار ڪري انهن ۾ چڱائي“
 اها جا اکر ٿين سر ڪنن ۾ ڏهر يا.

پوءِ نه پنهنجو نه اهو نه ۽ ڏيري اهيءَ سچ کي
ايترو نه محسوس ڪندو ويس جو گيترن وقتن تي آلت
ٿيندي. ڏکي جهون کي چوڻ لڳس ”اِ اهيءَ ۾ نه
ڪا ڇڱائي.“

ڪ ٺهن مان ٻولي وڃڻ لاءِ تيار ايس. جڏهن
پنهنجي ڪا پياري دوست سان ڳالهه ڪيم ٺهن
جهانين، ”نران ۾ جو ٿا وڃو؟ مان موٽر ٿو موڪليان.
ساڳئي ٺهن رات تائين موٽي اچجو.“ مون چيو، ”ٺيڪ
آهي.“ ٻارن جي منهنجو جو موٽر پهچڻ ڪپندي هئي
پر ايدائي اچي تائين ڪانه آئي. دوست کي فون
ڪريان ته هو هر ٻيو چوي، ”الا اچي جو گھربج ۾ دير
ٿي آهي. اس اچا پهتي.“ اچا اچا ڪري چار لڳي
ويا. سوچڻ لڳس ته جيڪڏهن ٻيڪن ڪئين هر وڃان
ته دير ٿي ويندي ۽ جيڪڏهن موٽر ۾ ڪٿي اچي ته
جهن سان گڏجڻو اٿم تنهن سان ماڻ جو وقت نه وٺو.
دل من هڻڻ لڳس ته وڃان يا نه. اچا فساد ڪونه.
ڪيو هيم ته هيٺان موٽر اچي هارن هيٺون. مون پڻ پڻ
ڪندي چيو، ”ڪنهن ئي اعتبار ڪرڻ اچا آهي.
موٽر جي لالچ ۾ ٺهن وٽ وڃائي ڇڏيم. هاڻي وڃڻ
ڪهڙي ڪم جو؟“ اڌ ماڻ ساڻ پئي ڳالهائيم. اڌ پنهنجي
پتا صاحب سان. پنهنجي پتا دل وٺندي چيو، ”پت
انهيءَ دير ۾ ڪو راز هوندو. انهيءَ ۾ نه ڪا ڇڱائي!

آسرو لام جو ڪري، مان ٻڌي لاء لکوي پيس۔ سوانهن
 انهن اچي اچي ٻولي هر بهتس۔ جنهن ۾ ڇڻ سان گڏ جڙ
 هوم تڏهن جي پوري اندر اس کان هتي۔ ٻڌي ديس
 هر رات جي وقت ڪنهن کي ڳولڻ مشڪل! مون سورچيو
 ”رات رهي ٿو ٻان، صبح جا پاڻ صبح جا صبح سان
 هاڻي سڏو وڃان ٿو دادا واسواڻي۔ وٽ۔ انهيءَ جو
 درشن آيو ته اچڻ ۾ ڏٺو آيو۔ آيس ميران ۾ گول هر ته
 هيٺ ڪهڙا سڀني ٻيٽا هئا جن مولڪي ۾ ڇڏي ڇڏو،
 ”دادا ته سادي انهن اچي کان ٻار ڪنهن سان ڪڍڻ
 ڪڏها آهن۔“ مون چيو، ”ٺيڪ آهي۔ ٻلا ڀاءُ جشن سان
 ڪڏجي سگهان ٿو؟“ پاڪ هير ته ڀاءُ کي منهنجي اچڻ
 جي خبر پوندي ته ڪنهن به طرح ممڪن هوندو ته هڪ
 ساعت به سڏي دادا جي اڳيان رجوع ضرور ڪندو۔
 ٿيو ته انهن ڀاءُ جشن ڏوڙ ڏندو آيو ۽ ڏاڍيءَ حب مان
 چيائون، ”دادا ڇا در توهان لاءِ ههڙو ڪليل آهن،
 جيءَ آيا اچ آيا۔“ دادا وٽ وٺي هليو۔ دادا مائسي
 پوري ڪئي هئي هڪ اڳي پويست مان پاڪي ٻانئون
 ته اندر ئي ٿري پيو، سڌا ئي مڙجي ويا۔ دادا هر
 ايترو ته ڏيان هو جو ڏٺو ته هولو ته ڪوئيءَ هر ٻيا ڪو
 ويٺا آهن۔ جڏهن دادا جي آيس وٺي سندن سڀني
 وينس تڏهن سڀاويڪ ٻين وينن ڏانهن ٺهاريو۔ پهرين
 نظر ٻهڻ ايشوريءَ تي پئي جنهن سان ملڻ آيو هوس۔

مولائي خوشي ۾ ٿي، حيرت ۾ اچي. اچانڪ مڻهجي
 رافت مان نڪري ويو، ”تون هتي! تون سان ۾ ملڻ تي
 مرضي هيم.“ ڪا ويتر دادا سان روح رهاڻ ڪيم ۽
 ڪالهن آسيس ورتيم. دادا اهڙي نه پريم پري آسيس
 ڪئي جو ان پهڻ تي وڏو اثر ٿيو. اتي جڏهن ٻاهر
 آيس تڏهن هو ۾ ٻاهر آئي. خبر هئس نه مڻهجو
 مڻهس ڪهڙو ڪم هو. مولائي اندر ۾ پڪ هئي ۾
 هنڪي دايوي لائن جي مڻهجي هئي تنهن ڪري
 مڻهجي مرضي نه ۾ رکي سگهي. نه ۾ وٺس وڃڻ
 مڻهجو فرض هو ڇو نه، مون پاڻ تي اها ميار ڪٽڻ نه
 ٿي چاهي ۾ پوءِ ڪنهن وقت نه هو چئي سگهي سگهي نه
 مون کيس ڇڏي ٿو وئي هو. ٻاهر اچي چيائين، ”مڻهجو
 انجام ڪراهي. مونکي سوچڻ ٿيو. پر هڪ ڳالهه ٻڌايائو
 نه توهان دادا وقت عين وقت تي آيا.“

مون چيو، ”اڄ رافت نه نه سڀاڻي صبح جو ڪهر ۾
 اچي ملان ها.“ درويش طبيعت پهڻ ورائيو، ”اها ڳالهه
 اڻ پري هيءَ ڳالهه ٿي بي آهي.“ مون ڪندي چيو،
 ”ڇڏو ٿيو جو ڪار دير سان آئي، جواب ڏنائين، ”سڀ
 ۾ آهي پلائي ۾.“ مون چيو، ”جهڙن سائين ڪرائيو ٿيئن
 ڪهر.“ چيائين، ”سوچي وڃاوي وڌيڪ ڪان ڪم
 وٺنديس.“ مڻهجو پاڻ اندر جو مون سان ڪڏ هو تنهن
 چيو، ”دبر کي اسين ٿيڻ مڻهجو آهيون.“ مون هار

قبوليندي فراسونن وانگر چيو، ”سڀ ۾ پلائي.“ اندر جو اندر ۾ پنهنجي اڌرنا ئي آرمان ڪاڌم. پنهنجي شڪ ۽ ڪمان ئي اچي ٿيس.

ٿورن ڏينهن کان پوءِ جڏهن خبر پيم ته پولي واري پيٽ منهنجو ساٿ ڏيو يا گهٽ ۾ گهٽ منهنجي اڻخلائي نه ڪئي تڏهن هر هر پئي چيو، چڱو ٿيو جو مون ٿو ڏار سان آئي.“ انسان پنهنجي عقل تي ڏاڍو پاور ٿو ڪري جيڪي هر سوچي ٿو سولي سمجهي ٿو ته سچ آهي. ۽ اڃا به ڏاڍو آزمودو ڪنهن نه ڪنهن وقت چٽيءَ طرح ثابت ڪري ٿو ڏيکاري ته ڇا سائين ۽ سٽي آهي تڏهن ئي سچي سياڻپ آهي. انهن ڏينهن چونڪيءَ ۾ انهيءَ ڳالهه جو ذڪر ڪيم. جڏهن ڳالهه پوري ڪري واپس جي ست چيو ”جيڪي ڌڻي ڪري ٿو انهن ۾ آهي چڱائي“ تڏهن ڏٺو ته هڪ سٽسڪيءَ جو ٽيٽن مان ڳرڙها مڙي آيا. چواڪي پوري ڪري ساڻس گذيس. نيمون مهالڊو هو ۽ اڳي ڪون ڏٺو هو مائيس. پيار سان گذري چيائين، ”اها حقيقت آهي ته جيڪي ڌڻي ڪري ٿو انهن ۾ چڱائي“ مون چيو، ”سچ ٿو ڪي ته ڪو آزمودو آهي؟“ چيائين، ”هائو سائين آڳا ڏيو ته ٻڌايان.“ ڪو اهڙي نسر جو آزمودو ٻڌائي ۽ مان اهو ٻڌان؟ ڪيتري نه ڏيو جو ڪنهن ئي هجي! انهيءَ درسي جي ڳالهائڻ مان مون ڪدم سهي ڪيو ته. ۽ بجايي آهي

ٻو سنڌي ۽ ٻو ڳالهائي. ٻو ٻار ائين ئي هو. ٻاڻ ئي شروع ڪيائين:- ”منهنجو ٻالو مڊن اهل آهي مان پنهنجي آهيان پر منهنجو ٻي ڇوڙي اهل ڪراچي ۽ واپاري هو. مان سنڌ ۾ ڄائس ۽ اوهس. مان سنڌي ٻولي چڱي طرح ڳالهائي سمجهي سگهندو آهيان. هاڻي اسانجو ڪم هتي به آهي ۽ جوان به آهي. اوساڪا ۾ اسان جي آفيس آهي. ورهاڱي تائين اسين ڪراچي ۾ هئاسين. انڌ پلاڻ کان پوءِ اچي اچي ۽ ڪم شروع ڪيوسين. منهنجو هڪ دوست جهان ۾ ڏنڊو ڪندو هو تنهن جي مرضي سان مان ساڻس جهان ويس. ٽن سالن ۾ ايترو نه وڃهيو آهوسانس جو مون کي پائيوار ڪيائين. پائيواري کان پوءِ اچي ۽ موني آس ۽ ڇهه مهينا کن هتي رهيس. نيٺ واپس ورتو جو وقت آيو. وڃڻ ٺهه پندرهن ٽينهن اڳ- ۾ ڪهندو هو جو منهنجي پائيوار کي ڪنهن ضروري ڪم سانگي اوساڪا مان ٻاهر وڃڻو هو پر وڃڻ ۾ ڪي رڪاوٽون پونديون ويون جن مون کي اوسائي ڇڏيو.

جڏهن ٽيڻهن جي نڪيت ملي ساء اٽڪ هئي .
 ڇو نه پاڻيوار جي آسپاس کان هڪ ٽيڻهن اچي وٽس پهچي
 ئي ويس. اهڙي خبر کيس اُراڪ ڪال ئي ٿي ڇڏي
 هيمز فون تي ڳالهائڻ مان محسوس ڪير نه کيس منهنجو
 ابترو داور سان وڃڻ ڪونه وڻيو هو. سندس پويان لفظ

معينيٰ ڀر ٿيل هئا. ”مدن لعل حساب ڪونهي ٻار ايتري
 بي پرواهي ٺهي ڪانه ٿي. هاڻي جي مقرر ڏينهن تي نه
 پهچي وين ٿو ڪم تي آلت هلتي ٿي ويندو.“ مدن
 سڃاڻي سان چيو ”معاف ڪجي. مون کي اڳ ۾ اچڻ ڪونهيو
 هو. هاڻي اهو ٻوري وقت تي پهچي ويندس. سائين
 سڀ سڻائي ڪندو.“

”منهنجو جهاز شام ۾ وڃڻو هو. مان گهر مان ڏيڍ
 ڪلاڪ اڳي نڪتس. ولايت وڃڻو هجي ته هوڻي اڏي
 ٿي ڇڱر اڳڀرو وڃڻ ڪوي. ٻار سوچيم ته منجهه چاليهه
 منٽ لڳي ويندا رستي ۾ نه منو ڪلاڪ کن اڳ پهچي
 ويندس. سانڌا ڪروڙ واري ٻار ڪري مون ڊرائيور
 جيئن ڏاڻي طوف رخ رکيو ته مون مان ٺهه ٺهه جو آواز
 آيو. مون بهه ويٺي. ڊرائيور چيو ”سائين فيول پمپ
 پڇي پيو آهي.“ ڇا ڪجي؟ واٽ تي دوستن کي
 ڪٽندي پنڌو هن منٽ نه اٿن به هليا ويا هئا. هاڻي
 هو منو ڪلاڪ پهچڻ ۾. ڪا مون به ڪانه ٿي لنگهي.
 اهڙي هنڌ ٽڪسي ملڻ به مشڪل ٿاڻو ششدر ٿيس.
 پهچڻو ضرور هو پر پنڌ به دور هو. پاڻ کي پٽڻ لڳس
 ته جلد اڪران ها يا هڪ ڏينهن اڳ وڃان ها، سو
 انهيءَ مان وٺيو ڪجهه به ڪونه ٿي. پنڌو هن منٽ
 ٻيا به ڪڍوي ويا، پر هڪ هڪ منٽ ڪلاڪ سامان.
 نيٺ هڪ پٿرن جي لاڙي اچي اٿان لنگهي تنهن کي

ڪي ڏيئي بهار ۾. ويهه ۽ ٻيا باسيما مانس ٺڏهن مهندجو سامان لاريءَ ۾ رکيائين. ۽ مونڪي پاڻ سان گڏ وهاريائين. لاريءَ وارو ڏوڪيڊو هليو. ٿي دفعا سمجهيم ا لاري اولڏي ٿي ٿئي پر پوڇڻو جو هو سو اسڪي پئي چيو ته ٺڪو هل ٺڪو. هر ٿي اڏي ٿي بهي ويس پر هوائي جهاز ٿي بهي نه سگهيس. ڏاڍو ڏک. ٿيو. پاڻڪي پر پاڻڪ لاءِ گهڻو ئي پئي چيو ته مهندجو ڏوهه ڪونهي پر اندر واري پئي چيو، ”پائيموار اعتبار ڪنده؟ هڪ ڏينهن اڳ ٺڪريان ها ته ڇا ٿي پوي ٿي ها؟“

هوائي جهاز وٺو، ته مونڪي يڪدم واپس ورتو ٺهندو هو پر مان اهڙو نه. وسهي. اچي ويس جو باد ٿي نه رهيو ته مون ٽي وڇڙو اٿم. بيٺو ٿي هجان ها، جي ماڻهن جو هل نه ٻڌان ها. ڪنهن کان پڇيم ڇا آهي. جواب ڏنائين. ”هيءَ جهاز جو هاڻي اڏاڻو سو هٿن گهٽ ڪيو پر جي ٺڪريان سان لڳي ٺڪرا ٺڪرا ٿي ويو؟ سمجهي ٿو ته سڀ مسافر ختم ٿي ويا هوندا.“ اڄوچ. مهندجون اکيون ڦاٽي ويون. مون فقط چيو، ”هوائي جهاز اچي پيو.“ ڇڏو ڏي. مان هن پڇيو، ”توهانجو ڪو عزائم هن جهاز ۾ هو؟“ سهيل آواز ۾ مون چيو، ”نه سائين، مان خود الهيءَ جهاز ۾ وڃڻو هوس. پر مون جي خراب لپڻ ڪري بهي نه سگهيس.“ مهندجي اکين مان ڳوڙها ڦري آيا. مان پاڻ روڪي نه سگهيس. اڳيڪارون

ڏيئي روانا لڳس. ايتري ۾ منهنجا ساٿي نه اچي پهر
مونکي ڏسي پاڪر پالائون ۽ واڌائون ڏنائون. هن
دوست چيو، ”ڇڏو ٿو جو مون ٻيڪار ٿي پئجي
پئي دوست چيو، ”سڀ ۾ آهي پلائي.“ مان ڳالهائي
سگهيس ٻن ۾ چيو، ”-ڇ آهي.“

رام جو منهنجي سؤت ٽرنڪ ڪال ٿي منهن
پائوار کي هوائي جهاز جي ڪرڻ جو حال احوال ڏي
ڏانهن ڪري پڇيائين، ”مدن لعل جو ڇا ٿيو؟“ جڏ
خبر پيس ته مان ڪيئن اچي ويس ٿڌن ڏيئي آو
چيائين، ”شڪر آهي.“ مدن لعل کن چڱو نه هئو
پل دير سان اچي. اسان جو منهنجو پالڻي هن آه
جي ڏيک پال ڪندو.“ مون ساڻس ڳالهائڻ جي ڪر
گئي ٻن منهنجي وٽ مان لفظ به نڪتا ”معاف ٿا
هو سمجهي ويو ڪدم چيائين، ”تون ڪو به نڪ
ڪر ڀاءُ! جيڪي ايترو ڪري سو ٺيڪ آهي.“

ٺوڪي اي حياتي ڏني آهي. لک لک شڪراڻا سائين
مدن لعل جي ڳالهه ٻڌي ويا. اهو وٽس به
مدن لعل ڏانهن منهن ڪري چيو، ”پيارا پٽ! ڇا
آزموڻو آهي؟“ سکيا آڙموڻو آهي.“ مدن لعل
سائين جيڪو گهٽ ڳالو، سو مون کي لکائيندا
چيو ”لک. پندو ڦل ڪٽي لکڻ لڳو. مون وڏي و
سان رڳو ڏٺي لکايو منهنجي پهرئين ست هئي.
”جيڪي ڏٺي ڪري ٿو تنهن ۾ آهي ڇڏائي“

پنهندي نندوستي قائم رکڻ لاءِ!
 اچو اچي اسانوت ڪهر جهڙو طاقتمند کاتو تازو ۽ ڪوسو
 کاتو. جهنهي کاتو سان توهان پاڻ کي تازو توانو سمجهندا

حيدرآباد سنڌ هوٽل

گلدوز هائوس جي پاسي ۾. سنگ نزار پوسان، ذوبئي ۽ لاءِ
 ڪرگام روڊ بمبئي - ۲

جتي توهان کي وڌيڪ ۽ مهينگي کاتو هر ڪنهن نموني
 جا ڪولڊ ڊرنڪ، چانهه، ڪافي ۽ لسي ملي سگهندي

نهن کانسواءِ نندوربان
 ۽ نندور چڪن به ملندو.

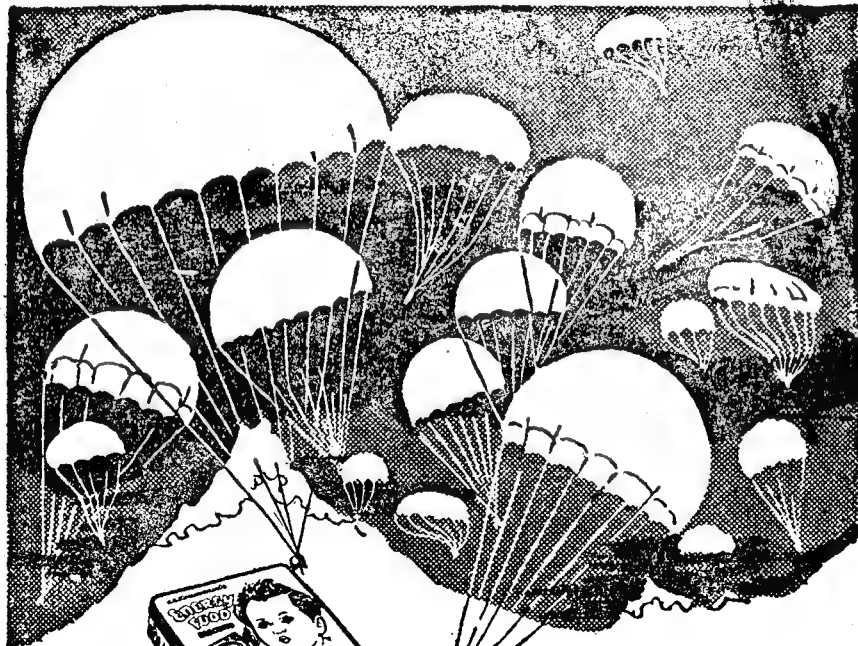
آرڊر تي مال پاڪل
 واجبي اڳهن تي ملي سگهندو
 اسان وٽان تمام سٺي بستين
 وغيره جي آئسڪريم جيلي
 هر دم ملي سگهندي. وڏي
 وارن ۽ فئملي لاءِ خاص ايئر
 ڪنڊيشن بندوبست آهي.

Prop. E. S. BULCHAND
 For best tasty Vegetarian and non vegetarian
 Food Visit:

HYDRABAD SIND HOTEL

Near Gazdar House, Silk Bazar: Dhobi Talao
 643. Girgam Road Bombay-2

0-1-47-192

هميشه اگرا جي بي منگهاراجا بسڪوٽ ۽ ڪئمڪسٽر

پنهنجي بهادر سپاهين کي جيڪي ريش
جي دشمنن کي سرحد تي ماري پڇاڻين
ٿا ۽ توھنجي ايڪٽا ۽ عزت برقرار رکين ٿا.
جيون شڪستي پنهنجي ڪن ٿا.

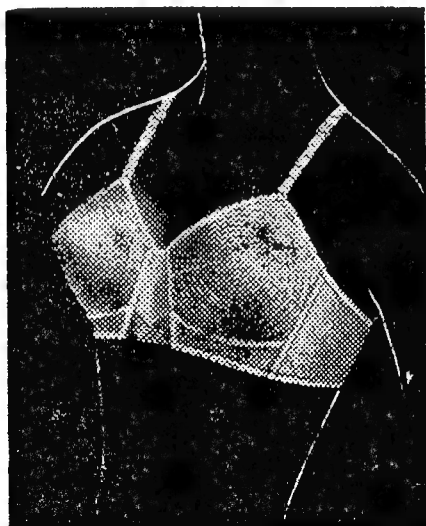

وڃڻ ۽ گهٽ ٿيڻ جي ڪري، هاڻي ڪئمڪسٽر ۽ منگهاراجا پنهنجي وڏي پروڊوڪٽس ڪمپنيءَ

فیشن جو سینٹر

هتان شروع ٿئي ٿو

هاڻي عورتن جي
سونهن وڌائڻ لاءِ
باڊي لائين سان ٺيڪ
ٿين ٿيون جنهن
گري عورتن کي
برابر فٽ ٿين ٿيون
۽ سندن سونهن ۽
جواني وڌائين ٿيون.
پائڻ ۾ به کين گهڻو
به ٽڪليف ڪونه
ٿئي ٿئي ۽ ٻڻ آرام
ميسوس ٿئي ٿو.

مجموعه بيمبا فورم ايڊيٽورا
چوڌاري سلائي ۽ سينٽر ايسٽڪ
قيمت ۷۵-۸ روپيا هرڪ

بي-وڪا

جون باليون ٽوهان کي هر طرح آرام پهچائينديون. ٽوهان
جي سونهن سوڀيا ۽ جواني وڌائينديون.
بي-وڪا — مشهور آهي ڇا ٽوهان کي برابر فٽ ٿيندي
وي-بي- ٻارسل موڪلي سگهجن ٿا.
ٽي ٽنگ خريد ڪندڙ کان ٺهال خرچ نه ورتو ويندو.
ٺاهيندڙ:

BEAUCA FOUNDATION INC

21-Owner's Court, Churchgate. Bombay-1

ڪٽسٽوفين ڪمپنيءَ جو تيار ڪيل

ڪٽسٽوفين

جلاب جون منيون ٺڪيون، ڪاٺڙ ۽ چاڪليت جهڙيون
سواڊي ۽ وڻندڙ آهن. ٻارن ٺوڙي وڌن لاءِ فائديمند آهن.

گواٽيپ ڪسچر GRIPE MIXTURE

ٻارن جي ڀيت جي سڀني ٺڪليفن کي دور ڪري
نندوست ۽ طاقتور ڪري ٿو.

ڏڍ جو ملهر RING WORM OINT

ڏڍ - خارس - ڪچلي ۽ ڇوڙيءَ جي هر ڪنهن ٺڪيف
لاءِ ڪم آڻيو، ڪدم آرام ڏئي ٿو.

ڪنگهه جون گوريون COUGH TABS

هر قسم جي ستائيندڙ ڪنگهه، ليس ۽ وگار لاءِ ڪنگهه
جون گوريون، ڪاٺڙ ۽ سواڊي، وڻندڙ ۽ فائدي واريون
آهن

ملي سگهنديون سڀني دوائن جي دڪانن تان
ڪٽسٽوفين مئنڊيو فڪچرنگه

ڪمپني ورلي بمبئي ۱۸

ڪٽسٽوفين ڪمپني جو تيار ڪيل

ڪٽسٽوفين

جلاب جون منيون ٺڪيون، ڪاٺڻ، چاڪليٽ جهڙيون
سواڊي ۽ وڻندڙ آهن. ٻارن لڙي وڌن لاءِ فائديمند آهن.

گرائپ مڪسچر GRIPE MIXTURE

ٻارن جي پيٽ جي سڀني ٺڪيلين کي دور ڪري
تندرست ۽ طاقتور ڪري ٿو.

ڏڍ جو ملهر RING WORM OINT

ڏڍ - خارس - ڪچلي ۽ ڇوڙي جي هر ڪنهن ٺڪيل
لاءِ ڪم آڻيو بڪم آرام ڏئي ٿو.

ڪنگهه جون گوريون COUGH TABS

هر قسم جي ستائيندڙ ڪنگهه، ليس ۽ رگار لاءِ ڪنگهه
جون گوريون، ڪاٺڻ ۾ سواڊي، وڻندڙ ۽ فائدي واريون
آهن

ملي سگهنديون سڀني دوائن جي دڪانن ٿان
ڪٽسٽوفين مئنيوفڪچرنگ

ڪمپني ورلي بمبئي ۱۸

مکنا ٹھنڈا اور سترہ کی کلیوں کی دلکشی
خوشبو سے بھر پور، ذرا نہانے کے
بعد استعمال کر کے تو دیکھئے! سارا
دن آپ کو تروتازہ اور ٹھنڈا کر کے رکھے گا

RE.14

پیرلاش
یو۔ ڈی کلون

PEARLINE-PARIS PCT & P. Co. Ben. 119 Bombay-1.

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻُگ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، پُرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪُنڌڙ، پاڙي، ڪاڻو، ڀاڄوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پڻ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پڻ به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پڻ ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پڻن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پڻن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پڙهندڙ نسل . پڻ The Reading Generation

پَننَ کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

ڄڻ ڄڻ ڄاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چُپن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ چُپن ٿا؛

... ..

ڪالهه هُيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
 پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
 - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

پڙهندڙ نسل . **پَنَ** The Reading Generation